„ISTORIA SECOLULUI XX”.
PROF. UNIV. DR CONSTANTIN HLIHOR

CUPRINS

PREFAŢĂ

I: MUTAŢII ŞI EVOLUŢII ÎN LUME LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

II: PRIMA MARE CONFLAGRAŢIE A SECOLULUI XX

III: CONSECINŢELE PRIMEI CONFLAGRAŢII MONDIALE

IV: ARHITECTURA DE SECURITATE A LUMII ÎN ANII 1919 – 1939

V: ECONOMIA MONDIALĂ ÎNTRE CRIZE ŞI DEZVOLTARE

VI: DEMOCRAŢIE TOTALITARISMUL DE DREAPTA ÎN LUME

VII: A DOUA MARE CONFLAGRAŢIE A SECOLULUI XX

VIII: ARHITECTURA DE SECURITATE A LUMII DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

IX: EXPANSIUNEA COMUNISMULUI ÎN LUME

X: DECOLONIZAREA ŞI EVOLUŢIA LUMII POSTCOLONIALE ÎN SECOLUL XX

XI: LUMEA OCCIDENTALĂ DUPĂ CEA DE-A DOUA

CONFLAGRAŢIE MONDIALĂ

XII: PRĂBUŞIREA COMUNISMULUI ÎN URSS ŞI ÎN ŢĂRILE BLOCULUI RĂSĂRITEAN

XIII: EVOLUŢII CULTURALE ŞI SPIRITUALE ÎN SECOLUL XX

PREFAŢĂ

Secolul XX este, poate, perioada cea mai densă şi accelerată ca derulare a faptelor istorice, contradictorie şi complexă, fericită dar şi dramatică prin consecinţele unor procese şi fenomene istorice derulate în plan spiritual, politico-militar sau social.

Este secolul în care omenirea a inventat/produs cele mai spectaculoase lucruri încât i-au permis omului să „comprime" timpul şi să „scurteze" distanţe pentru a putea păşi pe Lună dar este şi secolul în care sute de milioane de oameni au fost victimele războaielor, revoluţiilor, epurărilor etnice sau religioase şi a intoleranţelor ideologice.

Despre secolul XX Yehudi Menuhin afirma că „a trezit cele mai mari speranţe concepute vreodată de omenire şi a distrus toate iluziile şi idealurile".

Începuturile dar în egală măsură finele acestui veac au marcat profund conştiinţa contemporaneităţii. Nu puţini au fost aceia care, în jurul anului 1900, vorbeau de sfârşitul unei perioade numită Belle Époque şi trăiau angoasa unui timp ce li se părea ostil. Astăzi, celebrul istoric britanic Eric Hobsbawn nu are „nicio îndoială cu privire la faptul că la sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90 s-a încheiat o epocă din istoria omenirii şi a început alta". Francis Fukuyama este mai categoric decât istoricul englez care afirmă că „nu suntem numai martorii sfârşitului război rece sau al încheierii unei anumite perioade a istoriei postbelice ci şi ai sfârşitului istoriei ca atare". Am putea conchide că fascinaţia şi angoasa secolului XX continuă.

Iată doar câteva elemente care conduc nu numai la nevoia de a cunoaşte istoria secolului XX ci mai ales la înţelegerea cauzelor care au determinat o evoluţie sau alta din acest veac, la descifrarea

mecanismelor sociale, politice, ideologice, spirituale care să permită oamenilor să nu mai repete erorile „de parcurs" în evoluţia societăţii.

Cartea de faţă destinată studenţilor care nu şi-au făcut din istorie o profesie nu-şi propune să dea răspuns la toate întrebările pe care evoluţiile veacului XX le generează şi nici să prezinte toate evenimentele care au avut loc în acest timp. Nici nu ar fi posibil. Încearcă să aducă în faţa studentului/cititorului pasionat de istorie evenimentele cruciale care au marcat destinul omenirii în această perioadă şi să prezinte consecinţele, impactul acestora asupra individului şi a colectivităţii. Volumul se deschide cu mutaţiile care au loc în evoluţia societăţii la finele secolului XIX şi în primii ani ai veacului şi cu prezentarea primului război mondial. Deceniile de la izbucnirea primei conflagraţii mondiale până la cea de-a doua mare conflagraţie sunt abordate în liniile sale esenţiale prin trasarea evoluţiilor din plan politic, economic şi cultural spiritual. Evenimentul cel mai spectaculos a fost victoria revoluţiei bolşevice din octombrie 1917 când părea că regimul liberal se află în mare criză şi sistemul economic şi politic improvizat pe ruinele rurale-euro-asiatice ale fostului imperiu ţarist sub numele de socialism era o soluţie. Prăbuşirea socialismului sovietic şi consecinţele sale enorme au arătat că acesta nu numai că n-a fost o soluţie, dar a şi generat o uriaşă zonă de incertitudine politică, de instabilitate, haos şi război civil.

Evenimentele de la jumătatea secolului XX au fost marcate de o alianţă temporară şi bizară a comunismului cu liberalismul în lupta cu fascismul. Sistemul politic liberal a fost salvat de comunism adică tocmai de regimul pe care dorea să-l „îngroape". Sunt prezentate în liniile lor esenţiale războiul rece, natura, limitele şi deficienţele fatale ale „socialismului real", confruntarea sa cu „lumea liberă". Nu au fost eludate evoluţiile din domeniul culturii şi a civilizaţiei universale în acest secol. Dacă această carte va contribui la cunoaşterea şi înţelegerea liniilor de continuitate dar şi de discontinuitate care au marcat acest veac scopul ei va fi îndeplinit.

Prof. univ. dr. Constantin Hlihor
Bucureşti, iulie 1999

I. MUTAŢII ŞI EVOLUŢII ÎN LUME LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

1. IMPACTUL REVOLUŢIEI INDUSTRIALE ASUPRA EVOLUŢIEI STATELOR

Lumea de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor a fost marcată de apogeul celei de-a doua revoluţie industriale. Progresul industrial s-a reflectat, în primul rând, în apariţia unor noi surse de energie – petrolul şi electricitatea – care au condus la dezvoltarea transporturilor şi telecomunicaţiilor electricitatea – care au condus la dezvoltarea transporturilor şi telecomunicaţiilor comprimat ce au practic, timpul şi distanţele.

Metalurgia şi industria chimică au cunoscut o largă diversificare a produselor. Oţelul şi aluminiu au activizat construcţiile de maşini. Aeronautica şi construcţiile navale, îngrăşămintele şi materialele plastice, mătasea artificială, farmacia etc. au transformat radical modul de viaţă al oamenilor (7; 8). Acest fapt au determinat pe unii analişti „ai duratei lungi a secolului al XIX-lea" să afirme că omenirea intrase pe deplin într-o nouă fază a dezvoltării sale – cea specifică, celui de-al doilea val" (14; 33 – 35).

Concomitent cu procesul de modernizare, economiile statelor au cunoscut şi un fenomen de globalizare sub presiunea accelerării diviziunii sociale a muncii şi creşterea reţelelor de schimb care legau diferite zone ale lumii (5; 110-111). Pentru prima dată comerţul mondial a crescut mai repede decât producţia, iar investiţiile şi plasamentele de capital în afara ţării de origine au cunoscut o adevărată „vârstă de aur".

Instituţiile economice şi financiare şi-au modificat în mod esenţial structura şi funcţiile ca urmare a progresului tehnic, creşterii producţiei şi deschiderii pieţelor spre exterior. Apariţia trusturilor susţinute de bănci puternice au dinamizat producţia şi piaţa, dar a şi falsificat în mod radical jocul concurenţei libere şi egale care constituia unul din fundamentele capitalismului liberal.

Organizarea şi planificarea producţiei pe de-o parte, standardizarea pe de alta au impulsionat specialiştii şi analiştii economici să caute şi să găsească noi modele de dezvoltare economică. Altfel spus, caracterul tot mai dinamic al economiilor naţionale care reclamau nu trudă cu orice preţ, ci muncă individuală inteligentă a cerut continua sporire a cunoştinţelor de teorie şi practică economică (12; 15).

Transformările şi evoluţiile din economie au produs mutaţii spectaculoase în plan social. În ţările avansate industrial ţărănimea a pierdut teren în favoarea fermierului care a căpătat alura unui conducător de întreprindere. Bazându-se pe o formaţie tehnică şi făcând apel la cuceririle revoluţiei industriale acesta a putut să înfrunte cu succes piaţa a cărui orizont a devenit tot mai internaţional. Acest proces a condus la masive dislocări din mediul rural şi migrări către cel urban, care împreună cu industrializarea accelerată vor determina creşterea numerică a lucrătorilor industriali. Aceştia s-au constituit progresiv într-o „clasă" socială conştientă de specificul şi interesele proprii. (7; 11) o altă consecinţă socială majoră a revoluţiei industriale în „societatea coşului de fum"1 (expresie folosită de Alvin Toffler pentru societatea industrială a celui de-al „doilea val" din evoluţia omenirii.) a fost şi apariţia „gulerelor albe" – angajaţii din serviciile publice şi private – care au constituit, pentru majoritatea ţărilor avansate, baza apariţiei clasei de mijloc.

În plan politic revoluţia industrială a făcut ca Europa să atingă apogeul hegemonic. Dominaţia europeană s-a exprimat, în primul rând, cantitativ dacă avem în vedere că Marea Britanie, Germania şi Franţa aveau o pondere de aproape 5 oz în comerţul mondial, în timp ce procentul Statelor Unite era de 11%, adică mai puţin de jumătate din cel britanic.

Analizând modificările în raporturile de putere la scară planetară Pierre Milza şi Serge Berstein au ajuns la concluzia că supremaţia europeană poate fi caracterizată, pentru această perioadă, prin patru trăsături:

---

[1] Expresie folosită de Alvin Toffler pentru societatea industrială a celui de-al "doilea val" din evoluţia omenirii.

— Principalele ţari industrializate europene importau 90% din totalul comerţului sau produse primare ieftine şi exportau 90% produse manufacturate a căror valoare a crescut prin prelucrare industrială;

— Preţurile comerţului mondial se fixau la bursele de comerţ ale bătrânului continent;

— Stăpânirea mijloacelor de transport, mai ales maritime, a asigurat ţările industrializate europene un control exclusiv al căilor comerciale implicându-se direct în distribuirea şi redistribuirea materiilor prime şi ale celor industriale;

— Reţeaua bancară europeană a dirijat şi controlat fluxurile de capital Lira sterlină a fost un instrument eficace pentru plăţile internaţionale şi pentru plasamentul capital pe diferite pieţe ale lumii (7; 13).

Supremaţia Europei în raport cu alte zone ale lumii a fost dată de o forţă demografică remarcabilă (populaţia s-a multiplicat de 2, 5 ori în decursul sec. XIX), de un avans intelectual şi tehnologic (din 1901 până în 1913 toate premiile Nobel pentru ştiinţă au aparţinut ţărilor europene), un ritm înalt de industrializare (Europa Occidentală realiza 44% din producţia mondială industrială (şi de o supremaţie monetară indiscutabilă.

De remarcat faptul că în interiorul Europei au avut loc reaşezări majore în ecuaţia de putere. Deşi Marea Britanie rămâne polul financiar al lumii iar Franţa cunoaşte în „la Belle Époque" o reală prosperitate aceste două puteri n-au putut să facă faţă ascensiunii germane. În timp ce creşterea economică britanică a încetinit, începând cu 1880, dinamismul economiei germane a crescut şi a întrecut net şi Franţa, care în 1913, de exemplu, nu realiza decât 8% din schimburile internaţionale. Acelaşi lucru era evident, după cum se poate vedea şi în anexa 1, şi pentru creşterile înregistrate comparativ, în aceste ţări în diferite ramuri industriale. (16; 20 – 23)

În lumea extraeuropeană impactul revoluţiei industriale de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor a fost inegal şi cu efecte diferite. În cele două Americi şi în zona Asia Pacific doar două state cunosc ritmuri spectaculoase: SUA şi Japonia.

Forţa economiei americane s-a exprimat, fără îndoială, în toate

ramurile, însă creşterile spectaculoase s-au înregistrat în: domeniul agricol unde s-a realizat o pătrime din producţia de grâu, jumătate din bumbac şi trei sferturi la porumb; domeniul industrial care a produs 76% din producţia mondială de cărbune şi 7-% la petrol şi de 12 % din producţia de automobile a Franţei, care ocupa locul secund în lume.

Revoluţia Meiji în Japonia a captat dinamismele latente ale societăţii tradiţionale şi le-a transpus în lumea industrială modernă astfel încât paternalismul şi ierarhiile de tip agricol şi feudal au fost asimilate în organizarea şi conducerea întreprinderilor. Marile fabrici şi întreprinderi japoneze au fost create de marile familii: Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo sau Yasuda. În preajma primului război mondial economia japoneză prezenta trăsături de modernizare. (7; 16 – 18)

America latină şi Africa neagră erau zonele în care nu numai că revoluţia industrială nu a pătruns ci s-a accentuat dezechilibrul dintre resurse, populaţie şi structuri economice era unul profund. Africa neagră prezenta o economie specifică structurilor coloniale în care au predominat mono-producţia şi mono-exportul. Aceeaşi situaţie a fost caracteristică şi pentru America latină cu toate că ea s-a eliberat, până la jumătatea sec. XIX de sub dominaţia colonială. Astfel cauciucul şi cafeaua reprezenta 20% din exportul Braziliei. Zahărul 75% din cel al Cubei în timp ce Argentina era un important grânar pentru Europa. Un sfert din teritoriul Egiptului era cultivat cu bumbac, iar tutunul era principala plantă de cultură în Turcia.

Asia cu toate eforturile de modernizare întreprinse de India şi China n-a reuşit să iasă din înapoierea economică. Imperiul rus, în contact cu Asia şi Europa a cunoscut o evoluţie ambiguă. Plasată pe unul din primele cinci locuri între puterile europene, Rusia nu s-a încadrat ferm în calea modernizării. Ea avea toate caracteristicile unei societăţi de tip arhaic a cărei dezvoltare industrială depindea, la cumpăna secolelor XI ŞI XX împovărătoare împrumuturi externe.

2. VIAŢA POLITICĂ ÎNTRE DEMOCRAŢIA LIBERALĂ ŞI REGIM AUTORIT

Către sfârşitul veacului al XIX-lea şi, mai ales, la începutul celui

următor, până în ajunul războiului mondial, Europa a fost marcată mai mult de revendicările economice ale maselor. Această predominare a economicului în mişcările sociale arată că în principalele state europene – avem în vedere Franţa şi Marea Britanie – revendicările şi aspiraţiile cu caracter politic fuseseră satisfăcute în limitele esenţiale. Votul universal era introdus în Franţa şi SUA dar numai pentru bărbaţi. În Marea Britanie erau excluse de la sufragiu păturile sărace, servitorii şi tinerii adulţi care locuiau cu părinţi. În niciunul din aceste state democratice femeile nu aveau drept de vot, cu excepţia câtorva state americane. (9; 72 – 73)

Democraţia în aceste state a fost, în această perioadă, una liberală pentru că a avut drept scop menţinerea şi apărarea libertăţilor individuale cucerite în secolele XVII – XIX. Acesta se concretizează în:

— Libertatea politică ce presupunea libertatea presei, întrunirilor, libertatea de conştiinţă, dreptul de a-şi exprima în libertate opiniile, siguranţa de a nu fi arestat fără motiv. Aceste libertăţi erau garantate de un sistem po; litic reprezentativ. (7; 23)

— Libertatea economică, fondată pe ideea că economia se supune unor legi naturale şi că statul nu trebuie să le perturbe prin intervenţii care ar risca să le denatureze funcţionarea. Liberalismul economic proclamă şi apără două postulate de bază: iniţiativa individuală şi proprietatea privată. (8; 193)

— Libertatea socială, strâns legată de cea economică era fondată pe ideea că statul nu trebuie să intervină în raporturile dintre patroni şi salariaţi, raporturile sociale se reglau printr-o armonie naturală.

În ţările în care revoluţia industrială a putut să se manifeste plenar şi dezvoltarea economiei şi progresul social s-au afirmat nivelul de instruire a populaţiei a crescut încă a fost posibil ca aceasta să-şi facă propriile opinii şi să voteze. Votul universal şi ideea democratică fiind expresia aspiraţiei spre democraţia parlamentară în ţările Europei Occidentale, Statele Unite şi dominioanele britanice. (9; 136 – 137)

Ideea democratică refuză disfuncţiile, discriminările, restricţiile pe care liberalii le justificau invocând lipsa de experienţă, imposibilitatea aplicării „imediate” a principiilor, într-un cuvânt

„circumstanţele”. Democraţii din aceste ţări afirmau că un principiu ca să fie aplicat nu era suficient ca el să fie înscris în lege. Trebuia vegheat în aplicarea lui.

Forma concretă în care s-a manifestat regimul democrat liberal a fost diferit de la o ţară la alta, funcţie de unele particularităţi de evoluţie culturală şi spirituală. În Franţa, Anglia şi dominioanele britanice regimul a fost parlamentar. Puterea legislativă era expresia voinţei celor care şi-au trimis reprezentanţii pentru a le satisface interesele. Harold Laski, cunoscut profesor al Universităţii din Londra, în primele decenii ale secXX, releva utilitatea unor alegeri periodice a celor chemaţi să guverneze. Acesta afirma că „Un popor trebuie să poată alege periodic pe cei ce îi guvernează, pur şi simplu fiindcă nu există alt mijloc pentru ca revendicările sale să fie luate în considerare. Este indispensabil ca puterea conferită astfel să nu poată fi permanentă. Dacă ar fi altfel cei ce care deţine-o ar uita repede scopurile pentru care ea le-a fost conferită, şi guvernul nu s-ar mai ocupa decât de buna stare a celor ce îl exercită”. (9; 138)

În Statele Unite a triumfat principiul separaţiei puterilor în stat. În afara câtorva cazuri cu totul excepţionale puterea executivă şi cea legislativă sunt lipsite de acţiune una împotriva celeilalte. Puterea cu care este investită fiecare dintre ele era în mod automat echilibrată de celelalte două. Fiecare parte are rolul de a controla excesele potenţiale ale celorlalte. „Documentele federaliste” scrise între octombrie 1787 şi mai 1788 au influenţat opinia publică şi mai ales oamenii politici în a acţiona permanent asupra Constituţiei pentru a se aduce amendamente în sensul îmbunătăţirii funcţionării puterilor în stat (13; 22 – 23; 36 – 43).

Într-un mare număr de ţari ale lumii, condiţiile pentru apariţia democraţiei nu s-au realizat. Este cazul unor mari zone ale Africii şi Asiei care se găseau sub dominaţie colonială. Absenţa oricărei suveranităţi la aceste popoare a făcut imposibilă introducerea unor forme de organizare politică ce le-a permis participarea la gestionarea puterii politice.

De remarcat faptul că într-o mare parte a Europei de Est inclusiv în România deşi instituţiile regimului democratic erau prezente, funcţionarea acestuia era departe de standardele

occidentale. Economia în aceste ţări avea o structură arhaică fondată pe o agricultură tradiţională şi puţin productivă. Societatea era dominată de o aristocraţie funciară care domnea peste o masă de ţărani anifabeţi. De subliniat şi efortul făcut de elitele politice şi intelectuale din aceste ţări de sincronizare a orientului european cu Occidentul. Lovinescu şi-a pus tulburătoarea întrebare, care a frământat toate minţile româneşti ale epocii: „cum este posibil ceva nou în „periferie"?" Rezolvarea au găsit-o oamenii politici începând cu A.I. Cuza, Carol I, Brătienii etc. prin potrivirea ritmurilor noastre şi de orientare a societăţii româneşti după ritmul şi direcţia Occidentului (1; 245 – 263).

În ţările cu tradiţie autoritară în care revoluţia industrială a antrenat dezvoltarea socială, parlamentele capătă, la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul celui următor, o tot mai mare importanţă şi este tot mai mult contestată autoritatea suveranilor. În Germania în cadrul Reichstag-ului ales prin vot universal, grupări tot mai numeroase au reclamat instaurarea unui veritabil regim parlamentar care să pună capăt autorităţi totale de care se bucura împăratul în materie de putere executivă şi să fie introdusă răspunderea cancelarului în faţa legislativului. La începutul deceniului al doilea opoziţia liberală a învins în alegeri blocul conservator care susţinea supremaţia puterii împăratului. În 19 l2 partidul social-democrat a devenit majoritar în parlament şi în alianţă cu alţi mari adepţi ai democratizării – naţionalii radicali, Centrul catolic, progresişti – a încercat impunerea unor reforme în acest sens (7; 27).

O situaţie, oarecum, similară se întâlnea şi în Imperiul austro-ungar. În zona industrializată – Cisleithania – liberalii au făcut mari presiuni pentru impunerea unui regim parlamentar în sânul unui stat centralizat şi birocratic. Aceştia vor obţine unele revendicări cum a fost, de exemplu, proclamarea votului universal, în 1906, dar, ca şi în Germania, împăratul nu a acceptat să se meargă până la introduce răspunderea guvernului în faţa parlamentului. Acest lucru ar fi însemnat deposedarea împăratului de esenţa puterii sale. În partea rurală a dublei monarhii, dominată de aristocraţia maghiară, sistemul a rămas cel parlamentar aristocratic, mult îndepărtat de democraţia liberală.

În Rusia lupta pentru reînnoirea sistemului politic a căpătat forme dramatice, violente după moartea lui Alexandru al II-lea. Acesta a iniţiat o serie de măsuri reformatoare dar urmaşii acestuia, Alexandru al III-lea şi Nicolae al II-lea, au restabilit o autocraţie fără fisuri ce a contrastat puternic cu aspiraţiile unor categorii sociale apărute în Rusia în urma industrializării. Liberalii şi sociali-democraţii au apărut ca purtători de cuvânt ai celor care, pe fondul crizelor din anii 1901 – 1905, proclamarea libertăţilor fundamentale şi crearea unei Dume[2] alese. Istoricul Miliukov a mers şi mai departe cerând un regim politic de tip Occidental.

Respingerea cererilor, pe fondul crizei şi a marilor nemulţumiri a condus la revoluţia din 1905. Aceasta a debutat pe 22 ianuarie 1905 prin masacrarea mulţimii din Sankt-Petersburg care cerea în faţa Palatului imperial 4 actorme (9; 235). Această acţiune de forţă a autorităţilor imperiale a transformat Rusia într-un „vulcan gata să irumpă". Pentru a stopa valul revoluţionar Nicolae al II-lea, sfătuit de ministrul său, Witte, a decis să dea Manifestul din octombrie care a dat satisfacţie celor care cereau reforme: libertăţile fundamentale au fost acordate şi a fost aleasă o nouă Dumă imperială. După înăbuşirea insurecţiei de la Moscova, în ianuarie 1906, ţarul a revenit asupra reformelor liberale proclamate în 1905. Duma aleasă în 1907 pe baza legii electorale conservatoare propuse de ministrul Stolîpin era total supusă ţarului. Pentru că n-a ştiut să răspundă nevoilor de democratizare reală a ţării, ţarul Nicolae al II-lea va pierde orice control asupra mişcărilor reformatoare care se vor radicaliza spre o extremă stângă ca, ulterior va prelua puterea instaura primul regim comunist din istoria lumii.

În Japonia spre deosebire de Rusia, monarhul şi-a dat acordul asupra unor reforme politice de tip occidental în paralel cu dezvoltarea revoluţiei industriale în ţară. În 1882, Împăratul Mutsu-Hito a însărcinat pe contele Ito să elaboreze un plan de Constituţie. Acesta a făcut o călătorie de un an şi jumătate în Europa unde a examinat diverse regimuri europene, oprindu-se asupra celui german. Constituţia elaborată, în 1889, după modelul cele prusace a

---

[2] Duma - denumirea parlamentului rus

permis constituirea unei Diete însă cu puteri reduse. Ea a constituit statul major al partidelor care compuneau Dieta. Cum aceste partide reprezentau, în fapt, marile familiei aristocratice, Japonia n-a putut să devină o ţară de democraţie liberală.

Impactul revoluţiei industriale asupra socialului nu numai în ţările Occidentale ci şi în SUA a provocat apariţia unor grupuri sociale de nemulţumiţi. Aceştia sub înrâurirea ideilor şi curentelor care dădeau importanţă raţionalismului, utopismului şianormalismului, vor fi suportul unor curente şi partide politice radicale şi sindicale. (4; 17 – 36) Aceştia considerau că naufragiul universal nu era suficient pentru a rezolva problemele sociale. S-a observat că există o anumită contradicţie între liberalism şi democraţie. Constrângerile impuse pentru a se lăsa libere mecanismele naturale în plan politic, economic şi social au favorizaţi pe cei mai puternici şi mai bogaţi, în dauna celor săraci slabi şi mici care se trezeau striviţi. În acest context, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor s-a produs un fenomen nou: intrarea maselor în jocul politic. Ele au încetat de a mai fi „turmele inconştiente" de altă dată care nu-şi cunoşteau interesele şi nu erau în stare să le apere. (6; 188) În toate ţările industrializate s-au dezvoltat curente şi partide politice sprijinite pe clasa de mijloc, pe lumea celor mici, dar şi pe marea masă a lucrătorilor industriali (2; 20 – 23) În 1901, în Franţa, radicalii s-au unit şi au format partidul republican radical şi partidul radical-socialist, care vor influenţa scena politică şi guvernările până la primul război mondial. În Marea Britanie aripa stângă a partidului liberal în frunte cu Lloyd George a câştigat puterea în 1906 şi a luat o serie de măsuri în favoarea păturilor defavorizate. În SUA s-a dezvoltat un curent „progresist" care a cunoscut un mare succes în categoriile mijlocii sau defavorizate – fermieri, uncţionari, negri, femeile etc.

— Presiunea acestora a determinat Administraţia SUA să ia unele măsuri şi să adopte o serie de reforme, ca impozitul pe venit sau alegerea senatorilor prin vot universal. Spre deosebire de mişcarea socialistă, curentele şi partidele politice enumerate mai sus n-au militat pentru înlăturarea democraţiei liberale. Ele doreau ca statul să intervină în domeniul economic şi social şi să protejeze pe cei slabi. (9; 188 – 189)

Mişcarea socialistă şi mai ales radicalii din sânul ei, considerând că sufragiul universal este o ficţiune democratică a proclamat desfiinţarea statului democrat liberal, prin intermediul revoluţiei şi al luptei de clasă, ca unic scop politic. (4; 81) Pentru acest război social deschis radicalii socialişti aveau ca mijloace de acţiune demonstraţiile de stradă, greva parţială sau totală. Ideea grevei generale a lansat-o F. Pellantier, în 1892, însă adevăratul teoretician a fost Georges Sorel, în lucrarea „Reflexions sur la violence". Această lucrare a exercitat o influenţă mare şi asupra părintelui spiritual al bolşevismului rus V.I. Lenin. (4; 83)

Numărul şi influenţa unor asemenea grupări şi partide politice în ţările industrializate au fost însă mici. Secolul al XX-lea nu poate fi înţeles, după cum afirmă Eric Hobsbawon, fără cunoaşterea rolului şi locul acestora în societate. (5; 94)

3. PENETRAREA ECONOMICĂ ŞI DISPUTA DINTRE MARILE PUTERI PENTRU COLONII

Prin avansul lor economic, tehnic şi ştiinţific, prin puterea lor industrială şi comercială Statele Occidentale, la care se vor adăuga SU şi Japonia, au exercitat o influenţă şi dominaţie covârşitoare care asupra restului lumii. Întinsă pe cea mai mare parte a planetei, hegemonia marilor puteri a îmbrăcat mai multe forme:

— Imperialismul economic care a vizat, în principal, asigurarea de „spaţii" pentru obţinerea de materii prime şi alte resurse ieftine pentru industria proprie, piaţă de desfacere a mărfurilor industriale şi plasamente de capital.

— Imperialismul politic şi militar care a vizat constituirea unor vaste domenii coloniale controlate direct de metropolă. (7; 44)

— Imperialismul cultural şi spiritual ca expresie a exportului de modele culturale, ideologii şi religii.

Stăpânirea unor puncte şi zone strategice a fost un alt element care a stimulat lupta marilor puteri pentru colonii. Lordul Lamington declara, în 1903, că pentru Marea Britanie „Golful Persic (...) ne este necesar întrucât constituie o apărare a graniţei Indiei". (10; 35)

Strategii Rusiei ţariste afirmau că pentru Rusia esenţial era să aibă „ieşire" la Mările „calde". Italia, la rândul ei, calcula avantajele pe care le-ar aduce stăpânirea unor baze navale Marea Roşie şi pe tărâmul african al Mediteranei. (II; 40) Germania considera că pentru dezvoltarea sa economică controlul unui „drum" spre Persia şi India era vital. Tânăra mare putere asiatică, Japonia, îşi dorea o zonă de „protecţie strategică" până pe coastele Coreei pentru a bara expansiunea bazelor militare ruse.

Expansiunea colonială a fost justificată prin nevoia de a diminua presiunea demografică din „bătrânul" continent, de refacerea unui prestigiu „şifonat" de înfrângeri cum a fost cazul Franţei (3; 86) şi Italiei. Omul politic italian afirma: „La ce bun unitatea, dacă ea nu poate să ne asigure forţă şi grandoare?" (11; 39). Nu de puţine ori expansiunea colonială a fost pusă pe seama „misiunii civilizatoare a omului alb". (7; 48)

În anul 1914, împărţirea lumii între principalele mari puteri era încheiată. Anglia, Franţa şi Rusia stăpâneau 46% din suprafaţa Terrei şi aproximativ 43% din populaţia sa. Marea Britanie stăpânea 3 o milioane km^2 şi 4 oo milioane de locuitori care cuprindea mare parte din Africa australă şi orientală, Antilele, Ceylonul şi India. Franţa stăpânea i-o milioane km^2 şi aproximativ 48 milioane de locuitori cuprinzând un „bloc african" (Magherele, Africa Orientală Franceză, Africa Ecuatorială Franceză) şi un ansamblu extrem oriental „constituit din Uniunea indochinează. Din Europa mai posedau colonii Germania, Olanda, Portugalia, Italia, Belgia. Pe lângă aceste colonii aceste state mai controlau alte teritorii – semicoloniile – din care făceau parte printre alte teritorii cele aparţinând Imperiului Otoman, China şi Persia. (Harta…)

Apariţia noilor puteri industriale – SU şi Japonia – cu o economie în plină expansiune a influenţat lupta pentru controlul diferitelor spaţii extraeuropene. Fidelitatea SUA faţă de „doctrina Monroe" (1823) le face iniţial să se întoarcă spre America Latină şi zonele maritime ale „emisferei occidentale". Acestea îşi făuresc un imperiu în Caraibe şi în Oceanul Pacific. Din 1898, americanii au anexat Insulele Hawaii, au eliberat Cuba la cererea locuitorilor revoltaţi contra Spaniei, au anexat Porto Rico şi Insula Guam apoi au

cucerit Filipinele. Statele Unite au intervenit în anul 1909, în Nicaragua şi Santa Domingo.

După revoluţia Meiji, Japonia a intrat şi ea în era expansiunii teritoriale. Imperiul japonez a vizat China în special teritoriile bogate din Nord-Est. În anul 1894 au distrus flota chineză. În urma acestei acţiuni a ocupat sudul Manciuriei şi a obţinut recunoaşterea posesiunii Insulei Formosa. După o scurtă confruntare cu Imperiul Rus (1904 – 1905) Japonia a obţinut jumătate de sud a insulei Saholisi concesiuni Guangdong-ului. În 1910 Japonia a anexat Coreea.

Sistemul internaţional a fost marcat la sfârşitul sec. XIX şi începutul celui următor de rivalitatea dintre marile puteri pentru controlul lumii extraeuropene. În Europa, Germania devine principala putere şi comportamentul ei pe continent a determinat o extraordinară destrămare şi recompunere a alianţelor în raport cu deceniile anterioare (6 151). Prima mişcare diplomatică a lui Wilhelm al II-lea a fost făcută în 1890, la scurt timp după ce-l concediase pe Bismarck, când a respins propunerea diplomaţiei ruse de a renegocia Tratatul de Reasigurare pentru încă trei ani. Acest fapt a condus la pierderea de către Germania a controlului asupra Austro-Ungariei şi a împins Rusia către o apropiere de Franţa.

Tendinţa Rusiei de a de apropia de Franţa a fost întărită de un acord colonial încheiat între Germania şi Marea Britanie semnat la foarte scurt timp după refuzul Kaizerului de a reînnoi Tratatul de Reasigurare. Marea Britanie a primit de la Germania izvoarele Nilului şi insula Zanzibar, iar Germania insula Helgoland din Marea Nordului şi o fâşie de teritoriu ce lega fluviul Zambezi de Africa de Sud-Vest.

O eroare geopolitica de proporţii a făcut Wilhelm al II-lea când a apreciat că Rusia şi Franţa n-au interese fundamentale care să le apropie şi din clipa în care Germania a trecut irevocabil de partea imperiului dualist. Franţa şi Rusia au avut de fapt nevoie una de alta, indiferent de cât de diferite le-ar fi fost aspiraţiile, fiindcă niciuna dintre ele nu-şi puteau îndeplini obiectivele de politică externă fără o înfrângere / slăbire a Germaniei. Franţa era convinsă că nu poate recăpăta Alsacia şi Lorena fără război în timp ce Rusia n-avea nicio şansă în Balcani fără sprijinul Franţei unde se va ciocni de Austro-Ungaria care era ferm sprijinită de Germania. La mai puţin de

un an de la refuzul germanilor de a reînnoi Tratatul de Reasigurare Franţa şi Anglia au semnat Antanta Cordială iar în august 1892 a fost semnată şi convenţia militară franco-rusă care a însemnat pentru Franţa sfârşitul politicii de izolare pe continent.

Dacă Franţa ieşea din izolare Germania prin lansarea programului Weltpolitik a reuşit să-şi adune adversari, în primul rând pe Marea Britanie când a formulat şi direcţiile strategice pentru înfăptuirea acestuia: „Politica mondială ca misiune, puterea mondială ca ţel şi construcţia flotei ca instrument" (10; 78). În 1902, Imperiul britanic a semnat o alianţă cu Japonia prin care se puneau de acord asupra intereselor reciproce în China şi Coreea. În 1904 acesta a acceptat un tratat de cooperare cu Franţa în urma realizării unui „troc" colonial: Egipt, Maroc, trecându-se astfel în plan secundar vechile rivalităţi coloniale franco-britanice în Africa.

Apropierea ruso-britanică, la jumătatea primului deceniu al secolului XX a fost facilitată pe de o parte de slăbirea Rusiei în relaţiile internaţionale prin înfrângerile suferite în Asia (1904 – 1905) cât şi de nevoia Angliei de a-şi consolida poziţiile faţă de rivalul german. În aceste condiţii a fost semnată la Petersburg, la 18/31 august 1907, Convenţia între Regatul Unit şi Rusia privind Persia, Afghanistanul şi Tibetul. Cele două părţi semnatare şi-au delimitat sfera de influenţă şi interes în zona asiatică dând undă verde formării Triplei Alianţa.

După apariţia blocului anglo-franco-rus au rămas doar două forţa în diplomaţia europeană: Tripla Alianţă şi Tripla înţelegere. Acestea se vor confrunta pentru întietate în lumea extraeuropeană.

Prima ciocnire a fost generată de „criza bosniacă" din 1908 izbucnită ca urmare a anexării de către Viena a provinciei Bosnia-Herţegovina. Germania a sprijinit actul de forţă al dublei monarhii astfel că protestele Rusiei şi revolta Serbiei, a rămas fără ecou. Viena a refuzat să părăsească teritoriile ocupate. Tripla Alianţă nu era încă pregătită din punct de vedere militar pentru o confruntare şi în consecinţă Anglia şi Franţa au sfătuit Rusia „ofensată" să propună Serbiei recunoaşterea faptului împlinit (10; 97 – 98).

În 1911 a fost rândul Germaniei să provoace Franţa în cea de-a

doua crizămarocană3. În martie 1911 triburile marocane s-au răsculat împotriva sultanului şi au asediat oraşul Fes. Trupele franceze au intervenit înfrângând pe răsculaţi sub pretextul apărării rezidenţilor francezi din oraşul Fes. Germania a considerat că Franţa a încălcăt acordul care a pus capăt primei crize marocane şi a ocupat porturile Agadir şi Magador. Dacă Marea Britanie şi-a susţinut foarte puternic aliatul francez nu acelaşi lucru l-a făcut Austro-Ungaria care n-a dorit să-şi rişte supravieţuirea ca stat de dragul unei aventuri africane. Câştigurile germane au fost modeste din încheierea „afacerii marocane" având în vedere că au obţinut doar 275.000 km^2 din Congo-ul francez, iar imperiul avea pretenţii mondiale. Ziarul german „Berliner Tageblatt" scria în 3 noiembrie 1911: „Practic am riscat un război mondial pentru câteva mlaştini din Congo" (6; 176).

În următorii ani pe măsură ce se vor întări din punct de vedere militar marile puteri din cele două blocuri politico-militare îşi vor asuma niveluri de risc nefireşti în raport cu interesele lor naţionale şi strategice astfel ca în 1914 războiul mondial n-a mai putut fi evitat. Cu toate că cele două tabere au stat „departe" de războaiele balcanice (1912 – 1913).

BIBLIOGRAFIE

1. Bădescu Ilie, Timp şi cultură, Bucureşti, 1988.
2. Broue Pierre, Histoire de l Internaţionale Comuniste, 1919 – 1943, Paris, 1997.
3. Girardet R., L Idee coloniale en France de 1871 a 1962, Paris, 1972.
4. Gusti D., Comunism, socialism anarhism, sindicalism şi bolşevism, Bucureşti, 1993.
5. Hobsbawon Eric, Secolul extremelor, traducere de Anca Irina Ionescu, Editura Lider, Bucureşti, 1998.
6. Kissinger Henry, Diplomaţia, traducere din limba engleză Mircea Ştefănescu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, 1998.

---

[3] Prima a avut loc în 1905.

7. Milza Pierre, Berstein Serge, Istoria secolului XX. Sfârşitul lumii europene, (1900 – 1945), vol. I, Editura All, Bucureşti, 1998.
8. Măgureanu Virgil, Studii de sociologie politică, Albatros, Bucureşti, 1997.
9. Negulescu P.P., Destinul omenirii, Nemira, Bucureşti, 1994.
10. Popa N. Mircea, Primul război mondial 1914 – 1918, Bucureşti, 1979.
11. Renouvin Pierre, Histoire des relations internationales, tame VI, deuxième partie, Paris, 1955.
12. Saizu I., Tacu Al., Europa economică interbelică, Institutul European, Iaşi, 1997.
13. Schroeder Richard C., Glick Nathan, Scurtă descriere a sistemului american de guvernământ, United States Information Agency, 1991.
14. Toffler Heidi şi Alvin, Război şi anti-război. Supravieţuirea în zorii secolului XXI, traducere de Mihnea Columbeanu, Editura Antet, Bucureşti, 1995.

II. PRIMA MARE CONFLAGRAŢIE A SECOLULUI XX

„Lămpile sau stins în întreaga Europă" a spus un înalt funcţionar al Foreign Office-ului britanic în momentul izbucnirii primului război mondial. La Viena scriitorul Karl Kraus a început să strângă documente pentru o dramă-reportaj pe care şi-a intitulat-o „Ultimele zile ale umanităţii". Alexandru D. Xenopol scria în acele momente dramatice „Europa, şi prin ea omenirea întreagă, trece printr-o clipă dintre cele mai grave ale existenţei ei seculare. Popoarele şi statele se prăbuşesc unele asupra celorlalte; toate trag sabia, toate încearcă tunul, toate fac chemarea la puterile distrugerii; pare că s-ar grăbi să răstoarne, în puţin timp, toată clădirea ridicată cu încetul prin lungi veacuri de muncă" (5; 37).

Deşi aparţineau celor două „tabere" ostile niciunul nu vedea la sfârşitul războiului victoria ţării lui ci sfârşitul lumii şi nu erau singurii (1; 36). Până în 1914 nu mai fusese în Europa un război important care să fi angajat toate marile puteri şi toate ţările europene cu excepţia Spaniei, Olandei, Elveţiei şi a celor trei ţări scandinave. Mai mult chiar au fost trimise trupe de peste Ocean pentru a lupta în afara

ţării lor. Canadienii au luptat în Franţa, australienii şi neo-zeelandezii în Marea Egee şi Gallipoli. Indienii au fost trimişi în Orientul Mijlociu şi Europa. Batalioanele de muncă ale chinezilor au venit în Europa, africanii au luptat în rândurile armatei franceze. Statele Unite au „încălcat" doctrina Maonroe şi au intervenit în „afacerile europene". Deşi acţiunile militare din afara Europei n-au fost de amploare războiul naval între cele două tabere a fost total şi global: prima luptă s-a dat în Insulele Falkland iar confruntările decisive s-au dat şi în adâncurile sau la suprafaţa Oceanului Atlantic şi Marea Nordului. Războiul a fost total şi global pentru că a angajat aproape toate resursele planetei iar confruntarea economică dintre tabere a luat forma unui război economic total.

1. DECLANŞAREA OSTILITĂŢII

Creşterea gradului de neîncredere, multiplicarea crizelor în diferite părţi ale globului, accelerarea cursei înarmărilor şi creşterea efectivelor militare au creat în Europa o psihoză războinică. La începutul anului 1914 generalul Conrad von Hotzendorf, şeful Statului Major Imperial austro-ungar scria omologului său german că Franţa şi Rusia nefiind pregătite pentru o confruntare majoră un „război preventiv" împotriva Serbiei era extrem de necesar (2; 151). În iunie 1914 Ballplatz-ul s-a străduit să demonstreze diplomaţiei germane că situaţia dublei monarhii în Balcani a devenit intolerabilă şi un război preventiv împotriva Serbiei şi a Rusiei era oportun şi necesar (3; 183).

De remarcat faptul că au existat în ambele tabere oameni politici lucizi care au „văzut" consecvenţele nefaste ale implicării într-un război generalizat. În Rusia fostul ministru de externe Piotr Durnovo a trimis cu şase luni de izbucnirea războiului un raport ţărului în care arată că „principala povară a războiului va cădea pe umerii noştri, dat fiind faptul că Anglia – practic – nu e în stare să joace un rol considerabil într-un război continental, în vreme ce Franţa, cu efectivele împuţinate, probabil va adopta o tactică defensivă". A demonstrat cu argumente politice, militare şi strategice că în raport cu câştigurile pe care le-ar obţine Rusia pierderile vor fi incalculabile. Chiar dacă ar obţine controlul Dardanelelor, realizarea ar fi fost inutilă

din perspectivă strategică deoarece Rusia n-ar obţine o ieşire la mare. Din punct de vedere economic, arată Durnovo, războiul va costa Rusia mai mult decât ar obţine. O victorie a Germaniei ar distruge economia rusă, în timp ce o victorie a Rusiei ar secătui economia germană, nemailăsând nimic pentru reparaţii. A prevăzut că „în ţara care va pierde războiul va izbucni o revoluţie socială care, prin însăşi natura lucrurilor, se va extinde şi în ţara ce va ieşi învingătoare" (4; 186).

În Germania cancelarul Bethmann-Hollweg, cel care avea să ducă ţara în război scria, în 1913, că „Trebuie să ţinem Franţa în şah printr-o politică prudentă faţă de Rusia şi Anglia. Firește că nu asta este pe placul şovinilor şi are un caracter nepopular. Dar zău că nu văd altă soluţie pentru Germania în viitorul apropiat" (4; 187). Dacă ar fi pus în aplicare o asemenea strategie şi-ar fi salvat ţara de la dezastrul care a urmat războiului.

Referindu-se la tensiunea de pe continentul european în perioada premergătoare izbucnirii războiului, analistul şi politologul american Henry Kessinger scria: „Aspectul cu adevărat uluitor al izbucnirii primului război mondial nu este faptul că o criză mai simplă decât altele care fuseseră rezolvate a dus în cele din urmă la declanşarea unei catastrofe planetare, ci că a durat atât de mult până s-a aprins scânteia" (4; 180).

Scânteia care a aprins butoiul cu pulbere a fost asasinarea arhiducelui Franz-Ferdinand, moştenitorul tronului austro-maghiar, pe 28 iunie 1914, la Sarajevo de către bosniacul Gavrilo Princip membru al unei organizaţii teroriste secrete. Atentatul a produs o vie emoţie în întreaga Europă. El a oferit Austro – Ungariei prilejul de a „regla conturile" cu Serbia. Împăratul Franz-Iosef a trimis împăratului Wilhelm al II-lea o scrisoare prin care se cerea ajutorul Germaniei în rezolvarea „problemei Balcanilor". La 5 iulie monarhul german a răspuns fără echivoc: „Nicio tărăgănare în această acţiune împotriva Serbiei. Încurajări i-au fost date ambasadorului austriac trimisului special, contele Hoyos, de către cancelarul Germaniei Bethmann-Hollweg…" (2; 153).

La 10/23 iulie 1914 Viena a dat Serbiei un ultimatum. Aceasta a răspuns pozitiv la toate cererile mai puţin la cele de la punctul 6 care cerea participarea funcţionarilor austrieci la ancheta desfăşurată în

Serbia pentru a determina responsabilităţile asupra atentatului. A doua zi o circulară a guvernului german către ambasadorii săi din străinătate dezvolta o teză care să influenţeze poziţia Franţei şi Rusiei în Balcani: „conflictul serbo-austro-ungar este o afacere locală care trebuie reglată exclusiv între Austro-Ungaria şi Serbia. Orice intervenţie a unei alte puteri dată fiind diversitatea obligaţiilor de alianţă, va antrena consecinţe incalculabile" (2; 156).

Confirmându-şi palmaresul de ţară care a înţeles de fiecare dată pe dos psihologia potenţialilor adversari Germania a crezut că Franţa şi Rusia vor proceda şi de data aceasta că la „criza bosniacă" din 1908. Analizând situaţia, oamenii politici din cele două capitale europene au spus cu prea multă uşurinţă: „De această dată este război". Antanta a acceptat confruntarea „cu o promptitudine de care însuşi adversarul a fost surprins" (6; 37). A urmat o avalanşă de declaraţii reciproce de război: Germania a declarat război Rusiei (19 iulie/1 august) Franţei (2 iulie/3 august), Belgiei (22 iulie/4 august); Marea Britanie şi dominioanele sale Germane (22 iulie/4 august); Muntenegrul Austro-Ungariei (22 iulie/4 august); Franţa şi Marea Britaniei Austro-Ungariei (29 iulie/11 august şi 30 iulie/12 august); Japonia Germaniei (10/23 august).

Cine are responsabilitatea declanşării conflictului? În mediile politice din preajma şi din timpul conflictului, vinovăţiile au fost aruncate dintr-o tabără în alta iar acuzaţiile reciproce. Istoriografia primei conflagraţii mondiale este şi ea nuanţată în funcţie de poziţia şi blocul politico-militar din care a făcut parte ţara în care au apărut lucrările respective. Opinia că responsabilitatea revine în egală măsură celor două blocuri politico-militare pare să fie cea mai plauzibilă şi mai acceptată astăzi (7; 67 – 68).

În ceea ce priveşte responsabilitatea Puterilor Centrale de remarcat că nu incumbă acelaşi grad de vinovăţie sau nevinovăţie pentru fiecare din statele componente. S-a pus accentul, cel mai adesea, pe rolul Germaniei – s-a pretins că a existat o incontestabilă legătură între tendinţele imperialiste ale Reich-ului şi setea de putere a mediilor de afaceri germane pe de-o parte (5; 36) şi declanşarea războiului pe de altă parte. Simţindu-se vinovat de a fi „abandonat" Viena cu ocazia celui de-al doilea război balcanic (1913) Wilhelm al

II-lea a plusat în sprijinirea împăratului Franlosef în rezolvarea crizei sârbeşti acceptând un risc mult prea mare în raport cu interesele Germaniei în Balcani. A fost influenţat în decizia sa de doi factori. Mai întâi existenţa unor ambiguităţi şi a lipsei de clarviziune în diplomaţia germană după ce a obţinut de pe seama politică părintele „realpolitic-ului" cancelarul Bismarak. În al doilea rând gândirea militară germană era dominată, sub impactul revoluţiei industriale asupra armatei, de ideea războiului fulger. Statul Major german a considerat că momentul este favorabil Reich-ului atât din punct de vedere politico-diplomatic cât şi militar.

Elementul predominant în dezvoltarea crizei l-a avut fără îndoială, Austro-Ungaria care a dorit să elimine cu orice preţ un obstacol major în calea expansiunii sale în Balcani: aspiraţiile la unitate a slavilor de sud. Viena a cântărit riscurile: război local în mod sigur, război european posibil dacă nu probabil. Asigurată de sprijinul fără rezerve al Germaniei şi convinsă că problema „iugoslavă" se va pune oricum, chiar dacă s-ar fi găsit o soluţie provizorie, Austro-Ungaria a ales deliberat o soluţie de forţă (7; 68). Soluţia a fost în acord cu mentalitatea epocii dar i-a fost fatală. Ea va dispare în timp ce unitatea slavilor de sud va izbuti.

Pentru a judeca responsabilităţile de partea Antantei trebuie analizate atitudinile şi politicile statelor care o compuneau. Atitudinea Rusiei a fost hotărâtoare. Umilită şi aproape izgonită din Balcani în răstimpul 1878 – 1914 Rusia era hotărâtă să-şi asume riscurile unui război generalizat pentru a-şi salvă protejata Serbie de la anexare. Dacă ar fi acţionat altfel ar fi însemnat să piardă definitiv influenţa în sud-estul Europei. Un eşec suferit în această zonă a lumii după cel provocat de Japonia în Asia (1904 – 1905) ar fi însemnat o gravă lovitură dată regimului aristocratic al ţarului, slăbit după revoluţia din 1905 şi confruntat cu tensiuni interne.

Franţa convinsă că nu poate recupera provinciile Alsacia şi Lorena fără ajutorul unei mari puteri a acţionat energic pentru a susţine aliatul rus în Balcani. Ezitările şi poliitca ambiguă a Marii Britanii după declararea crizei au încurajat Puterile Centrale în politica lor de intimidare. Marile puteri au reuşit să transforme o criză balcanică minoră într-un război mondial. Interesele erau prea mari şi

prea divergente, iar diplomaţia nu era încă un mijloc de rezolvare a crizelor.

2. DESFĂŞURAREA OSTILITĂŢILOR PE PRINCIPALELE TEATRE DE ACŢIUNI MILITARE

În momentul în care au început ostilităţile militare beligeranţii ambelor tabere au trăit iluzia războiului scurt. Statele majore ale principalilor actori, – Franţa, Germania şi Rusia –, au acţionat în conformitate cu planurile elaborate din timp de pace sub „zodia blitz-krieg-ului". Planul german „Schlieffen" prevedea înfrângerea Franţei prin bătălii nimicitoare în 6 săptămâni, înainte ca Rusia să-şi fi putut mobiliza potenţialul ca apoi armata germană să zdrobească armatele ţariste. Planul de campanie francez prevedea şi el o ofensivă fulger în Alsacia şi Lorena şi ruperea armatei germane în două şi nimicirea pe părţi. Planul de campanie rus avea în vedere operaţii militare simultane împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei (5; 126 – 127).

În pofida calculelor statelor majore, a iluziilor nutrite, în general, că războiul în epoca industrială se va termina repede, războiul din 1914 s-a dovedit a fi o succesiune de campanii pustiitoare, pline de neprevăzut, cu uriaşe sforţări materiale şi umane: după campania surprizelor din 1914, au urmat cele din 1915 şi 1916 dominate de „strategia epuizării: (8; 203).

Ostilităţile militare s-au derulat în principal pe uscat dar şi pe apă unde s-a purtat un adevărat război naval. În august 1914 au fost deschise în Europa trei mari teatre de operaţiuni militare: Frontul de vest de la frontiera elveţiană până la Marea Nordului pe care s-au înfruntat armatele germane cu cele franceze, belgiene şi britanice; Frontul de est între Carpaţi şi Marea Baltică pe care au luptat trupele ruse împotriva celor germane şi austro-ungare, şi Frontul balcanic de la Dunăre şi Sara unde forţele serbo-muntenegrene au înfruntat pe cele austro-ungare.

Pe Frontul de Vest armata germană a declanşat o ofensivă şi a intrat în Belgia, invadează Nordul Franţei pentru ca ulterior să se

îndrepte spre Paris. După 37 de zile de ofensivă trupele germane au fost oprite şi apoi obligate să se retragă până la l'Aisne. Neputând străpunge frontul cei doi adversari au încercat fiecare o încercuire prin vest. A rezultat ceea ce în literatura militară s-a numit „cursa spre mare". O succesiune de operaţiuni militare încheiată cu bătălia din Champagne. Niciunul din adversari n-a obţinut însă decizia. Frontul s-a stabilizat de la Marea Nordului la frontiera elveţiană. Odată cu aceasta a murit şi iluzia războiului fulger.

Pe Frontul de est, ruşii au declanşat, ofensiva la 4/7 august 1914, însă a fost oprită de trupele germane în două mari bătălii: Tannengug (13/20 – 17/30 august) şi lacurile Mazuriene (24 august/6 septembrie – 2/15 septembrie). Armatele generalilor Hindenburg şi Ludendorff au trecut la contraofensivă producând mari înfrângeri trupelor ruseşti în Galiţia care au fost şi obligate să se retragă. La sfârşitul anului 1914 şi pe acest front se instalase „războiul de poziţie".

Pe Frontul balcanic s-au desfăşurat o suită de acţiuni ofensive şi defensive care au demonstrat că Austro-Ungaria era incapabilă, singură, să înfrângă Serbia care va rezista până în anul 1915.

Aşadar desfăşurările militare din vara şi toamna anului 1914, cum remarca în amintirile sale generalul Erich Ludendorff, „au făcut complet incertă data terminării războiului" (9; 100).

Anul 1915 a fost marcat de intrarea în război a Italiei (10/23 mai) alături de Antantă şi a Bulgariei (23 septembrie – 11 octombrie) de partea Puterilor Centrale. Stabilitatea fronturilor a determinat căutarea de noi soluţii pentru obţinerea victoriei. Încercările trupelor anglo-franceze de a obţine avantaj strategic au eşuat în Artois şi Champagne.

Modificarea concepţiilor strateigce de la bătălia de „ruptură" la cea de „uzură" numai că n-a adus beligeranţilor victoria, dar războiul a devenit un adevărat mecanism de masacrare a milioane de vieţi. Bătălia de la Verdun care a durat şase luni a „podus" un milion de morţi în ambele tabere. Ofensiva risă din Orient ca şi intrarea României în război n-au modificat datele problemei.

Anii 1914 – 1916 au fost marcaţi şi de importante confruntări în afara Europei. În Africa, până în 1916, forţele franco-britanice au înfrânt pe cele germane în Togo Camerun, Africa Germană de Sud-Vest.

Africa Germană de Est. Acţiuni importante s-au desfăşurat în nordul Africii şi Caucaz.

Pe mare în acest timp confruntările au fost la fel de înverşunate. În august 1914 flota britanică a înfrânt la Helgoland pe cea germană. La sfârşitul anului 1914 flota germană din Pacific a fost distrusă de britanici la Falkland. La începutul anului 1915 Germania a declanşat războiul total submarin cu unele rezultate însă pe ansamblu forţele navale ale Antantei rămâneau superioare (5; 143 – 144).

Anul 1917 este cel „al oboselii popoarelor" în faţa unui conflict ce părea interminabil. Această stare va cuprinde atât soldaţii cât şi spatele frontului. Mizeria şi foamea erau la fel de mari şi pe front şi în spate. Impasul militar şi deteriorarea condiţiilor sociale au condus la creşterea curentului pacifist. Toate ţările aflate în război au cunoscut crize. Cea mai profundă s-a produs în Rusia unde sub presiunea nemulţumirilor sociale, regimul ţarist s-a prăbuşit. Manifestări de indisciplină a trupei se produc şi în Franţa şi Germania. A fost şi o tentativă „de marş" către Paris a două regimente din Soisson. Flota germană a fost cuprinsă de un val de agitaţie datorită hranei proaste şi a privaţiunilor. Pe lângă aceste manifestări de indisciplină pe front, în spate ţările beligerante au fost cuprinse de mişcări sociale.

Evenimentul cel mai important al anului „marii crize" – 1917 l-a constituit intrarea S.U.A., în război alături de Antantă. Aceasta a modificat radical raportul de forţe pe uscat şi mare în favoarea Antantei. Eşuarea ofensivei franceze dintre l'Oise şi Reinnes condusă de generalul Nivelle a făcut ca centrul de greutate al operaţiunilor militare în vest să cadă pe seama britanicilor. Germanii şi-au schimbat planul şi au mutat centrul de greutate pe frontul de est. Acţiunile au fost date peste cap de armata română în „triunghiul morţii" – Mărăşti – Mărăşti-Oituz – din vara anului 1917.

În sfârşit, criza a culminat cu un puternic val pacifist. La cererea preşedintelui american, Wilson, din ianuarie 1917 pentru a se pune capăt războiului au răspuns Carol I, succesor al împăratului Franz-Joseph la coroana austro-ungară; cancelarul german Bethmann-Hollweg a însărcinat pe consilieri să studieze clauzele unui eventual Tratat. În august papa Benedict al XV-lea lansează un apel de compromis între beligeranţi. Toate încercările au fost sortite eşecului

deoarece niciuna din marile puteri n-au renunţat la obiectivele pentru care au intrat în război. O situaţie aparte a fost cu Rusia. Datorită radiculizării revoluţiei, guvernul sovietic a semnat armistiţiul în decembrie 1917 (2; 392 – 394).

3. SFÂRŞITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ŞI ÎNCHEIEREA PĂCII

La începutul anului 1918 ambele tabere beligerante nutreau speranţe în privinţa obţinerii victoriei. Iluziile Puterilor Centrale s-au bazat pe modificarea raportului de forţe în Est prin ieşirea Rusiei din război. Se părea că până la 1918 germanii n-au avut „... condiţii atât de favorabile unei mari ofensive pe frontul Occidental" (10; 534). Germanii aveau superioritate în numărul diviziilor 05/194/1 pe frontul occidental. Însă până la sfârşitul anului superioritatea va fi anulată datorită aportului de efective ale coloniilor (2; 397) şi a superiorităţii Antantei în tancuri, aviaţie şi alte materiale de luptă.

Desfăşurarea operaţiunilor militare ale Reichului pe frontul occidental în anul 1918 vor demonstra însă încă odată că avertismentul generalului Vernois, potrivit căruia în război doi plus doi nu fac întotdeauna patru, era justificat. În fapt, proiectele germane pentru campania din anul 1918 au fost „calcule de aventurieri" (2; 404), deoarece Anatanta, cu ajutorul S.U.A., era capabilă să obţină victoria, iar germanii şi-au supraevaluat capacitatea militară. Timp de trei luni Puterile Centrale au câştigat numeroase bătălii de ordin tactic, dar nu şi războiul. În martie au început „bătălia Kaizerului" de la Amiens care, potrivit planurilor germane, trebuia să fie ultima pe frontul de vest, însă a fost stopată la 5 aprilie 1918 şi a costat armata germană nu mai puţin de 160.000 morţi. A doua ofensivă declanşată imediat în sectorul trupelor britanice n-a avut nici ea mai mult succes.

Pe Frontul de est datorită ieşirii Rusiei din război situaţia era sub controlul armatelor Puterilor Centrale. Acestea vor avansa adânc pe teritoriul Imperiului Ţarist în descompunere şi păreau că se îndreaptă spre victorie.

Evenimentele din martie-aprilie 1918 de pe frontul Occidental au arătat Antantei că problema unui comandament unic era de

importanţă vitală pentru coordonarea acţiunilor militare. Preşedintele Clemenseau a reuşit să-l impună, la conferinţa anglo-franceză din 25 martie 1918 pe generalul Ferdinand Foch comandant suprem al frontului aliat (11; 31 – 34). Pe de altă parte, participarea americanilor la război a devenit efectivă şi, în iulie 1918, 20 de divizii – ce însumau peste milion de oameni – comandate de generalul Pershing au fost gata să intre în acţiune. În aceste condiţii, a doua bătălie de pe Marna marchează o cotitură în desfăşurarea războiului. Ofensiva comandată de Foch (iulie 1918) a fost prima mare întâmplare „urâtă" care, aşa cum recunoştea şi Ludendorff a deschis drumul înfrângerilor germanilor (9; 164).

Începând cu 8 august 1918 Foch – devenit între timp mareşal – a declanşat o serie de atacuri care au respins trupele germane până pe „linia Siegfried". La sfârşitul lunii septembrie pe Frontul balcanic se produce o catastrofă pentru germani. Bulgaria a semnat armistiţiul şi trupele aliate ajung la Dunăre.

Acest eveniment a ridicat probleme grave germanilor şi aliaţilor pentru că punea sub semnul întrebării şi perspectiva pe celelalte fronturi. Totuşi în luna octombrie trupele germane au reuşit să evite o catastrofă militară rezistând atacurilor aliate mai ales în Flandra şi Argonne dar nu pot, totuşi, să păstreze „linia Seigfried" şi se retrag pe poziţii pe linia fluviului Meuse. Lucru pe care nu l-a putut evita armata austro-ungară pe frontul italian unde a suferit o gravă înfrângere la Piave din partea armatelor comandate de generalul Díaz (octombrie 1918). Austro-Ungaria îşi trăia ultimele zile. Peste puţin timp ca şi Turcia, de altfel, urmând exemplul Bulgariei Austro-Ungaria a semnat armistiţiul.

La 5 noiembrie germanii, la capătul puterilor, s-au retras pe un front care trecea prin Antuerpen-Bruxellea-Charleroi-Mezieres. Aliaţii erau pe cale de a declanşa noi atacuri, printre care o ofensivă în Lorena. Germanii însă îşi epuizaseră resursele umane şi materiale, nu mai aveau forţe capabile să opună o rezistenţa serioasă inamicilor lor (2; 412). În acest timp Germania se găsea şi în pragul prăbuşirii economice datorită lipsurilor şi dezorganizării producţiei. Germania, lipsită de aliaţi, nu mai avea alternativă fiind imperios necesar să ceară Antantei armistiţiul şi să accepte condiţiile acesteia.

La 7 noiembrie 1918, la cererea Marelui Cartier General, politicianul Mathias Erzberger s-a deplasat „înarmat" cu un steag alb, la Compiègne, pentru a semna armistiţiul. Împăratul Wilhelm II se adresează preşedintelui Wilson al S.U.A. cerând un acord pe baza celor Paisprezece puncte. Însă preşedintele american a cerut Kaiserului să constituie mai întâi un guvern pe baze parlamentare. În faţa acestei situaţii Wilhelm l-a însărcinat pe prinţul Max de Bade să formeze un guvern compus din reprezentanţii tuturor partidelor. Două zile mai târziu (9 noiembrie) a izbucnit revoluţia la Berlin care proclamă republica. Prinţul Max de Bade predă puterea socialistului Ebert. Pe 11 noiembrie 1918, în timp ce Kaiserul se refugiază în Olanda, guvernul noii Republici germane a semnat armistiţiul. Obţine, totuşi, din partea aliaţilor permisiunea ca armata germană să se retragă în Germania pentru a luptă împotriva ameninţării revoluţiei comuniste. Pentru a parcurge drumul până la Marna şi înapoi armatei Germane i-au fost necesare 51 de luni de zile.

BIBLIOGRAFIE

1. Holesbawm, Eric, Secolul extremelor, traducere de Anca Irina Ionescu, Bucureşti, 1994.

2. Popa, N. Mircea, Primul război mondial. 1914 – 1918. Bucureşti, 1979.

3. Poincaré, R., Au service de la France. Neuf armées dessauvenirs, vol. IV, Paris, 1926.

4. Kissenger, Henry, Diplomaţia, traducere din limba engleză: Mircea Ştefancu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, 1998.

5. România în anii primului război mondial. vol. I, Bucureşti, 1987.

6. Jacqnes, Droz, Les causes de la premiere querre mondiale.

Essai d'historiographie, Paris, 1973.

7. Milza Prerre, Istoria secolului XX. Sfârşitul lumii europene Serge Berstein (1900 – 1945), traducere Marius Ioan, Bucureşti, 1998.

8. Hard Lodell B.H., Strategie, Wiesbaden (f.a.).

9. Ludendorff. Erich, Conduite de la guerre et politique, Paris, 1922.

10. Renouvin Pierre, La crise européenne et la premiere guerre mondiale. (1904 – 1918). Paris.

11. G. Clemencean, Măreţia şi amărăciunile unei victorii. Memorii. Bucureşti (f.a.).

III. CONSECINŢELE PRIMEI CONFLAGRAŢII MONDIALE

Prima conflagraţie mondială a marcat profund societatea începutului de secol XX. Consecinţele războiului s-au făcut simţite în toate domeniile de la mentalul individual şi colectiv până la evoluţia economică în politică a statelor beligerante. Dintre acestea două s-au manifestat cu forţă şi au influenţat evoluţia omenirii pentru multe decenii: fluxul şi refluxul revoluţionar şi declinul Europei. Chiar dacă nu este împărtăşită unanim ideea că „Revoluţia a fost copilul războiului din secolul XX" (1; 73) cert este că Europa n-ar fi fost marcată de fluxul şi refluxul revoluţionar din anii 1917 – 1920, dacă n-ar fi trecut prin cataclismul primului război mondial.

Tensiunea socială şi economică indusă de primul război total cunoscut vreodată de omenire între popoare şi state a fost atât de mare, copleşitoare şi fără precedent, încât au fost împinse până la limita cea mai îndepărtată posibil, ajungând chiar până la prăbuşire. Numai Statele Unite au ieşit din război aşa cum au intrat, mai bogate. Pentru toţi ceilalţi, în special pentru Europa sfârşitul războiului a însemnat un val de revoluţii şi începutul declinului în competiţia în

Lumea Nouă.

VALUL REVOLUŢIONAR ÎN EUROPA

Triumful revoluţiei bolşevice în Rusia a pus în faţa lumii o întrebare fundamentală. Modelul de societate dat Europei şi Americii de Revoluţia franceză din 1789 nu mai era viabil? Lenin şi adepţii săi au crezut că în situaţia în care aduseseră războiul societăţile europene nu mai era nevoie decât de un semnal pentru ca popoarele să se ridice, să înlocuiască capitalismul cu socialismul şi să transforme astfel suferinţele fără sens ale războiului în ceva pozitiv. Timp de trei ani acesta a aşteptat războiul ca muncitorii europeni să i se alăture pentru a extinde statul sovietelor de la Urali la Atlantic (2; 10).

Impactul pe care l-a avut revoluţia bolşevică asupra mentalului colectiv în Europa a fost atât de puternic şi a produs o impresie atât de mare încât un fenomen la fel de important a trecut, nejustificat în plan secund. Triumful mişcărilor naţional-democratice din fostele imperii austro-ungar, ţarist şi otoman a încheiat un proces început în Europa cu câteva secole în urmă.

Valul revoluţionar care a cuprins bătrânul continent şi nu numai, a avut două componente mişcări profund antagonice. Una de esenţă socială – bolşevismul şi alta de esenţă naţională. Deşi secolul al XIX-lea a fost numit secolul naţionalităţilor (3; 61), Europa a devenit cu adevărat una a naţiunilor după Primul Război mondial când revoluţia şi principiul naţionalităţilor au învins şi în Europa centrală, de est şi sud-est. În 1918, acea „singură chestiune care exista în Europa" – în viziunea lui Metternich (3; 146) s-a rezolvat prin voinţa şi exprimarea naţionalităţilor oprimate de a trăi în cadrul unor state ale căror frontiere politice să fie pe cât posibil suprapuse pe cele etnice.

Când a izbucnit războiul mondial, în vara anului 1914, cele două tabere aflate în conflict n-au avut un program şi o viziune coerentă asupra viitoarei arhitecturi a graniţelor şi nici problema statului la polonezi, cehoslovaci, români, estonieni, finlandezi, etc. / şi alte naţiuni asuprite din cadrul unor imperii devenite anacronice în evoluţia

istorică a societăţii. Semnalul luptei popoarelor pentru autodeterminare şi afirmare naţională a fost dat de Conferinţa pe întreaga Rusie a partidului bolşevic care a cerut, la 14 noiembrie 1917, „pentru toate popoarele care fac parte din Rusia, dreptul la autodeterminare şi la constituirea de state independente (4; 37) şi de mesajul preşedintelui Wilson, prezentat la 8 ianuarie 1918 Congresului S.U.A. În care se cerea, dezvoltarea autonomiei popoarelor din Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman, retrocedarea Alsaciei şi Lorenei, Crearea unei Polonii libere…" (5; 79; 94). La 11 februarie 1918 Wilson arăta că, în viitor, „popoarele şi provinciile nu trebuie să mai fie obiect de vânzare sau de schimb, sau să fi tratate ca un simplu şeptel ori ca pionii unui joc de şah (…), toate aspiraţiile naţionale clar definite, trebuie să fie satisfăcute, evitându-se crearea de noi elemente de discordie şi antagonism şi perpetuarea celor vechi" (6; 35). În octombrie 1918, Administraţia americană s-a referit şi la necesitatea recunoaşterii dreptului la autodeterminare a popoarelor cotropite de ţarism – ucraineni, polonezi, finlandezi, români, estonieni, lituanieni, armeni, etc. (6; 36)

După pacea de la Brest-Litorsk (martie 1918) când guvernul rus a renunţat la suveranitatea sa asupra Finlandei, Poloniei, Ţărilor Baltice, Ucrainei, Basarabiei etc., populaţia din aceste teritorii, prin adunări reprezentative au hotărât să-şi organizeze viaţa de stat pe bazele principiilor naţionalităţilor. La 29 septembrie 1917, un consiliu de stat lituanian numit Taryba, a fost creat sub preşedinţia lui Antonas Taryba. La 11 decembrie 1917 acesta a proclamat independenţa statului lituanian sub protecţie germană. În ziua de 18 noiembrie 1918 a fost proclamată independenţa Lituaniei. La puţin timp Estonia s-a proclamat ca stat independent.

În ziua de 2 decembrie 1917 Sfatul Ţării – adunarea naţională a Basarabiei a declarat constituirea Republicii Democratice Moldoveneşti. La 24 ianuarie 1918 aceasta aceasta s-a proclamat independentă. La 27 martie/9 aprilie 1918 Sfatul Ţării întrunit la Chişinău a hotărât în numele populaţiei majoritare Unirea Basarabiei cu România. Hotărâre care a fost sancţionată ulterior şi de Parlamentul ţării. Finlanda şi-a obţinut dreptul la existenţă în urma unui război civil între adepţii baronului Mannerh-Reim şi cei ai bolşevicilor care

reprezentau interesele imperialiste ale noului stat care se năştea pe ruinele fostului imperiu. Ucraina şi-a proclamat autonomia în iunie 1917 şi s-a considerat practic, independentă de Rusia. A fost constituit şi un parlament naţional – Rada. * (* parlamentul ucrainean) La 20 noiembrie 1918 Rada a hotărât crearea unei republici naţionale, recunoscute de Franţa şi Marea Britanie. Dacă Rusia sovietelor putea în cel mai rău caz să se împace cu existenţa unei Finlande total independente, nici nu putea fi vorba de aşa ceva în cazul Ucrainei, care era, înainte de toate, grânarul şi bazinul ei carbonifer. Invazia armatelor bolşevice şi războiul civil purtat în Ucraina au făcut ca revoluţia naţională în această ţară să nu aibă sorţi de izbândă ca şi în cazul altor popoare din zona Extremului Orient al fostului imperiu ţarist.

Georgia, Armenia şi Azerbaidjan s-au proclamat şi ele republici independente, dar sovietele ruseşti n-au respectat voinţa naţionalităţilor respective şi le-au supus dominaţiunii lor. Ele s-au convins repede că faimosul cuvânt de ordine al federaţiei lansat de soviete n-a fost decât o simplă manevră de propagandă comunistă (3; 243).

Prăbuşirea militară a Puterilo Centrale şi Mesajul preşedintelui Wilson au constituit suportul declanşării revoluţiilor naţionale din cadrul dublei monarhii. Începutul a fost marcat de constituirea, la sfârşitul lunii septembrie 1918, a Consiliului Naţional maghiar care a dorit constituirea unui stat maghiar dar în graniţele lui medievale. La 30 octombrie 1918 muncitorii au organizat o grevă generală, însoţită de mari demonstraţii sub lozinci republicane. Valul revoluţionar s-a întins în întreaga Austrie. În această atmosferă la 12 noiembrie 1918, Adunarea Naţională a proclamat Republica Austria, după ce ultimul împărat habsburg, Carol I, abdicase şi părăsise (11 noiembrie 1918) Austria. În luna octombrie Consiliul Naţional Român a luat decizia de a consulta populaţia românească din Transilvania pentru a se pronunţa cu privire la unirea cu România. La 1 decembrie 1918 la Alba Iulia prin hotărârea reprezentanţilor lor îndrituiţi românii au cerut unirea pentru vecie cu Patria mamă. În ziua de 28 noiembrie 1918 marea adunare naţională a românilor din Bucovina, cu care au fost reprezentate toate păturile sociale a hotărât unirea Bucovinei, în

hotarele ei istorice, cu România.

La sfârşitul lunii octombrie 1918 a izbucnit la Praga revoluţia naţională cehă. Comitetul Naţional Ceh a proclamat, la 28 octombrie, crearea statului independent şi trecerea puterii în mâinile sale. Două zile mai târziu, la 30 octombrie, Consiliul Naţional a adoptat declaraţia punând încadrarea Slovaciei în Statul Cehoslovac Unitar. În Balcani, armatele franco-sârbeşti au eliberat Belgradul la 1 noiembrie 1918. Eliberarea Serbiei şi a Muntenegrului, conjugată cu formarea de comitete naţionale revoluţionare în Croaţia, Slovenia, Dalmaţia şi Vojevodina, în procesul de dezagregare a monarhiei Habsburgice a dus la construirea regatului sârbo-croato-sloven, (1 decembrie 1918) la care a aderat Muntenegru, Vojevodina, Macedonia, Bosnia şi Herţegovina (7; 371).

Mişcări cu caracter social şi naţional s-au înregistrat în acest timp şi în teritoriile poloneze. La 7 noiembrie 1918 s-a format la Liublin, un guvern popular, care a proclamat Republica Polonia, realizând astfel aspiraţiile naţionale ale poporului polonez.

Sfârşitul Imperiului Otoman a condus, sub impactul condiţiilor foarte grele impuse la Conferinţa Păcii, la izbucnirea revoluţiei naţionale turce care a pus bazele Statutului naţional modern turc.

După triumful principiului naţionalităţilor ca fundament al construcţiei de stat în Europa acesta a fost adoptat şi de alte naţionalităţi şi popoare din Asia, Africa şi cele două Americi. După încheierea războiului mondial majoritatea populaţiunilor asiatice şi africane care aveau o elită intelectuală progresistă au declanşat mişcările de eliberare naţională. Popoarele egiptean, marocan, algerian şi tunisian au reuşit, în urma luptei desfăşurate în anii 1919 – 1926, să smulgă coloniştilor englezi, francezi şi spanioli unele concesii politice care vor facilita organizarea luptei viitoare. În Golful Persic, în 1926, Ibn Suad a pus bazele unui regat islamic, Arabia Saudită. În India s-a intensificat lupta de eliberare naţională. Conducerea o avea Partidului Congresului Naţional în frunte cu Mahatena Gandhi

REVOLUŢIA BOLŞEVICĂ a constituit cea de-a doua componentă a valului revoluţionar mondial apărut în finele primei conflagraţii mondiale. Pentru lumea occidentală aceasta a fost un cataclism care a produs „o impresie, mult mai mare decât războiul mondial” (6; 56).

Regimul ţarist s-a prăbuşit în momentul în care trupele au refuzat să reprime o manifestaţie a mulţimii nemulţumite ce avea, în esenţă, pâine. Şi a fraternizat cu aceasta. Patru zile de manifestaţii stradale haotice au pus capăt imperiului care a fost substituit cu un „guvern provizoriu" şi o mulţime de „consilii" – soviete care au fost, rapid, transformate de Lenin în instrumente. Pe 15 martie, pentru a-şi salva dinastia Nicolae al II-lea a abdicat în favoarea fratelui său, marele duce Mihail. Acesta a renunţat, la rândul său, la tron pe 16 martie şi astfel a luat sfârşit dinastia Romanov.

Căderea ţarismului a condus la o situaţie confuză în ceea ce priveşte gestionarea puterii în ţară. Pe de-o parte exista guvernul provizoriu dominat de „partidele burgheze" grupate în blocul constituţional-democrat, reformator, liberal şi moderat care voia să conducă Rusia spre un regim parlamentar de tip occidental iar pe de altă parte Sovietul din Petersburg care grupau pe socialist-revoluţionari şi cele două aripi ale social-democraţilor: menşevicii şi bolşevicii care doreau instaurarea unui regim revoluţionar.

În aceste condiţii guvernul provizoriu a cunoscut o rapidă uzură cu toate că a luat o serie de măsuri liberale – libertatea presei, a opiniei, a întrunirilor – şi sociale: drepturi radicale, ziua de lucru de opt ore, egalitatea în faţa legii. Păturile cele mai defavorizate, ţăranii şi muncitorii – au cerut soluţionarea problemei agrare şi încheierea păcii. Guvernul a cerut înţelegere şi răgaz pentru rezolvarea acestor cerinţe în cadrul viitoarei Adunări Constituante care trebuia să se pronunţe şi asupra noului regim în Rusia. (5; 85)

Divergenţele din martie-aprilie 1917 dintre Soviet şi guvern pe marginea condiţiilor pe care Rusia trebuia să le accepte pentru o pace separată cu Puterile Centrale au provocat o gravă criză politică şi căderea guvernului. Guvernele care i-au succedat lui Milinkov conduse de prinţul Lvov şi Kerensei – n-au satisfăcut nici ele aşteptările majorităţii ruşilor. Acest lucru a permis ascensiunea la putere a bolşevicilor de sub conducerea lui Lenin care a revenit, în Rusia în aprilie 1917. (8; 33)

În septembrie bolşevicii au cucerit majoritatea în Sovietele din Petersburg (unde preşedinte era Troţki). Lenin ajunge la concluzia că a

sosit momentul pentru a prelua întreaga putere. Acesta a trecut din Firlanda – unde s-a refugiat în august din cauza eşecului insurecţiei din iulie 1917 – o scrisoare comitetului central al partidului bolşevic în care explica necesitatea preluării puterii şi propunerii maselor ceea ce ele aşteptau: pacea şi împărţirea pământului.

L. Troţki a pregătit cu minuţiozitate insurecţia care trebuia să reuşească la deschiderea congresului sovietelor din întragă Rusie, prevăzută pentru 7 noiembrie seara. Cu o seară înainte, comisarii politici bolşevici au luat în stăpânire punctele strategice ale Capitalei. Operaţiunile de preluare a puterii s-au derulat fără vărsare de sânge. Sediul guvernului a fost cucerit în dimineaţa zilei de 7 noiembrie 1917 iar seara Congresul panrus al sovietelor (unde bolşevicii erau majoritari) a aprobat „revoluţia din Octombrie" şi a destituit guvernul Kerenske. Bolşevicii au devenit stăpâni pe întreaga Rusie. A doua zi acelaşi Congres a numit un nou guvern, numit Consiliul Comisarilor poporului care avea în fruntea sa pe Lenin, pe L. Troţki la extern şi pe I.V. Stalin la „naţionalităţi".

În câteva săptămâni de la instaurarea sa la putere Lenin a redactat şi dat două decrete – decretul asupra păcii şi cel asupra pământului prin care s-a abolit marea proprietate funciară şi o serie de reforme în privinţa naţionalităţilor separării bisericii de stat, controlul muncitorilor asupra fabricilor şi apoi naţionalizarea. În martie 1918 Moscova a devenit capitală.

Ostilităţile militare au încetat pe frontul de est la 1 decembrie 1917 iar 4 zile mai târziu s-a semnat armistiţiul cu Puterile Centrale. La 3 martie 1918 a fost încheiată pacea. Lenin şi Stalin au înţeles că în situaţia dramatică în care se găsea Rusia numai pacea separată putea salva revoluţia bolşevică. În urma păcii de la Brest-Litorsk ruşii au abandonat un teritoriu cam o dată şi jumătate cât Franţa şi aproximativ un sfert din populaţia imperiului şi trei sferturi din resursele sale de materii prime.

Aceste reforme au determinat pe opozanţi să declanşeze o ofensivă împotriva capitalei care este respinsă, în cele din urmă, de Troţki. Economia şi situaţia socială au ajuns în situaţii extrem de critice. Lenin i-a măsuri extreme. În iulie 1918 Congresul al V-lea al sovietelor a adoptat o Constituţie care a consacrat rolul de unic

conducător al partidului bolşevic în Rusia. Acesta, datorită realităţilor complexe din Rusia, nu-şi exercita puterea în realitate, decât asupra unui teritoriu restrâns. Însă, sunt confruntate cu o situaţie internă şi externă gravă. În plan intern socialiştii-revoluţionari nu le-au iertat bolşevicilor „Brest-Litorskul" şi şi-au înmulţit răzmeriţele şi atentatele, inclusiv asupra lui Lenin. Pe plan extern erau ameninţate cu o intervenţie din partea Aliaţilor care au reproşat Rusiei încheierea păcii separate şi nerespectarea obligaţiilor asumate prin tratate. Aceştia şi-au împărţit zonele de intervenţie: Anglia în Caucaz, Asia Centrală, Marea Albă; Franţa în Marea Neagră, Ucraina, Polonia; Japonia în Siberia; Prizonierii cehieliberaţi au constituit o armată care au ocupat Siberia. Aliaţii au trimis corpuri expediţionare în Rusia pentru a stopa avansul revoluţiei bolşevice.

În aceste condiţii noul regim de la Moscova a luat o serie de măsuri dure, botezate „comunism de război". În iulie a fost constituită organizaţia teroristă CEKA (comisia extraordinară pentru combaterea contrarevoluţiei şi a sabotajului) condusă de polonezul Dzerjinski, care a primit misiunea de a elimina burghezia ca clasă. (8; 51)

La 2 septembrie 1918 Republica Sovietelor a fost declarată tabără militară. Şi a început teroarea roşie. Armata Roşie condusă de Troţki este reorganizată şi instruită, fiind capabilă să se lupte cu armatele alb gardiste. Teroarea politică va fi dublată de una economică. Pentru a combate foametea Lenin a organizat „comitetele ţăranilor săraci" pentru a-i supraveghea pe cei bogaţi şi să-i judece pe cei ce nu voiau să „predea" surplusul de cereale. A instituit munca obligatorie în uzinele şi fabricile naţionalizate.

Înfrângerea Puterilor Centrale a venit la timp şi a ajutat la ameliorarea situaţiei grave în care se găsea puterea bolşevică iar confruntarea dintre „alb gardişti" şi roşii se desfăşura în favoarea ultimilor a căror armată a ajuns în aproape 5, 5 milioane de oameni. (8; 76)

Graţie acestei armate L. Troţki va învinge în războiul civil cu „alb gardiştii". Între timp s-a dezvoltat o stare de agitaţie printre soldaţii aliaţi debarcaţi în Rusia, care, după ani de război împotriva Puterilor Centrale, doreau să se întoarcă la căminele lor. A izbucnit la 3 aprilie 1919, o revoltă în cadrul marinei franceze din Marea Neagră şi Parisul,

a fost nevoit să-şi retragă Corpul expediţionar staţionat la Odesea. În luna următoare englezii au evacuat oraşele Baku, Arhanghelsk şi Murmansk (4; 55). Singura putere care mai putea să intervină a fost S.U.A. Însă forţele trimise de acestea n-au fost suficiente pentru a rezolva ceea ce n-au reuşit Anglia şi Franţa. Nereuşind să extirpeze comunismul în Rusia, Occidentul a încercat să se apere de acesta cu ajutorul unui cordon sanitar, lăsând după afirmaţia lui Wilson, ca „bolşevicii să fiarbă în suc propriu până când circumstanţele aveau să-i facă pe ruşi mai înţelepţi" (9; 121).

Un val de revoluţii a străbătut Europa şi alte părţi ale lumii după triumful bolşevismului în Rusia. Primul ministru britanic George Lloyd declara în 1919 că „Europa întreagă este cuprinsă de un spirit revoluţionar. Există un profund sentiment de revoltă şi nemulţumire al muncitorilor datorită stării sociale. Ordinea socială în aspectele ei politice, economice şi sociale este pusă sub semnul întrebării de la un capăt la celălalt al Europei de către masele largi ale populaţiei" (8; 97).

Revoluţia care a străbătut astfel toate ţinuturile cuprinse între Vladivostok şi Valea Rinului a fost, în cea mai mare parte, o revoltă împotriva războiului, iar semnarea păcii a dezamorsat o mare parte din cantitatea de explozibil pe care o cuprindea. Prima explozie socialistă are loc în Germania unde umilinţa înfrângerii s-a adăugat celorlalte nemulţumiri. Izbucnită în portul Kiel ca urmare a revoltei marinarilor, revoluţia s-a extins rapid în interior, la 9 noiembrie 1918 declanşându-se la Berlin. Peste tot se formau, după modelul rusesc, consilii ale muncitorilor şi soldaţilor, care au preluat puterea civilă şi militară. Conduşi de Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht, revoluţionarii de Stânga „Spartak-iştii" au avut o influenţă mai mare în porturile de la Marea Nordului, în Ruhr, Saxonia, în Bavaria.

La începutul lunii ianuarie 1919, s-a produs la Berlin o mişcare de mare amploare condusă de „Spartak-işti". Făcând uz de o autoritate feroce social-democratul Noske a zdrobit revolta spartakiştilor. Conducătorii comunişti ai revoltei Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht au fost ucişi la 15 ianuarie 1919. Înfrângerea revoluţiei de la Berlin n-a însemnat şi sfârşitul mişcărilor de stânga în Germania. În Bavaria a fost proclamată, în cursul lunii aprilie 1919, Republica Sovietică Bavareză. Intervenţia armatei şi asasinarea şefului acestei „republici

sovietice", – Kurt Eisner, au făcut ca această creaţie politică să nu dureze mai mult de două săptămâni.

În Ungaria revoluţia bolşevică a izbucnit cu ajutor financiar rusesc. Conducătorul bolşevicilor maghiari a recunoscut că a primit în patru luni cât a guvernat Ungaria 2 milioane de ruble de la Lenin. Misiunile revoluţiei maghiare erau atât de importante pentru Lenin – el credea că de la Budapesta, revoluţia se poate răspândi în Occident şi poate deveni mondială – încât a trimis un membru marcant al comunismului internaţional la Budapesta pe Cristian Rakovski pentru a-l ajuta pe Béla Kun. Pe 21 martie Adunarea membrilor sovietelor de soldaţi şi muncitori a anunţat întronarea dictaturii proletariatului maghiar şi formarea unui guvern condus de un personaj obscur Sandor Gorbai. Béla Kun păstra postul de ministru de externe, în fapt, el conducea guvernul bolşevic ungar. Acest guvern a comunicat maghiarilor şi întregii Europe alianţa sa cu Rusia Sovietică ca şi intenţia sa de a declara război republicilor burgheze pentru a impune dictatura proletariatului. Rusia Sovietică a înregistrat în acel moment primul său succes internaţional. Primul stat ameninţat a fost cel român care se afla sub o dublă ameninţare bolşevică. La graniţa de est, Rusia sovietică nu se putea împăca şi accepta pierderea Basarabiei care se unise cu România. Béla Kun a ordonat în grabă mobilizarea pentru a-i ataca pe români şi pe cehoslovaci. După o serie de victorii împotriva armatei cehoslovace Consiliul Interaliat de la Paris a obligat Republica Sfaturilor Maghiare să încheie armistiţiul. Pe 20 iulie 1919, Béla Kun a declanşat atacul asupra României (10; 271). În zorii zilei de 24 iulie 1919 s-a declanşat contraatacul armatei române care a distrus armata maghiară bolşevică. Pe 2 august Béla Kun a părăsit Ungaria iar a doua zi Capitala a fost ocupată de armata română. În locul regimului comunist s-a instaurat un regim de dictatură sub conducerea lui Hosthy.

2. DECLINUL EUROPEI ÎN ECUAŢIA MONDIALĂ DE PUTERE.

Războiul mondial (1914 – 1919) a costat foarte scump pe

beligeranţi în special statele europene care au suferit pierderi umane, materiale şi financiare neînchipuit de mari la declanşarea conflictului. Prin urmare prima mare conflagraţie a secolului XX a „produs" peste opt milioane de morţi şi aproximativ 6 milioane de invalizi şi a condus la un deficit al natalităţii, bărbaţi adulţi aflându-se pe front. Rata natalităţii în principalele ţări europene – aşa cum se poate observa în schema alăturată – a scăzut dramatic ceea ce va afecta în principal sectorul economic prin mişcarea volumului forţei de muncă. (11; 488)

Pierderile materiale au fost şi ele considerabile. Distrugerile au afectat toate statele însă cu precădere ele au avut o influenţă deosebită asupra celor pe teritoriul cărora s-au desfăşurat operaţiunile de război. Pe aceste teatre de operaţiuni militare totul trebuia reconstruit: poduri, şosele, uzine, terenuri devenite necultivabile. Geograful francez Albert Demangean analizând efectul produs de desfăşurarea operaţiunilor militare asupra nordului Franţei, ajunge la concluzia că „o zonă a morţii lungă de 500 km, largă de 10 până la 25 km care urmăreşte linia frontului şi care a fost transformată în deşert". (5; 105) Franţa şi Marea Britanie au pierdut 30% respectiv 20% din flota lor comercială. Restul navelor utilizate în condiţii de război trebuiau supuse renovării astfel că transporturile pe apă au fost grav diminuate în primii ani postbelici.

Marea zonă de înfrângeri şi convulsii cuprinsă între Germania în vest şi Rusia în est a fost martora unei prăbuşiri spectaculoase a sistemului monetar, comparabilă, poate, numai cu cea care a avut loc în ţările post comuniste după 1989. Europa în războiul mondial a trebuit să cumpere tot ceea ce-i lipsea pentru a putea duce lupta: cărbune, oţel, petrol, arme, etc. În 1916, S.U.A. i-a livrat în fiecare lună arme şi muniţie în valoare de 300 de milioane franci. Europa care, în perioada antebelică, vindea lumii produsele sale industriale a trebuit să recurgă la importuri costisitoare. În timpul războiului dependenţa Germaniei de pieţele extraeuropene pentru a-şi asigura necesarul de consum a fost de 58%, a Franţei de 60% iar Marea Britanie a fost de peste 80%. (5; 107) Europenii au fost nevoiţi pentru a-şi finanţa aprovizionarea cu material de război, să renunţe la o parte din rezervele lor de aur pentru că producţia de export a dispărut ca urmare a trecerii la economia de război. Dar şi acest mijloc de

finanţare s-a dovedit insuficient aşa că majoritatea statelor europene au recurs la împrumuturi. În ceea ce priveşte datoria publică internă a crescut considerabil în principalele ţări europene beligerante. În Franţa de la 33, 5 miliarde franci-aur în anul 1914 la 219 în anul 1919. În aceeaşi perioadă în Anglia datoria publică a crescut de la 17, 6 la 196, 6 miliarde iar în Germania de la 6 la 169 miliarde. (5; 106)

Şi datoria publică externă a avut salturi spectaculoase. Aceleaşi State europene au împrumutat mai ales din S.U.A. Datoria externă a Franţei s-a ridicat, în anul 1919, la 33 miliarde franci-aur, cea a Marii Britanii la 32 miliarde, a Italiei la 20 miliarde franci-aur.

Un alt element cu consecinţe negative asupra sistemului financiar european a fost inflaţia generată de cheltuielile de finanţare ale războiului, de dezechilibre grave între cererea ridicată de produse industriale şi de consum şi producţia insuficientă. În Franţa, de exemplu, preţurile în timpul războiului în raport cu perioada antebelică au crescut de patru ori. Inflaţia a afectat moneda naţională în aceste ţări care au suferit deprecieri serioase în raport cu dolarul iar unele nu mai sunt convertibile în aur. În raport cu dolarul în anul 1919, francul francez s-a depreciat cu 50% din valoarea sa, lira sterlină cu 10% iar marca germană cu aproape 90%.

Aceste bulversări financiare vor duce la inversări ale poziţiilor antebelice în ecuaţia de putere financiară. Europa cândva bancherul lumii, a fost obligată după război să se împrumute din exterior. S.U.A. şi-a rambursat datoria externă antebelică către Europa şi mai mult, deţinând acum jumătate din stocurile mondiale de aur, au devenit principalul ei creditor. Peste foarte puţin timp S.U.A. a înlocuit Europa în rolul de bancher mondial, împrumutând noile state care aveau nevoie de capital în dezvoltarea economică şi care în trecut apelau la băncile europene.

Războiul din 1914 – 1919 a rupt legăturile comerciale fireşti, dintre statele europene în raport cu perioada antebelică. Dintre cele ce se găseau în tabere opuse, în mod total; dintre cele ce s-au găsit aceleaşi tabere, în mod relativ, din cauza dificultăţii transporturilor sau chiar a imposibilităţii lor. Iată de exemplu, furniturile de război venite din Franţa şi Anglia pentru România treceau prin mările nordice, spaţiul Rusiei Ţariste şi apoi în ţară. Multe garnituri de tren

din Rusia pentru România n-au mai ajuns niciodată la destinaţie

Aşa stând lucrurile statele industriale din Europa care îşi procurau înainte de război produsele alimentare şi unele materii prime din estul şi sud-estul continentului au fost silite să şi le procure din S.U.A., America Latină, Canada. Ca să poată răspunde cererilor, neobişnuit de mari din Europa, aceste ţări şi-au oprit considerabil producţia. Când războiul s-a terminat însă şi relaţiile comerciale au putut redeveni normale, statele europene n-au mai avut aceeaşi cerere pentru lumea de peste Ocean pentru că au început să-şi normalizeze şi ele economia. De aici s-a produs un grav dezechilibru al pieţei europene ca urmare a scăderilor dramatice de preţuri pentru toate produsele fie ele agricole fie industriale. Acestea au afectat curentul normal financiar prin falimentele din industrie şi agricultură.

Ceea ce a agravat şi mai mult situaţia economiei europene în raport cu cele extraeuropene. S.U. şi Japonia a fost şi faptul că după război Europa industrială nu a mai putut conta la fel de mult pe piaţa de desfacere a coloniilor. Germania şi-a pierdut coloniile şi odată cu acestea şi posibilitatea de a le alimenta cu produsele sale industriale. Şi pentru Anglia s-a restrâns, în bună măsură, piaţa în colonii. Nu pentru că şi-a pierdut din domeniile coloniale ci pentru că o parte din colonii şi dominioane încep să-şi înfiripe industria, mai ales cea uşoară şi pentru că Japonia deveni un foarte serios concurent în Asia. Tot mai multă lume din Europa conştientizează faptul că lumea extraeuropeană n-avea să accepte la infinit situaţia de inferioritate economică ce le-a fost impusă în secolele anterioare. Economistul şi statisticianul german A. Reithinger scria în 1937 că „inevitabilul s-a produs acum, şi, pe când ţările de peste mări se industrializează… vechiul sistem al schimbului de produse brute extra-europene cu produse manufacturate europene, este perimat” (12; 7)

Un alt element care a influenţat evoluţia ulterioară a Europei în evoluţia de putere a fost rezolvarea „problemei reparaţiilor” la Conferinţa de Pace de la Paris (1919 – 1920). Învinşilor, în special Germaniei i-au fost impuse sume drept plată pentru daunele provocate puterilor victorioase foarte mari, disproporţionate în raport cu puterea sa reală economică: aproximativ 83 miliarde mărci-aur. Acest lucru n-a afectat doar evoluţia economiei germane ci însăşi a

continentului european. John Maynard Keyhes participant ca expert economic în delegaţia britanică la Conferinţa de Pace a sesizat acest aspect. Întrucât vocea sa n-a influenţat Conferinţa a dezvoltat ideea într-o lucrare aparentă în 1920: Consecinţele economice ale păcii în care explica de ce nu este posibilă refacerea economiei europene fără o refacere a economiei germane (1; 123).

Declinul economic al Europei în raport cu lumea industrială europeană a fost prompt sancţionat de S.U. şi Japonia. În ceea ce priveşte S.U.A. au fost printre marile beneficiare. De acum înainte, foarte puţine domenii industriale vor scăpa concurenţei americane. Oamenii de afaceri americani au pus la punct un program de cucerire a pieţelor externe asociind industria, comerţul şi băncile. S.U.A. şi-au dezvoltat flota comercială pentru a efectua transporturile pe care flota britanică nu le mai putea asigura. Ajunsă în doi ani pe locul doi în lume ea deveni un factor de expansiune comercială ameninţând serios rolul de „angrosist" pe care-l „juca" încă Marea Britanie. Curând New York-ul va lua locul Londrei pe piaţa financiară a lumii.

Asimetria dintre dezvoltarea S.U.A. Şi restul lumii a produs în primii ani postbelici şi un dezechilibru în economia internaţională. Sistemul economic mondial n-a funcţionat optim, pentru că, spre deosebire de Marea Britanie care fusese centrul lui înainte de 1914, S.U.A. nu aveau prea mare nevoie de restul lumii şi, în consecinţă, din nou spre deosebire de Anglia care a avut grijă de stabilitatea lirei sterline pentru că pe ea se baza sistemul mondial de plăţi, S.U.A. nu s-au preocupat pentru ca dolarul să fie stabilizator mondial. A acţionat aşa din raţiuni practice. S.U.A. nu aveau nevoie de restul lumii pentru că n-aveau capital şi forţă de muncă.

Cea de-a doua mare putere care va profita de declinul Europei în ecuaţia de putere a fost Japonia. Din client al continentului în perioada antebelică ea a devenit un serios concurent la pieţele pe care le aveau în lumea extraeuropeană trusturile şi companiile europene. Japonia graţie dezvoltării flotei sale, a dus o politică de expansiune comercială în sud-estul Asiei, în China, şi în zona Pacificului, în detrimentul europenilor. Exporturile sale au crescut de la 700 milioane de yeni în 1913 la peste două miliarde în 1918. Având o excedentară şi o creştere însemnată a rezervelor de aur. Japonia a

devenit după primul război mondial o ţară creditoare care a plasat capitaluri pe piaţa europeană.

Aceste fenomene negative din istoria imediat postbelică a continentului european au fost sesizate în epocă de elitele politice, şi spirituale. Unii au perceput această evoluţie ca o alunecare a Europei, mai ales a părţii ei apusene, pe panta prăbuşirii, a crizei totale. Filosoful Oswald Spengler a încercat să arate în lucrarea „Declinul Occidentului" că întreaga Europă se afla în pragul falimentului. (13; 22 – 23) Mihai Ralea, care şi-a făcut studiile în Franţa chiar în acei ani, arăta că Europa părea, cel puţin în partea sa occidentală, după diagnozele lui Spengler ori Keyserling, „în situaţia unui muribund ce are nevoie de transfuzie de sânge" (13; 23)

Aşadar născând speranţa într-o lume mai bună şi „forţând" realinieri drastice în relaţiile dintre state, primul război mondial poate fi apreciat, prin consecinţele sale ca „un semn de punctuaţie pus istoriei", ca „o piatră de hotar în istoria omenirii" (13; 28), care a pus umanităţii, ca „o piatră de hotar în istoria omenirii", care a pus umanităţii, a Europei în primul rând, probleme majore spre rezolvare, chiar dacă climatul postversaillesian a fost complex, pe alocuri chiar dramatic.

BIBLIOGRAFIE

1. Hobsbawm Eric, Secolul extremelor, traducere Anca Irina Ionescu, Bucureşti, 1994.

2. Carrére d'Encausse Hélene, Imperiul Spulberat. Revolta naţiunilor în URSS, în româneşte de Alina Ungureanu, Bucureşti, 1993.

3. Seişanu Romulus, Principiul naţionalităţilor. Originile, evoluţia şi elementele constitutive ale naţionalităţii, Bucureşti, 1996.

4. Fontaine André, Istoria războiului rece, De la Revoluţia din Octombrie la războiul din Coreea. 1917 – 1950. vol I, Bucureşti, 1992.

5. Milza Pierre, Serge Berstein, Istoria secolului XX. Sfârşitul «Lumii Europene». (1900 – 1945). vol. I, Bucureşti, 1998.

6. Iacobescu Mihai, România şi Societatea Naţiunilor, Bucureşti, 1988.

7. Ciachir Nicolae, Istoria popoareloe din sud-estul Europei în epoca modernă, Bucureşti, 1987.
8. Broné Pierre, Histoire de l'Internationale Comuniste 1919 – 1943. Paris, 1997.
9. Duroselle J.R., De Wilson a Roosevelt, Paris, 1960.
10. Preda Dumitru, Alexandrescu Vasile, Prodan Costică, în apărarea României Mari. Compania armatei romane din 1918 – 1919, Bucureşti, 1994.
11. Reinhard Marcel R., Armengand André, Dupaquier Jacques, Histoire générale de la population mondiale, Paris, 1968.
12. Reithinger, A, Le visage économique de l'Europe, 1937.
13. Saizu I., Tacu Al., Europa economică interbelică, Iaşi, 1997.

IV. ARHITECTURA DE SECURITATE A LUMII ÎN ANII 1919 – 1939

După fiecare conflict major, de regulă, învingătorii au imaginat şi au impus lumii o formulă de organizare a păcii care la rândul ei a determinat o arhitectură a graniţelor şi a generat o suită de instituţii politice şi politico-militare care să asigure securitatea.

Analizând acest aspect istoricul Gh. I. Brătianu ajungea la concluzia că în istoria universală „două sunt formulele pe care le vom întâlni din timpurile cele mai vechi până în pragul actualităţii (1; 9). Acestea au alternat în funcţie filosofia care a dominat la un moment dat principiile şi normele care erau acceptate pentru comportamentul statelor în relaţiile internaţionale. Definind cele două formule, Gh. I. Brătianu aprecia că „una este formula organizării păcii prin ierarhie, prin precumpănirea mai mult sau mai puţin accentuată, mai mult sau mai puţin radicală a unei puteri, a unui stat, cealaltă este formula organizării păcii prin federaţiune, prin înţelegere între mai multe state, între mai multe puteri care caută pe un principiu de paritate să organizeze viaţa popoarelor" (1; 9). Înfrângerea Puterilor Centrale în toamna anului 1919 a pus forţelor Antantei şi a puterilor asociate adaptarea unei formule de organizare a păcii în Europa şi în lume.

1. SECURITATEA COLECTIVĂ ŞI LIGA NAŢIUNILOR ÎN ORGANIZAREA PĂCII DUPĂ PRIMA CONFLAGRAŢIE MONDIALĂ.

Încă înainte ca războiul să înceteze pe teatrele de operaţiuni militare, preşedintele american Wilson a anunţat lumii intenţia S.U.A. de a propune o formulă de securitate pentru „a face ca dreptul să prevaleze împotriva oricăror agresiuni egoiste, pentru a evita ca o alianţă să se ridice contra alteia. (2; 32)

America dispreţuia conceptul de echilibru de forţe şi considera imorală practica aşa-numitului Realpolitik. Criteriile ei pentru ordinea mondială erau democraţia, securitatea colectivă şi autodeterminarea, niciunul dintre ele nestând la baza vreunuia dintre acordurile europene anterioare. Ea presupunea prin urmare: asocierea tuturor naţiunilor, fără nicio discriminare, recunoaşterea şi impunerea dreptului internaţional „deasupra tuturor intereselor particulare", instituirea unei forţe colective, care „să nu mai fie în serviciul ambiţiilor politice sau al egoismelor în complot şi al ordinii şi păcii universale.

La 11 februarie 1918 Wilson arăta că, în viitor, „popoarele şi provinciile nu trebuie să mai fie obiect de vânzare sau de schimb sau să fie tratate ca un simplu şeptel ori ca pionii unui joc de şah". El respingea doctrina echilibrului puterilor şi precizia că orice modificări teritoriale să se facă „numai în interesul şi profitul populaţiei interesate"; reafirmând principiul drepturilor popoarelor la autodeterminare, el declara că toate aspiraţiile naţionale, clar definite, trebuie să fie satisfăcute, evitându-se crearea de noi elemente de discordie şi antagonisme şi perpetuarea celor vechi". (2; 35)

Proclamând o distanţare radicală de perceptele şi experienţele Lumii Vechi, ideea lui Wilson despre ordinea mondială pornea din credinţa americanilor în natura umană esenţialmente paşnică şi în fundamentală armonie a lumii. De aici reieşea că naţiunile democratice erau, prin definiţie paşnice; popoarele cărora li se garanta autodeterminarea nu vor mai avea motive să intre în război sau să asuprească alte popoare. Conducătorii europeni, pe de altă parte, nu

dispuneau de niciun fel de categorii ale gândirii în care să includă asemenea vederi. Nici instituţiile lor interne şi nici ordinea internaţională nu avuseseră la bază teorii politice în care să se proclame bunătatea funciară a fiinţei omeneşti. Diplomaţia europeană nu s-a articulat pe caracterul iubitor de pace al statelor, ci pe înclinaţia lor spre război, care trebuia să fie descurajată sau contrabalansată. Alianţele se formau pentru urmărirea unor obiective specifice şi definibile şi nu în apărarea unui concept abstract al păcii. (3; 199) Aceste viziuni diferite asupra viitoarei arhitecturi de securitate pentru lumea postbelică au afectat forţa şi credibilitatea edificiului propus pentru întronarea şi menţinerea păcii încă de la începuturile existenţei sale.

Instrumentul menit a realiza şi a menţine securitatea colectivă a fost în opinia fondatorilor acestei concepţii, Societatea Naţiunilor. Acesta a funcţionat pe baza unui Pact negociat de Puterile Aliate şi Asociate la Paris şi adoptat de Conferinţa de Pace la 28 aprilie 1919 cu recomandarea de a fi reprodus ca preambul al sistemului tratatelor de pace de la Versailles.

Pactul conţinea 26 de articole şi o anexă cu lista celor 32 de state fondatoare şi alte 13 ţări invitate să adere la el. Prin acest document se definea scopul Societăţii Naţiunilor care în esenţă era dezvoltarea cooperării între naţiuni, garantarea păcii şi siguranţei precum şi eliminarea războiului (4; 58) şi modul ei de funcţionare. Art.8 prevedea că în scopul menţinerii păcii, statele membre recunoşteau necesitatea reducerii armamentelor naţionale, în funcţie de „situaţia geografică şi condiţiile speciale ale fiecărei ţări până la minimul necesar apărării ordinii interne.

Prin art. 10, statele membre îşi luau „îndatorirea să respecte şi să păstreze împotriva oricăror agresiuni externe integritatea şi independenţa politică existentă. În art. 11 – 17 se indicau mijloacele şi procedeele aplicabile în cazul unor conflicte: folosirea arbitrajului, respectarea unui termen de 3 luni după pronunţarea sentinţei date de instanţa de arbitraj sau de către Consiliu, ruperea legăturilor economice, financiare şi a oricăror raporturi cu statul vinovat de încălcarea dreptului internaţional.

Contradicţiile din Sistemul relaţiilor internaţionale din anii

imediat încheierii primei conflagraţii mondiale ca şi viziunea diferită asupra arhitecturii de securitate a principalilor actori care au fundamentat Liga Naţiunilor au făcut ca aceasta să întâmpine dificultăţi în a-şi îndeplini rolul şi misiunile. În primul rând S.U.A. n-au ratificat actul fondator şi a încheiat tratate separate de pace cu ţările învinse din care lipseau clauzele privitoare la Ligă şi a promovat, prin Conferinţa de la Washington, propriile… în conservarea păcii şi securităţii în America Latină.

În al doilea rând în organizarea Ligii Naţiunilor n-au fost luate în considerare interesele statelor învinse. Germania şi Rusia care împreună însemnau mai mult de jumătate din populaţia Europei şi deţineau un important potenţial de putere. În problema primirii Germaniei în Ligă poziţia învingătorilor a fost diferită. Franţa a fost categoric ostilă admiterii statului german şi susţinea că acest lucru va fi posibil numai după ce acesta îşi va fi îndeplinit toate obligaţiile asumate prin tratatul de pace. S.U. şi Marea Britanie doreau o integrare mai rapidă deoarece percepeau Franţa ca unica putere continentală în stare să-şi impună hegemonia în Europa şi astfel echilibrau raportul de forţe.

Germania dorea să fie primită în Ligă pe picior de egalitate cu Franţa şi Anglia. Neprimind acest statut Republica de la Weimar a denunţat şi atacat sistemul de securitate Versailles ca un „dictat iar Societatea Naţiunilor ca un „complot ipocrit al inamicilor Germaniei „şi" un instrument iscusit pentru promovarea intenţiilor engleze în Europa". (2; 70)

În momentul în care Europa îşi edifica sistemul de securitate bazat pe existenţa statelor naţionale şi principiul naţionalităţii ca element fundamental ai dreptului internaţional în spaţiul fostului Imperiu Ţarist revoluţia bolşevică propunea o altă viziune care avea la bază teoria statului social al proletariatului. Lenin a ignorat recunoaşterea la Versailles a acestor principii ca şi dreptul popoarelor oprimate din fostele imperii ţarist şi habsburgic de a-şi afirma statalitatea şi vocea în cadrul Societăţii Naţiunilor. Din această perspectivă a considerat forumul păcii drept o Internaţională Neagră destinată a conserva orânduirea burgheză.

Conducătorii statului sovietic au dat o interpretare proprie

principiului naţional-revoluţionar al dreptului popoarelor la autodeterminare, favorabilă exclusiv intereselor statului sovietic. Aceştia n-au putut să se împace cu ideea că noul imperiu care se năştea a trebuit să piardă 877.000 km^2 cu o populaţie de 26 milioane de locuitori neruşi. Aşa se explică şi declaraţia pe care Lenin a făcut-o la 15 octombrie 1920: „Când Rusia Sovietică se va întări praf şi pulbere se va alege din Tratatele de la Versailles. (6; 356) Statul sovietic n-a recunoscut tratatele de pace care consfinţeau apariţia statelor naţionale la frontierele sale şi a acţionat în permanenţă pentru revizuirea graniţelor şi a tratatelor.

Îndepărtându-se aceste două mari state din ecuaţia de securitate a Europei prin modul cum au fost tratate la Conferinţa păcii formula rezultată n-a mai putut să semene în niciun fel cu cea care a asigurat pacea continentului după Congresul de la Viena (1815). Secolul de pace asigurat de Congresul de la Viena s-a fundamentat pe trei piloni în egală măsură indispensabili: o pace conciliatoare cu ţara învinsă – Franţa, un echilibru de forţe şi un sentiment comun al legitimităţii. Tratatul de la Versailles nu a îndeplinit niciuna din aceste condiţii. Termenii lui au fost prea împovărători pentru conciliere, dar totodată insuficient de severi pentru o subjugare permanentă. Paradoxal, vulnerabilitatea Franţei şi avansul strategic al Germaniei au fost amplificate de Tratatul de la Versailles în ciuda clauzelor lui punitive. Înainte de războiul mondial Germania avusese vecini puternici atât în vest cât şi în est. Ea nu se putea extinde în nicio direcţie fără a da peste un stat important – Franţa, Austro-Ungaria sau Rusia. Însă după tratatul de la Versailles, n-a mai existat nicio contra pierdere a Germaniei în est. Franţa slăbită, Austro-Ungaria dispărută ca actor al vieţii internaţionale, iar Rusia confruntată cu frământări şi slăbiciuni interne făceau ca estul european să nu poată oferi un potenţial credibil pentru reechilibrarea balanţei de putere.

În aceste condiţii colaborarea dintre Germania înfrântă în război şi Rusia Sovietică izolată printr-un cordon sanitar a devenit necesară pentru ambele state şi a fost oficializată prin tratatul de la Rapallo (16 aprilie 1922). Se restabileau relaţiile diplomatice sovieto-germane şi se aplică principiul clauzei naţiunii celei mai favorizate în schimburile economice. Ambele state renunţau reciproc

la datoriile şi reparaţiile de război. Germania a făcut din relaţiile cu URSS un instrument de presiune asupra Angliei şi a Franţei pentru a revizui tratatele de la Versailles. Ameninţând Anglia şi Franţa cu o posibilă alianţă militară cu Rusia Sovietică, Germania promitea să intre în Liga Naţiunilor numai dacă i se acorda statutul de mare putere, un loc permanent în Consiliu, conducerea şi controlul unor secţii ale acesteia şi dacă li se acordă dreptul la colonii.

Elaborarea Pactului şi disputele în jurul modului de organizare şi funcţionare a Societăţii Naţiunilor în anii 1919 – 1923, a fost urmată de intrarea în scena vieţii politicii internaţionale a acestui actor major în care lumea şi mai ales ţările mici şi mijlocii şi-au pus atâtea speranţe. În prima fază Liga a rezolvat probleme organizatorice şi tehnice pentru buna sa funcţionare.

Între anii 1924 şi 1929 Societatea Naţiunilor a desfăşurat o activitate laborioasă pe multiple planuri. Au fost adoptate măsuri colective pentru reconstrucţia economico-financiară a Austriei, Ungariei, Bulgariei, Albaniei şi a altor ţări sub egida Societăţii Naţiunilor. Sub egida noului organism cu vocaţie universală s-a deschis la 4 mai Conferinţa Economică Internaţională la care au participat reprezentanţii a 50 de state şi care a propus un amplu proiect de colaborare economică între ţări.

Sub egida Ligii au fost depăşite şi rezolvate circa 18 – 20.000 de conflicte şi litigii între state referitoare la delimitarea frontierelor, interpretarea tratatelor, diferende comerciale, economice, naţionale, militare etc. (2; 98)

Prestigiul Societăţii Naţiunilor a fost întărit şi de intervenţia sa în lichidarea unor conflicte militare – între Italia şi Grecia (1925); Turcia şi Grecia (1926); Grecia şi Albania (1928) – de participarea unor observatori ai statelor nemembre la probleme de interes major pentru întreaga lume ca şi prin democratizarea instituţiei ca atare.

Conferinţa de la Locarno (1925) desfăşurată sub egida Societăţii Naţiunilor a oferit o perioadă de pace şi speranţă. Germania a putut fi primită, după Locarno, în Societatea Naţiunilor. De acum încolo Geneva părea să fie centrul Europei renăscute: „Concertul" era în sfârşit cu adevărat, „în ton", iar chestiunile internaţionale erau reglementate prin discuţii şi nu prin zăngănitul armelor (7; 54).

În această etapă, la Geneva, în afară de măsurile şi acţiunile cu un larg ecou în lumea politică şi diplomatică s-au comis şi o serie de erori de calcul şi poziţie care au dus la eşecuri. Proiectul Pactului de Garanţie Mutuală din 1923 nu a întrunit decât 18 voturi pentru că n-a fost semnat, datorită contradicţiilor de interese, decât de 17 din cele 50 de delegaţii care au fost prezente la dezbateri. Crearea, în anul 1924, a unui organism special pentru controlul armamentului, a comerţului cu arme şi a producţiei de muniţie n-a condus şi la stoparea cursei înarmărilor. Acesta nu avea dreptul de a efectua inspecţii, ea putea doar să ceară guvernelor informaţii despre încălcările în ceea ce priveşte armamentele, efectivele şi dotarea armatei. Comisia a fost desfiinţată în anul 1927 iar sarcinile ei au fost preluate de Liga Naţiunilor, care însă n-avea nici ea niciun mijloc de verificare a modului cum erau respectate clauzele de dezarmare. (3; 252) Prezenţa unui stat fascist – Italia într-un concern de state democratice a fost o eroare şi a arătat unor state mici şi mijlocii că organizarea Societăţii Naţiunilor este lipsită de realism. La fel de lipsită de realism politic a fost şi înţelegerea miniştrilor de externe francez şi american – Briand şi Kellog – pentru semnarea unui tratat prin care războiul a fost scos în afara legii. Pe 28 august 1928 a fost semnat de către 15 naţiuni, cu surle şi trâmbiţe, Pactul de la Paris (cunoscut ca Pactul Briand-Kellog), prin care s-a denunţat războiul ca instrument al politicii naţionale. Americanii, britanicii şi chiar francezii i-au adus ulterior atâtea amendamente încât „tratatul a fost redus la o simplă tautologie potrivit căreia Pactul de la Paris ajuta la menţinerea păcii atâta timp cât pacea era menţinută”. (3; 254)

Contradicţiile anglo-franceze a constituit şi el unul din factorii care au arătat în mod evident că Liga Naţiunilor şi iniţiativele sale în domeniul securităţii colective n-au şansa de a se impune în arhitectura de securitate a Europei. Anglia a dus, la Geneva, o politică inversă celei franceze în domeniul dezarmării; a militat pentru revizuirea clauzei Pactului Sovietic cu privire la menţinerea integrităţii teritoriale, ceea ce Franţa nu accepta. Anglia a angajat tratative cu Roma şi Berlinul impunând Franţei diferite sacrificii în favoarea Germaniei şi a ţărilor revizioniste.

Slăbiciunile Societăţii Naţiunilor s-au datorat şi slăbiciunilor pe

care Franţa le-a avut în politica internă generate de criza politică, de dificultăţile financiare interne, de luptele dintre forţele politice de stânga, partizane ale cooperării cu URSS pentru realizarea securităţii colective. Şi forţele de dreapta, înclinate să aprobe ascensiunea lui Hitler în Germania ca „povază împotriva bolşevismului" (2; 100)

2. DECLINUL LIGII NAŢIUNILOR ŞI EŞECUL SECURITĂŢII COLECTIVE

În anul 1929 sistemul de securitate european rezultat după cel de-al doilea război mondial era încă o speranţă pentru pacea şi liniştea continentului şi a lumii. Germania era dezarmată, zona renană demilitarizată, învingătorii erau aparent uniţi iar propunerea lui Briand, în cadrul celei de-a zecea Adunare a Societăţii Naţiunilor, la 5 septembrie 1929, pentru a se avea o Uniune Europeană părea să fie acceptată de majoritatea spiritelor europene, însă guvernele europene, în afara Bulgariei şi Iugoslaviei care au aderat fără condiţii la proiectul francez, au manifestat serioase reţineri. (8; 135)

După un deceniu în care diplomaţia se concentrase asupra Europei, Japonia a fost aceea care a demonstrat într-un mod surprinzător cât de şubrede erau securitatea colectivă şi Societatea Naţiunilor, transformând anii '30 într-un deceniu al violenţelor din ce în ce mai mari. La 18 septembrie 1931, forţele japoneze au ocupat Manciuria, care, legal, aparţinea Chinei. China a făcut apel la Societatea Naţiunilor, însă aceasta n-avea un mecanism de constrângere, nici măcar pentru sancţiunile economice precizate la art. 16 din Pact. În ezitările sale Societatea Naţiunilor a ilustrat dilema fundamentală a securităţii colective: agresiunea trebuia sancţionată dar nu aveau cum să se aplice sancţiunile. Nicio ţară nu era pregătită pentru a intra în război cu Japonia şi nimeni n-a dorit să întrerupă fluxul comercial cu Japonia care era şi în avantajul Europei. (8; 142 – 148)

În cele din urmă s-a ajuns la un mecanism sub forma unei comisii de cercetare (Comisia Lytton) – care a demonstrat că Japonia a avut pretenţii justificate asupra Manciuriei dar a greşit fiindcă nu a epuizat toate mijloacele paşnice de rezolvare a problemei. Japonia s-a retras din Liga Naţiunilor în semn de protest. A fost primul pas spre

declinul securităţii colective. În anul 1932, Japonia a ocupat China la nord de Marele Zid şi a debarcat la Shanghai.

Eseul Conferinţei pentru dezarmare, desfăşurată sub egida Societăţii Naţiunilor a fost pecetluit de retragerea Germaniei de la negocieri la 14 octombrie 1933. Hitler a folosit acest prilej pentru a se lansa într-un plan general de înarmare.

Pretextul pentru a legitima un asemenea act a fost declaraţia ministrului de externe francez care afirma pe 19 aprilie 1934 că „de acum încolo, Franţa îşi va asigura securitate prin mijloace proprii". (7; 69). Guvernul francez a declanşat startul în cursa înarmărilor dar nu va reuşi s-o parcurgă.

Eseul conferinţei pentru dezarmare ca şi părăsirea Ligii Naţiunilor de către Germania nu presupunea în mod necesar război. Marele puteri europene s-au gândit că o corectare a securităţii colective cu metodele realpolitik-ului ar rezolva problemele tensionate din Europa. La iniţiativa Italiei, Germania, Franţa şi Marea Britanie au încercat să constituie un fel de directorat european ce trebuia să stabilească „regulile jocului" pentru statele mici şi să fie rezolvate pe cale paşnică problemele litigioase din Eutopa. Franţa simţindu-se dezavantajată a boicotat proiectul spre mulţumirea URSS. O asociere a patru mari puteri europene a fost întotdeauna coşmarul liderilor de la Kremlin care considerau că o asemenea alianţă ar fi preludiul unei noi intervenţii împotriva statului sovietic.

O încercare de a repune în termeni reali ecuaţia de securitate pe continent instituită după prima mare conflagraţie s-a făcut la Stresa în aprilie 1935. Marea Britanie, Franţa şi Italia prin reprezentanţii lor la nivelul cel mai înalt şi-au promis solemn să menţină sistemul de tratate existent în Europa şi să reziste oricăror încercări de a-l schimba prin forţă. A fost o etalare de vorbe mari fără suport deoarece în raportul de forţe, Germania începuse marşul pentru schimbarea ierarhiilor. La numai o lună de la Conferinţa de la Stresa, Hitler a repudiat ultimele clauze referitoare la dezarmare rămase din Tratatul de la Versailles. Sistemul de securitate practic nu mai reacţiona.

Franţa a căutat atunci să reechilibreze balanţa şi raportul de putere printr-o apropiere de Uniunea Sovietică. Tratatul încheiat la 2 mai 1935 între Paris şi Moscova prevedea că dacă una dintre

semnatare va fi atacată cele două ţări se vor consulta în baza art. 10 din Pactul Societăţii Naţiunilor şi îşi vor acorda ajutor reciproc. (8; 177)

Când Italia a atacat Abisinia, Marea Britanie a făcut cea mai vibrantă declaraţie în favoarea securităţii colective şi a cerut ca Liga Naţiunilor să hotărască sancţiuni contraagresorului. Mussolini şi-a continuat agresiunea în ciuda unor propuneri britanice care ar fi redus profitul Italiei la jumătate. La 1 mai 1936 împăratul Abisiniei, Haile Selassie a părăsit ţara şi o săptămână mai târziu Mussolini proclamat întemeierea unui nou Imperiu Roman. A fost o lovitură de moarte dată Abisiniei dar mai ales securităţii colective. Cincizeci şi două de naţiuni s-au reunit pentru a rezista agresiunii şi toate au consimţit ca Abisinia să fie cucerită.

Afacerea abisiniană a avut urmări imediate. Hitler a urmărit cu atenţie încordată conflictul, temător că o Ligă triumfătoare ar putea fi folosită, împotriva Germaniei. Hitler a ordonat, la 7 martie 1936, armatei germane să intre în Renania demilitarizată, marcând astfel răsturnarea ultimului bastion al acordului de la Versailles. Potrivit tratatului, forţele militare germane n-aveau dreptul să pătrundă în Renania sau la 50 km est de ea. Germania confirmase această clauză la Locarno. Liga Naţiunilor aprobase acest tratat iar Marea Britanie, Franţa, Belgia şi Italia îl garantaseră. (3; 273)

Nici de data aceasta democraţiile occidentale care puseseră bazele sistemului de securitate colectivă n-au ştiut cum să reacţioneze la acţiunile Germaniei. Franţa era pusă în situaţia de a acţiona. Britanicii au insistat asupra folosirii mijloacelor diplomaţiei în locul forţei. În consecinţă a fost convocat Consiliul Ligii la Londra.

Consiliul Ligii Naţiunilor a hotărât, deşi nu în unanimitate, că tratatele de la Versailles şi Locarno au fost încălcate. Hitler a fost invitat să negocieze un nou aranjament pentru securitatea europeană să-l înlocuiască pe cel pe care îl distrusese. El a răspuns invitaţiei: nu avea, „niciun fel de pretenţii teritoriale în Europa", dorea pacea şi a propus un pact de neagresiune pe 25 de ani cu Puterile Occidentale. Britanicii au dorit să obţină de la acesta mai multe precizări şi au înaintat Berlinului o listă de probleme precise. Hitler n-a mai răspuns. S-a instalat tăcerea. Ultimele rămăşiţe ale sistemului securităţii

colective dispăruseră. Era sfârşitul unei epoci. Ordinea în ierarhia ecuaţiei de putere stabilită la sfârşitul primului război mondial între învingători şi învinşi se răsturnase.

S-a afirmat, în manualul reocupării cu trupe Renaniei demilitarizate, că 7 martie 1936 a fost un punct de cotitură în istorie. S-a repetat de către istorici apoi că atunci, Franţa a ratat ocazia de a opri Germania şi de a împiedica ororile şi sacrificiile făcute de omenire în cea de-a doua conflagraţie mondială. Din punct de vedere tehnic, pe hârtie, acest lucru a fost adevărat: francezii posedau o mare armată iar germanii încă nu-şi puseseră la punct maşina de război. Din punct de vedere psihologic situaţia era exact inversă. Popoarele occidentale n-au putut da un răspuns coerent la întrebarea: ce puteau face? Armata franceză ar fi putut să înainteze în Germania şi să obţină promisiuni de bună purtare din partea germanilor, iar apoi ar fi trebuit să plece. Situaţia ar fi rămas ca înainte şi resentimentele germanilor ar fi crescut, ca şi dorinţa de revanşă. A.J.P. Taylor susţine că „în realitate n-avea niciun sens atacarea Germaniei până când aceasta nu era capabilă să se opună", până când înţelegerea de la Versailles nu era eliminată şi Germania reînarmată. Numai o ţară care îşi propune victoria poate fi ameninţată cu înfrângerea. (7; 87) Din această perspectivă ziua de 7 martie 1936 are o dublă semnificaţie. Ea a deschis calea pentru un succes temporar al Germaniei, dar şi pentru eşecul ei final.

Pentru Hitler, reocuparea Renaniei a deschis drumul spre Europa Centrală, atât din punct de vedere militar cât mai ales psihologic. Odată ce demonstraţiile au acceptat această manevră ca pe un fait accompli, baza strategică a opoziţiei faţă de Hitler în Europa de est a dispărut. „Dacă pe 7 martie nu v-aţi putut apăra pe voi?" l-a întrebat ministrul român de externe, Nicolae Titulescu, pe omologul său francez „cum o să ne apăraţi pe noi în faţa agresorului? (3; 278). Răspunsul a fost mai greu de dat mai ales că marile democraţii intraseră şi în frenezia pacifismului.

Politica pacifistă pe care Franţa o aplica a fost urmată şi de Anglia în relaţiile cu Germania. În 1937, anul ce-a urmat remilitarizării Renaniei, lordul Halifax, pe atunci preşedinte al Consiliului Privat, a ilustrat demisia morală a democraţilor vizitându-l pe Hitler în

fortăreaţa lui de la Berchtesgaden. El a elogiat Germania nazistă pe care a numit-o „reduta europeană împotriva bolşevismului” şi a enumerat o serie de chestiuni, de care Germania era vital interesată, la care „s-ar putea ajunge la modificări pe măsura trecerii timpului”: (7; 137) Danzigul, Austria şi Cehoslovacia. Singura obiecţie a lui Halifax a fost metoda prin care s-ar rezolva aceste „chestiuni”.

3. SECURITATE CU ARMA LA PICIOR

Reocuparea zonei demilitarizate Renane a marcat finalul arhitecturii de securitate concepută după primul război mondial. Instrumentul conceput a o materializa – Societatea Naţiunilor – deşi, formal exista, ea practic nu mai avea credibilitate şi nici forţă. Lumea şi în special Europa s-a întors la sistemul de securitate în care important pentru fiecare stat era locul pe care-l ocupa în ecuaţia de putere.

Fiecare stat suveran, mare sau mic, a trebuit să se bazeze din nou pe forţa armată, diplomaţie şi alianţe pentru a-şi asigura propria securitate. Prima mare criză a relaţiilor internaţionale a fost provocată de un conflict al ideologiilor izbucnit în Spania – războiul civil. În 1936 Spania devenise republică. Alegerile din 1936 au adus la putere o coaliţie formată din radicali socialişti şi comunişti. În iulie opoziţia fascistă şi conservatoare au declanşat o revoltă armată. Taberele au fost apărate în funcţie de natura regimului cu care se solidarizau: Frontul Popular – Franţa, Marea Britanie, Uniunea Sovietică; conservatorii şi fasciştii de Italia, Germania şi alte ţări cu regimuri de dictatură. (8; 190 – 191) Italia şi Germania vor acorda un sprijin masiv adepţilor săi, pe când Frontul Popular, datorită acordului de non intervenţie semnat de 25 de ţări dar nerespectat de statele fasciste, a primit ajutor doar în material de război şi foarte puţini combatanţi în raport cu trupele trimise de germani şi italieni.

Războiul civil din Spania a fost o veritabilă cotitură în relaţiile internaţionale. A distras atenţia de la problemele grave determinate de renaşterea puterii germane şi a pecetluit apropierea dintre Hitler şi Mussolini. A inaugurat, pentru marile democraţii occidentale, un anumit tip de atitudine – non intervenţia – care va netezi calea

puterilor fasciste în aplicarea politicilor de expansiune teritorială. Războiul civil din Spania a adăugat o nouă „falie" între Rusia Sovietică şi Puterile Occidentale. Moscova gândea că politica britanică i-a permis lui Hitler să se reînarmeze, l-a ajutat indirect pe Franco să învingă în Spania şi, ulterior, va aproba atacul lui Hitler împotriva Uniunii Sovietice. Aceste suspiciuni vor influenţa viitorul securităţii pe continent în următorii 2 – 3 ani.

În iulie 1937, Japonia transformă conflictul cu China în război deschis. Din nou chinezii au făcut apel la Societatea Naţiunilor, însă, această instituţie muribundă a putut doar să transfere apelul către o Conferinţă a Marilor Puteri care să transfere apelul către o Conferinţă a Marilor Puteri care s-a desfăşurat la Bruxelles. Aceasta n-a putut să facă nimic pentru China, datorită contradicţiilor dintre marile puteri în zonă ca şi divergenţele de opinie privind modul de soluţionare a crizelor. Marea Britanie care a încercat să fie în acelaşi timp şi o mare putere europeană şi una mondială a dorit să se implice. S.U.A. erau neînarmate şi Roosevelt putea oferi doar certitudine morală. Acest lucru nu-l doreau Franţa şi Marea Britanie pentru că le-ar fi legat mâinile în negocierile cu Hitler şi Mussolini şi le-ar fi blocat concesiile pe care, de altfel, le-au făcut în 1938 – 1939.

Luna noiembrie 1937 a fost una crucială pentru evoluţia ulterioară a evenimentelor în Europa şi în lume. În două capitale mari ale lumii s-a discutat arhitectura graniţelor şi perspectiva de securitate în aii următori. (7; 132 – 133) La Berlin, Hitler şi principalii săi colaboratori discută „Memorandumul Hossbach" prin care se indicau oportunităţile, căile şi modalităţile prin care Germania putea obţine Lebensraum-ul* (* spaţiul vital) şi să transforme ţara într-o putere dominantă în Europa. Momentele de criză anticipate de documentul dezbătut şi în care Germania ar fi putut intra în război cu succes nu s-au produs. Evoluţiile din sistemul de interese şi contradicţii european au contrazis previziunile lui Hassbach. Hitler a folosit cu abilitate alte momente de criză şi aranjamente politico-diplomatice pentru a-şi atinge ţelurile.

La Londra, primul ministru englez Neville Chamberlain a gândit şi el un plan pentru a evita războiul şi a pacifica Europa. Deşi nu a crezut în idealismul Societăţii Naţiunilor premisele de la care a plecat

în schiţarea programului omului politic britanic erau la fel de nerealiste ca şi cele gândite la Berlin. Neville Chamberlain a pornit de la ideea că puterile învinse – în special Germania – aveau nemulţumiri justificate şi că acestea trebuiau să-şi găsească rezolvarea. Existau şase milioane de germani în Austria, a căror reunificare naţională era încă interzisă de tratatele de pace din 1919, trei milioane de germani în Cehoslovacia, ale căror dorinţe nu fuseseră consultate niciodată, 350.000 germani şi Danzig care voiau drepturi naţionale. Primul ministru englez credea că odată satisfăcute aceste nemulţumiri ale Germaniei, Hitler nu va fi numai mulţumit ci şi recunoscător. De aici s-a născut politica de conciliere promovată de Londra şi Paris faţă de Berlin în ceea ce priveşte criza austriacă şi mai ales Cehoslovacă.

„Rezolvarea" crizei austriece de către Hitler a fost favorizată şi de atitudinea Italiei fasciste. Mussolini era preocupat de a-şi consolida influenţa în nordul Africii şi de a o câştiga în Mediterana. În acest context el declară în noiembrie 1937 că „Italia a obosit să mai păzească independenţa Austriei" (9; 351), ceea ce însemna pentru Hitler calea deschisă pentru anexarea Austriei. Cancelarul austriac Schuschnigg a încercat să se opună proiectului nazist şi să organizeze un plebiscit pentru a tranşa problema independenţei sau anschluss-ului. Hitler a cerut telefonic, prin miniştrii săi cancelarului să anuleze desfăşurarea plebiscitului. Disperat a cerut ajutor puterilor occidentale care altă dată au protejat independenţa Austriei. A primit răspunsuri glaciale. Deşi acceptaseră sub presiunile germane anularea plebiscitului Göring, prin telefon, a cerut înlocuirea lui Schuschnigg cu nazistul Seyss-Inquart. În noaptea de 11 – 12 martie armata germană a invadat Austria. Pe 12 martie din balconul primăriei din Linz, Hitler a anunţat încorporarea Austriei la Germania. Anschluss-ul a fost ratificat de 97% din populaţia celor două ţări. (9; 351) Democraţiile s-au mulţumit doar să protesteze.

După rezolvarea crizei austriece Hitler s-a întors către Cehoslovacia. Acest stat apărut ca urmare a sistemului de tratate de la Paris în noul context de securitate era dezavantajat în raport cu Germania de realităţi geografice dar şi politice. Geografice pentru că dispunerea ei o separa de aliaţii care i-au garantat existenţa. Germania o separa de Franţa, iar Polonia şi România de Rusia Sovietică. Dintre

vecini doar România nu-i era ostilă. Politice pentru că Cehoslovacia deşi declarat stat naţional ara în fapt unul al naţionalităţilor. Dintre acestea germanii sudeţi erau cei mai activi în a se alipi la Germania.

Pe 12 septembrie, într-un violent discurs pronunţat la Nürnberg, Hitler a revendicat oficial sudeţii. A doua zi germanii din Sudeţi s-au revoltat însă ordinea a fost restabilită rapid. Premierul britanic a încercat să depăşească starea de criză prin două întâlniri cu Hitler. Acesta din urmă plusează şi cere ocuparea imediată a Sudeţilor deoarece populaţia este complet masacrată. Fapt neadevărat, însă Hitler a dorit să sondeze reacţia militară a puterilor occidentale. Războiul părea iminent. În ultimul moment, Chamberlain a separat organizarea unei conferinţe internaţionale iar Mussolini l-a determinat pe Hitler să accepte.

Cei patru lideri s-au întâlnit la München pe 29 septembrie şi au „negociat", însă termenii au fost cei doriţi de Hitler. La ora 2 noaptea reprezentanţii Cehoslovaciei au fost convocaţi de premierii britanic şi francez şi li s-a comunicat că „era o sentinţă fără drept de apel şi fără o posibilitate de modificare". A doua zi Neville Chamberlain s-a întâlnit cu Hitler din nou şi i-a spus: „Sunt foarte mulţumit de rezultatele obţinute ieri" (7; 147) Apoi, după o discuţie confuză despre dezarmare a propus semnarea unei declaraţii „care să arate că s-a convenit asupra dorinţei de îmbunătăţire a relaţiilor anglo-germane, ceea ce-ar fi în favoarea unei mai mari stabilităţi europene".

La Paris şi Londra s-a instaurat iluzia păcii. Primii-miniştri francez şi britanic au fost primiţi cu mare entuziasm ca salvatori ai păcii. Franţa şi Anglia s-au discreditat în ochii aliaţilor est-europeni ca şi în ochii unor politicieni realişti care au preconizat că această pace va dispărea în trei luni.

Conferinţa de la München a părut unor oameni politici un nou sistem de securitate bazat pe egalitate şi încredere reciprocă a celor 4 mari puteri care dominau Europa. Dar pentru Hitler anexarea sudeţilor n-a fost decât o etapă pentru cucerirea întregii Cehoslovacii. Acesta a încurajat Polonia pentru a încorpora regiunea Techen. Pe 2 octombrie 1938 colonelul Beck, ministrul de externe polonez, în ciuda protestelor sovietice şi franceze ocupă regiunea dorită. La rândul său Ungaria obţine prin „arbitrajul de la Viena" din 2 noiembrie 1938

sudul Slovaciei populat de unguri.

Lovitura de graţie care a pus capăt definitiv Cehoslovaciei a fost dată în 15 martie 1939, Preşedintele cehoslovac Benes care se opunea secesiunii Slovaciei a fost chemat la Berlin şi obligat să „accepte" intervenţia germană care a avut loc în aceeaşi zi. Ulterior ţara a fost transformată în „protectorat al Boemiei şi Moraviei" satelit al Reich-ului.

Distrugerea Cehoslovaciei n-a avut efecte geopolitice ci mai mult psihologice. N-a modificat raportul de putere în Europa. Dar din punct de vedere al principiilor stabilite la Versailles, ocuparea şi dezmembrarea statului cehoslovac era un punct de cotitură pentru că demonstra că Hitler nu ţintea transpunerea în practică a principiului autodeterminării naţionale ci dominaţia continentului. El a înglobat în Rech populaţii nongermane încălcând principiul autodeterminării, în numele căruia îi fuseseră tolerate toate abuzurile unilaterale anterioare. După ocuparea Cehoslovaciei şi revendicarea Coridorului Polonez, opinia publică occidentală nu mai era dispusă să tolereze noi concesii. Din acel moment, izbucnirea celui de-al doilea război mondial a devenit doar o chestiune de timp. Noua ordine şi securitate internaţională avea să se plămădească în focul celei de-a doua conflagraţii mondiale.

BIBLIOGRAFIE

1. Brătianu Gheorghe I, Formule de organizare a păcii în istoria universală, curs ţinut la Facultatea de Filosofie şi litere a Universităţii Bucureşti, 1943 – 1947.

2. Iacobescu Mihai, România şi Societatea Naţiunilor. 1919 – 1929. Bucureşti, 1988.

3. Kissinger Henry, Diplomaţia, Bucureşti, 1998.

4. Duroselle, J.B., Histoire diplomatique de 1959 a nos jours, 7-e édition, 1978.

5. Bendiner Elmer, A time for Angels. The Tragicomic History of League of Nations, New York, 1975

6. Lenin V.I., Opere complete, ed. a 2-a, vol. 41, Bucureşti, 1965.

7. Taylor A.J.P., Originile celui de-al doilea război mondial, Iaşi,

1999.
8. Duroselle J.B., Histoire diplomatique de 1919 a nos jours. Cinquiéme édition, Paris, 1971.
9. Milza Pierre, Berstein Serge. Istoria secolului XX. Sfârşitul „Lumii Europene". (1900 – 1915), vol. I, Bucureşti, 1998.

V. ECONOMIA MONDIALĂ ÎNTRE CRIZE ŞI DEZVOLTARE

Prima conflagraţie mondială ca şi pacea care i-a urmat au pus în faţa popoarelor probleme dificile în ceea ce priveşte refacerea şi readaptarea economiilor naţionale la realităţile postbelice. Europa nu numai că a pierdut monopolul economic pe care l-a avut asupra întregii lumi dar şi multele din noile state apărute pe scena politică s-au transformat din clienţi în concurenţi. Sistemul de tratate de la Versailles a eliminat războiul din perspectiva operaţiunilor militare, confruntările în plan economic au continuat confirmând parcă aserţiunea că popoarele „aleargă zadarnic după un echilibru care niciodată nu este ajuns". (1; 6)

Refacerea şi reconstrucţia economiilor naţionale în principalele state europene au necesitat rezolvarea mai multor probleme dintre care cele mai importante erau cele referitoare la alegerea modului optim de dezvoltare economică şi refacerea fluxurilor comercial-financiare intra şi extraeuropene din perioada antebelică.

1. REMODELAREA ŞI REFACEREA ECONOMICĂ DUPĂ PRIMA MARE CONFLAGRAŢIE MONDIALĂ

După terminarea războiului pentru toate statele angajate în conflict, problema fundamentală a fost găsirea soluţiilor optime pentru trecerea economiilor la starea de pace. Multe dintre acestea vor suferi o severă criză a reconversiunii care va dura, un timp mai lung sau mai scurt funcţie de nivelul de dezvoltare economică al fiecărei ţări în parte.

Refacerea postbelică, prefacerile adânci de restaurare pe baze

moderne a economiilor noilor state europene, care trebuiau să le asigure demnitatea în lume şi succesul în competiţia pe piaţa mondială cu ţările industrializate din centrul şi apusul continentului, deveneau posibile numai prin promovarea progresului tehnic, prin sporirea investiţiilor de capital, prin accelerarea şi diversificarea producţiei de fabrică şi a întregii economii, prin creşterea ponderii produsului social şi a venitului naţional, prin acordarea unei importanţe mai mari factorilor autohtoni – mijloace băneşti, forţă de muncă şi de conducere – şi restrângerea penetraţiei finanţei străine, prin sporirea rolului intervenţionist al statului şi a contribuţiei învăţământului, ştiinţei şi culturii şi activitatea economică. Doar în acest mod se putea ajunge la administrarea şi valorificarea optimă a resurselor de materii prime şi de energie umană şi materială în condiţiile în care întreaga lume a intrat în cursa de refacere şi de dezvoltare economică. (1; 39 – 40)

Faptul că Europa a pierdut competiţia economică în faţa „Lumii Noi" în special S.U. şi Japonia – iar efortul de reechilibrare s-a produs în folosul acestora din urmă a impus nu numai factorilor de decizie politică şi capitaliştilor din principalele ţări europene ci şi elitei intelectuale din domeniul economicului să se aplece asupra studierii şi găsirii unor noi modele economice de dezvoltare pentru ţările lor. Teoreticienii, dar şi analiştii economici au atras atenţia încă de la finele conflagraţiei (1918) că viaţa economică a statelor se îndreaptă spre organizări unitare, înţelegând prin aceasta formarea de carteluri, trusturi, etc., ceva ce implica principiul securităţii între stat şi întreprinderea economică particulară. Această solidaritate era cerută de faptul că lupta economică nu se mai desfăşura „de la persoană la persoană ci de la organizare la organizare" (2; 3).

Modelul spre care s-au îndreptat principalele state europene a fost cel american. Aspiraţia spre americanizarea economică a Europei a fost, în mare parte, legitimă căci nicăieri în lume nu s-a experimentat mai mult ca în S.U.A. în ceea ce priveşte restructurarea raţională a activităţilor de producţie, schimb şi de consum, gestionarea administrativ ştiinţifică a întreprinderii etc.

Europa avea nevoie de mărirea valorii utile a forţei de muncă mai ales în condiţiile unei accentuate crize a braţelor de muncă determinată de pierderea atâtor vieţi omeneşti în anii conflagraţiei.

Prin introducerea pe continentul european a principiilor taylerismului s-a rezolvat această problemă deoarece şi economiile europene au început să raţionalizeze raporturile dintre folosirea optimă a utilajului, divizarea lucrului după criteriul eficienţei optime, şi consumul de materii prime, combustibil, finanţe şi forţă de muncă. (3; 512)

Nevoia de noi modele pentru economia europeană era justificată de Max Weber prin necesitatea organizării raţionale a muncii şi restabilizării activităţilor economice (4; 13 – 15). În România o serie de mari spirite ale timpului cereau remodelarea şi regândirea economiei. Nicolae Iorga vorbea la începutul deceniului patru de adaptarea „ritmului american în Europa (5; 194) iar Mihail Manoilescu cerea în Parlamentul României măsuri pentru organizarea muncii, care, inevitabil conducea la ordonarea societăţii (1; 43).

În confruntarea de modele şi doctrine în plan teoretic la diferite Congrese şi reuniuni ale specialiştilor dar şi în plan aplicativ cea mai mare şansă a avut-o liberalismul care a dominat nestingherit în economie toată epoca modernă, deşi gravele consecinţe ale războiului i-au deschis perspective sumbre dar pe care le-a depăşit după grava criză economică din anii 1929 – 1933. Modelul liberal a reprezentat vectorul principal al gândirii economice, în confruntarea cu alte doctrine şi modele economice chiar dacă după Versailles el a trebuit să-şi adauge la paradigmele de bază unele particularităţi cum au fost sporirea intervenţionismului etatist în economie, sublinierea scopului de utilitate publică, organizarea producţiei industriale, compunerea principiului individualismului în folosul statului şi al colectivităţii, stabilirea unui regim de circulaţie şi de distribuţie apropiat de idealul de dreptate. Prin acestea liberalismul s-a regenerat şi s-a transformat în neoliberalism. Modelul se deplasează de la clasic la neoclasic în organizarea economiei, de la faza atotputerniciei întreprinzătorului particular la aceea a implicării statului. (6; 86) Neoliberalismul, deci, a reprimit bagajul teoretic al liberalismului, renunţând la tezele circumstanţiale depăşite şi a menţinut tot ceea ce era peren. Acest model, în noile realităţi aparente în primii ani postbelici, era mai apropiat de cerinţele economiei moderne şi dinamice, şi a dovedit că ridicarea prestigiului material şi spiritual al Europei nu putea avea loc decât prin valorificarea maximă a bogăţiilor naturale şi a resurselor

umane. Intervenţia statului în economic a fost dictată de noile practici din relaţiile economice mondiale – protecţionismul în primul rând, dar şi de atenuarea… de corelările fiscalităţii cu inflaţia etc… Formele concrete de intervenţie a statului în economie au diferit de la un stat la altul, în raport de condiţiile şi tradiţiile social-economice din fiecare ţară.

Modelul de economie dirijată a fost inspirat de ideologiile totalitare de stânga – bolşevismul – şi de dreapta – fascismul şi nazismul. Naţiunea şi sensurile economiei dirijate, ca non model economic s-au impus în Est prin consolidarea statului sovietic şi în vest în condiţiile apariţiei şi declarării crizei economice mondiale. (1; 64)

Penetraţia modelului planificării, influenţată, în parte, de efectele aplicării lui în URSS şi de eficienţa şi rapiditatea cu care fascismul a acţionat în timpul crizei economice (1929 – 1933), va determina acumularea de argumente pro şi contra pentru o dispută între adepţii economiei de piaţă şi cei ai economiei planificate.

Printre alte modele care au circulat în teoria şi practica economică europeană, a fost corporatismul. Acesta preconiza asocierea muncitorilor în corporaţii în opoziţie cu sindicatele şi conducerea economiei prin metode dirijiste. Corporatismul, deşi teoretic a fost studiat şi în alte ţări decât cea în care a apărut - Italia, n-a avut o coerenţă suficientă pentru a constitui calea ideologică intermediară între liberalism şi etatism. (3; 157)

Din punct de vedere al evoluţiei principalelor economii în primii ani după încheierea primei conflagraţii mondiale dezvoltarea a fost inegală şi cu efecte diferite de la o ţară la alta. Dovadă că, în anul 1925, faţă de 1913, luat ca nivel antebelic, indicele producţiei a fost de 121, 6 la global, de 103, 5 în Europa şi de 148, e în S.U.A. (1; 74). Succesul economiei americane s-a datorat „abundenţei capitalurilor", creşterii puterii de cumpărare şi procesului de concentrare a producţiei şi capitalurilor sub raportul progresului tehnic şi ştiinţific. Abundenţa capitalurilor americane a facilitat plasamentul dolarilor în afara ţării, bancherii americani dorind să devină şi bancherii lumii. Exemplu este creşterea de la 7 miliarde de dolari plasaţi în străinătate în 1919 la 17 miliarde în anul 1929. În afară de beneficiile pe care le-au adus aceste

capitaluri americanilor, ele le-au permis acestora să controleze sursele de materii prime indispensabile ţării: petrol, cauciuc, cupru, nitraţi. În Mexic, de exemplu, jumătate din întreprinderile economice aparţineau, în acest timp, americanilor. (7; 132)

Economia S.U.A. a intrat în faza „capitalismului bunăstării". Toate sectoarele economiei cunosc o dezvoltare importantă. Cea mai dinamică a fost industria automobilului. De la 4.000 de vehicule care se produceau în 1900, ea ajunge la 1.500.000 în 1921 şi la peste 4.800.000 în 1929. Industria construcţiilor s-a dinamizat în perioada prosperităţii şi a apariţiei blocurilor „zgârie-nori".

Automobilele, industria electronică şi aviaţia au stimulat dezvoltarea noilor surse de energie, electricitatea şi petrolul. Producţia de petrol creşte de la 33 milioane tone în 1913 la 138 milioane tone în 1929.

Economia statelor europene cunoaşte o perioadă de prosperitate însă sprijinită pe o fundaţie nepermanentă şi precară care s-a prăbuşit brusc. (1; 73) Ea n-a putut să ţină pasul cu economia americană şi pentru că o mare parte a producţiei a fost orientată spre reconstrucţia a tot ceea ce războiul a distrus sau ruinat. Avansul economiei europene luată ca întreg a fost întârziat cu opt ani, aceasta însemnând că volumul producţiei din 1929 a totalizat ceea ce s-ar fi realizat în 1921 dacă n-ar fi fost războiul şi dacă ritmul de creştere anterioare anului 1914 s-ar fi menţinut.

Luate însă separat, unele state de pe continent au fost mult mai sever afectate, ceea ce-a determinat ca însăşi opera de refacere şi de dezvoltare să difere prin rezultate. În Marea Britanie, de exemplu, dificultăţile economice s-au prelungit aproape un deceniu. Aici, cerinţele de război au impus accentuarea intervenţionismului de stat ilustrat prin protejarea, prin măsuri vamale, unor industrii şi pentru control deplin asupra căilor ferate şi asupra sectorului minier.

După război, până la apariţia crizei mondiale, economia engleză, trecută în regim de pace, a avut de înfruntat mari dificultăţi în folosirea braţelor de muncă demobilizate, restabilirea progresului în producţia de cărbune şi metalurgie. Urmarea, producţia de cărbune a scăzut de la 240 milioane tone în 1920 – 1924 la 227. milioane tone în etapa 1925 – 1929. Producţia în metalurgie a scăzut de la 9, 2 milioane tone la 6, 3

milioane la fontă şi de la 9, 7 la 7, 4 milioane tone la oţel pentru aceeaşi perioadă. Din această pricină valoarea exportului britanic a reprezentat doar 37% în anul 1929 din nivelul anului 1913. Ponderea de 14% pe care o avea Anglia în comerţul mondial în 1928 era sub nivelul antebelic cu două procente. (9; 30)

La rândul ei, Franţa, dominată de ideea că, după marea revoluţie din 1789, destinul Europei era legat de destinul ei, a arătat interes pentru dezvoltarea economică. Criza de readaptare la economia de pace a fost depăşită până în anul 1924. După această dată unele ramuri – metalurgia, construcţia de maşini, industria de maşini aeronautice etc. – au cunoscut creşteri semnificative. Producţia de cărbune a crescut de la 34. milioane tone în anii 1920 – 1924 la 52 milioane în perioada 1925 – 1929, cea de oţel pentru pentru aceeaşi perioadă, de la 1, 8 la 9, 4 milioane tone.

Pentru Germania, primii ani de după conflagraţie au fost deosebit de dificili. Redresarea financiară din 1924 şi „ghiftuirea" cu capitaluri străine a economiei germane (9; 10) au determinat creşteri importante în sectoare ale economiei germane. În intervalul 1925 – 1929, Germania a produs mai mult cărbune şi oţel decât Franţa şi Anglia la un loc. Flota comercială a urcat rapid pe locul patru (după SUA, Anglia şi Japonia).

Ţările mijlocii şi mici din Europa au cunoscut evoluţii diferite din punct de vedere economic. Belgia, Olanda, Danemarca, Norvegia, au cunoscut un boom economic iar în alte perioade mai dificile fiind necesară intervenţia Ligii Naţiunilor pentru a se redresa, cum a fost cazul în Austria şi Ungaria. În România politica liberală „prin noi înşine", a condus la o creştere economică evidentă şi la apariţia de mari unităţi industriale: I.A.R. Braşov; Malaxa – Bucureşti; Uzinele Copşa Mică şi Cugir etc.

Dezvoltarea economică a lumii în primul deceniu postbelic a fost brusc stopată de criza economică declanşată de marele crah financiar de pe Wall Street.

2. CRIZA ŞI DEPRESIUNEA ECONOMICĂ DIN 1929 – 1933.

Al doilea deceniu interbelic a început cu o puternică criză, care a avut un impact şi consecinţe nemaiîntâlnite până atunci în economia mondială. Aşa numitele cicluri de avânt şi de declin erau cunoscute încă din secolul al XX-lea. La începutul anilor ’20, un economist rus, N.D. Kondratiev, ulterior una din victimele epurărilor staliniste, a descoperit un model de dezvoltare economică începând de la sfârşitul secolului al XVIII-lea printr-o serie de „valuri lungi”. Prin teoria sa, el a precizat că „valul lung” al economiei mondiale, trebuia să ajungă în punctul cel mai de jos la sfârşitul primului deceniu interbelic. (10; 109)

Criza din 1929 – 1933 a provocat un adevărat şoc psihologic. Nedumerirea şi pesimismul au pus stăpânire chiar pe cele mai limpezi şi mai optimiste cugetări. Credinţa într-un progres nesfârşit, socotită odinioară intangibilă şi indiscutabilă, scria René Guénon în anul 1931 – nu mai era admisă unanim. Unii au început să întrevadă, vag sau nu, confuz sau nu, că civilizaţia occidentală, în loc să-şi continue neîntrerupt dezvoltarea, risca să ajungă la un punct mort, însăşi bazele ordinii economice şi sociale fiind ameninţate. Toate componentele fundamentale ale liberalismului – individualismului, libera iniţiativă, determinarea preţurilor prin jocul concurenţei – au intrat în derută. (1; 106)

Cauzele crizei au fost multiple şi variate ca surse. Dezbaterea teoretică asupra cauzelor şi interpretărilor celei mai mari crize a capitalismului modern încă nu s-a încheiat. Cel mai adesea, criza a fost explicată prin dislocarea comerţului mondial şi a economiilor naţionale în timpul primei conflagraţii mondiale. Alţi specialişti au explicat criza printr-un accident de parcurs al liberalismului sau prin excesul de raţionalizare economică, îndeosebi în S.U. şi Germania, unde maximumul de organizare a producţiei şi a muncii a fost însoţit de maximumul de şomaj. Pierre Milza şi Serge Berstein consideră că trei factori destabilizatori au fost în principal vinovaţi de apariţia crizei: un consum înfrânat de permanenţa comportamentului de austeritate şi economisire, moşteniri ale unei civilizaţii rurale ce privea cu suspiciune şi chiar revoltător facilităţile de satisfacţii materiale oferite de producţia industrială de masă; efortul de investiţii din anii ’20 a fost însoţit de riscuri şi dezechilibre ca şi derapaje financiare; abuzul de credite de consum şi de speculaţii bursiere care s-a practicat în S.U.A.

În anii primului deceniu interbelic.

Criza s-a manifestat în principal prin scăderea dramatică a preţurilor care la rândul ei a antrenat o puternică contracţie a valorii producţiei, creştere bruscă a şomajului şi a falimentelor comerciale şi industriale. Cu excepţia URSS, lumea întreagă a fost atinsă, şi doi ani de criză, cu atât mai uşor cu cât nu regăsise după un deceniu de la sfârşitul conflagraţiei, un echilibru economic satisfăcător.

În această lume nerefăcută după război, cele trei puncte slabe ce caracterizau prosperitatea anilor ’20 au fost pretutindeni prezente: criza agricolă de supraproducţie însoţită de scăderea preţurilor şi a veniturilor ţărănimii; criza de suprainvestiţii speculative în sectoarele pilot ale economiei şi criza financiară. (7; 232)

Criza a atins iniţial economiile germanice mai fragile dar mai ales mai ales mai dependente de creditul american. În primăvara anului 1921, falimentul băncii Kredit Anstalt din Viena a antrenat prăbuşirea întregului sistem bancar austriac. Prin ricoşeu, băncile germane, foarte implicate în economia austriacă, au intrat în rândul lor în criză. Cancelarul german Bruning a decretat închiderea tuturor băncilor şi izolarea mărcii de lumea exterioară. Dar Germania în criză va cuceri sistemul bancar englez. Odată cu Londra principalul releu financiar între S.U.A. Şi restul lumii a fost atins. Speranţele asupra lirei au obligat guvernul britanic să abandoneze Gold Exchange Standard* (convertibilitatea lirei în aur) în septembrie 1931. Această decizie va afecta grav Banca Franţei şi a Japoniei care deţineau depozite de lire în calitate de monedă de schimb. Ţările subdezvoltate şi în curs de industrializare au fost cele mai lovite, deoarece economia lor depindea de comerţul cu produse agricole şi materii prime. În cinci ani, din 1929 şi până în 1933, depresiunea a distrus cei trei piloni ai economiei mondiale: producţia; circulaţia internaţională de mărfuri şi capital; sistemul monetar internaţional.

Toate statele, datorită profunzimii şi amplorii pe care a avut-o criza, au căutat soluţii pentru relansarea economică şi depăşirea dificultăţilor sociale. Au fost aplicate, experimental, mai multe soluţii însă două s-au particularizat în mod deosebit.

Deflaţia a fost soluţia practicată în Germania şi Franţa. Acesta avea ca pârghie principală menţinerea echilibrului bugetar prin

reducerea cheltuielilor publice şi stabilirea balanţei comerciale printr-o scădere a preţurilor de revenire favorabilă exportului, însă obţinută printr-o scădere a preţurilor de revenire favorabilă exportului, însă obţinută printr-o scădere drastică a salariilor. Experimentul a fost aplicat în 1935 când a eşuat. Efectele n-au fost cele dorite deoarece indicele exportului produselor industriale a coborât dramatic. În Germania, de exemplu, maximumul de raţionalizare a fost însoţit, aşa cum s-a mai spus, de maximum de şomaj. Deflaţia acolo unde a fost aplicată nu numai că nu a reuşit să producă efecte pozitive ci a adâncit depresiunea economică deja generată de insuficienţa monedei şi a creditului.

Acceptarea deficitului bugetar – inflaţia – a fost cea de-a doua cale preconizată şi care a condus în cele din urmă şi la scoaterea economiei mondiale din criză. Această soluţie a apărut pe terenul unor ample dispute teoretice în generaţia specialiştilor deceniului al patrulea care l-a avut în fruntea sa, indiscutabil pe economistul şi gânditorul J.M. Keynes. (6; 49)

Laturile esenţiale ale modelului Keynesist au fost temeinic studiate aşa încât a abordare sintetică este legitimă. Vom reţine aici doar esenţa demonstraţiilor sale şi aceasta pentru că s-au produs când eşecul provocat de marea depresiune a determinat o revoluţionare a concepţiilor privind politica economică, cele mai importante expresii ale acesteia fiind naţional-socialismul german al lui Hitler şi New Deal-ul lui Roosevelt.

Mai întâi, analizând producţia într-o altă manieră, Keynes a conchis stabilirea echilibrului economic şi utilizarea deplină a forţei de muncă, era imperioasă intervenţia statului. Aceeaşi analiză s-a îngăduit să cunoască mecanismul de funcţionare a producţiei materiale, oferind puterii centrale un îndreptar legitim de intervenţie într-o viaţă economică într-o continuă schimbare, fără de care nu puteau avea loc urmări favorabile pe toate planurile.

Esenţa politicii economice dirijiste preconizate de J.M. Keynes a constat în luarea şi aplicarea unor măsuri de control menite a determina o concordanţă între înclinaţia spre consum şi imboldul la investiţii, pentru a statornici un volum global de producţie cât mai apropiat de nivelul corespunzător ocupării depline a forţei de muncă.

Peste teorii şi principii multe state au apelat la modelul dirijist ca la singura alternativă care ar putea evita cutremurele sociale şi înlocuirea integrală a liberalismului cu o economie sub regim politic autoritar. Gradul, formele şi denumirea dirijismului, ca expresii ale intervenţionismului etatist, au diferit de la un stat la altul în raport de context istoric, de stadiul de dezvoltare şi de puterea de înţelegere a conceptului. (1; 133)

În Germania, implicarea statului în economie s-a făcut în numele naţional-socialismului exprimând dirijismul de natură totalitară, mai ales în timpul lui A. Hitler, ridicat până la aberante metode de exterminare a unor categorii de cetăţeni după criterii etnice, rasiale. În Italia, intervenţionismul etatist s-a manifestat în varianta dirijismului corporativ cu grave încălcări ale democraţiei. Modelul totalitar al dirijismului a fost autoritar în Germania, România, Ungaria şi corporatist în Italia. În URSS, intervenţia statului în economie s-a bazat pe mecanismul planificării economice. Aici planificarea a fost dusă până la extrem prin înlocuirea mecanismelor normale de piaţă şi preţurile variabile cu un set arbitrar de preţuri. În statele cu tradiţii democratice, încercările extreme de control politic în economie nu au dat rezultate, întrucât au continuat să practice, chiar în condiţiile aplicării modelului dirijist, o politică derivată din constituţionalismul liberal. În plus, dacă noua orientare a cerut statului să dirijeze economia, nu a pretins câtuşi de puţin să substituie regimul capitalist cu unul de socializare tip marxist sau cu unul totalitar.

Expresia cea mai elocventă a dirijismului liberal a fost New-Deal-ul american lansat de preşedintele Fr. D. Roosevelt. În discursul pronunţat de acesta la Convenţia democrată de la Chicago, pe 2 iulie 1932, lansând ideea New-Deal-ului afirma: „Vă chem, şi mă angajez eu însumi, să realizăm o nouă împărţire a cărţilor pentru poporul american. Ca toţi cei de faţă să fim noi înşine profeţii unei noi ordini, a competenţei şi curajului. Este mai mult decât o campanie politică, este o chemare sub arme". (7; 239)

În concepţia preşedintelui american fenomenele de criză nu puteau fi înlăturate decât prin stoparea scăderii preţurilor şi creşterea profiturilor. O primă măsură a fost luată la 19 aprilie 1933 când şi S.U.A. abandonează etalonul aur, convertibilitatea dolarului în aur este

suspendată, şi a devalorizat dolarul cu până la 50%. Alte măsuri cuprinse în New-Deal: controlul preţurilor, al creditului, al puterii de cumpărare, remonetizarea parţială a capitalului. Totodată, statul a concentrat uriaşe fonduri pe calea împrumuturilor bancare în vederea subvenţionării industriei şi finanţarea de lucrări publice, pentru redresarea şomajului. Programul lui Roosevelt a fost apreciat drept „unul din proiectele cele mai revoluţionare şi cele mai importante în vederea controlului industriei ce-a fost vreodată elaborat în Statele Unite". (1; 145)

Reţinem aici, în concluzie, că, pe poziţie de placă turnantă, criza din 1929 – 1933 a orientat societatea spre alte alte modele economice decât cel liberal, că după părerea multor specialişti, criza economică a fost de conjunctură în apusul Europei, acolo unde societatea a înregistrat progrese evidente, şi de repercusiune în estul şi sud-estul Europei, zone în care procesul respectiv s-a aflat pe alte coordonate. Prin aceasta s-a produs o mutaţie decisivă în istoria omenirii. Dacă omenirea a scăpat până astăzi de repetarea crizei de tip 1929 – 1933, meritul reveni, fără îndoială funcţiei noi pe care statul o îndeplineşte, responsabil principal al bunului mers al maşinii economice. (3; 516)

Pe de altă parte trebuie subliniat că urmările politice ale crizei din 1929 – 1933 au fost mai puternice şi mai nefaste pentru omenire decât consecinţele ei economice. Impactul crizei cu politica a fost deosebit de dur în Occident şi Europa centrală. În Germania ea a dus la dictatura nazistă, în Franţa şi Anglia a dus la dezagregarea executivului şi instabilitate ministerială (Paris) şi la un reflux electoral în favoarea conservatorilor (Londra). Temerile politice au împiedicat cooperarea economică, esenţială în redresarea şi restaurarea încrederii. Preocupările pentru îndepărtarea dificultăţilor materiale şi financiare au distras atenţia oamenilor de stat de la pericolele politice iminente – revizionismul şi revanşardismul – şi au izolat naţiunile, prejudiciind speranţa de securitate.

Perioada 1929 – 1933 reprezintă, pentru omenire, eşecul tentativei şi al efortului de a restabili componentele esenţiale ale doctrinei liberale în economie. Criza a reînviat dificultăţile apărute după Versailles, determinând domolirea valului de idealism Wilsonian de fraternitate umană învederând că resortul moral al colectivităţii a

fost prea slab pentru a rezista adversarilor şi perspectivei plumburii care apărea la orizont.

3. ECONOMIA ÎN PERIOADA PREMERGĂTOARE CELEI DE-A DOUA MARI CONFLAGRAŢII MONDIALE.

Soluţionarea marii crize n-a dus cu sine şi restabilirea factorilor care au contribuit, anterior declanşării ei, la extinderea cooperării internaţionale şi la o conlucrare normală a economiilor naţionale. Va fi de acum înainte imposibil de împiedicat creşterea protecţionismului şi disoluţia sistemului cooperării internaţionale, fiecare stat înţelegând să ducă numai politica propriilor interese.

În opinia istoricilor Pierre Milza şi Serge Berstein două grupe de ţări se opun, în plan economic, din ce în ce mai făţiş:

— „ţările bogate" – S.U.A. Marea Britanie, Franţa, care deţin 80% din stocurile mondiale de aur şi controlul pieţelor privilegiate mai ales marile imperii coloniale;

— „ţările sărace" – Italia, Japonia, Germania, greu îndatorate, lipsite de stocuri de aur dar mai ales fără posesiuni coloniale, se aflau în situaţia folosirii propriilor resurse care au fost insuficiente pentru a combate depresiunea şi a se relansa economic. (7; 235)

De partea „ţărilor bogate" S.U.A. care proteja vasta lor piaţă internă şi-a înmulţit acordurile cu statele continentului american ale căror monede au urmat în 1934, politica de devalorizare a dolarului. Marea Britanie s-a aflat în fruntea unei zone a lirei sterline constituită din ţările care au decis să-şi alinieze cursul monedei cu cel al devizelor britanice (Common wealth, ţările iberice şi scandinave). Marea Britanie prin acordul de la Ottawa, din 1932, a instituit un sistem de taxe vamale preferenţiale între centrul şi periferia imperiului său. Franţa, la rândul ei, a luat, în 1935, iniţiativa formării unui „bloc al aurului" cu ţările ce refuzaseră să-şi devalorizeze moneda. Eşecul în politica deflaţionistă a determinat Franţa să se replieze către imperiul său colonial în care va constitui o zonă a francului sudată prin legături comerciale şi financiare.

În ceea ce priveşte „ţările sărace", acestea au fost supuse unor puternice tensiuni care au dus la modele dirijiste autoritare şi

totalitar-corporatiste. Soluţia autarhică rezultată dintr-un dirijism exacerbat, un protecţionism şi un control al schimburilor fără fisuri n-a fost suficientă pentru a depăşi criza. Ea a cerut o bază teritorială lărgită care, în opinia dictatorilor din aceste ţări, nu se putea abţine decât prin război. Aceste ţări au pus şi ele, în 1938, baza unei zone a mărcii în Europa care întreţinea relaţii privilegiate cu Japonia care avea şi ea un obiectiv expansionist la fel de precis ca Italia şi Germania.

Cum, pe de altă parte, Uniunea Sovietică n-a reuşit să rupă izolarea economică în care s-a zbătut după prima mare conflagraţie mondială, lumea s-a aflat la sfârşitul anilor ’30 se găsea compartimentată în zone monetare şi comerciale care au devenit în scurt timp blocuri rivale ce se vor confrunta peste foarte puţin timp.

Redirecţionarea economiilor naţionale de la starea de pace la starea de război a fost la fel de grea şi costisitoare ca şi reconversia economiilor de război. Faţă de primul deceniu interbelic, când 64 de state au cheltuit pentru înarmare 400 milioane de dolari, în următorii 10 ani s-a făcut saltul la imensa sumă de 2, 5 miliarde, din care 7, 5 miliarde cheltuite de marile puteri. Din 1938, Reich-ul german s-a instalat în fruntea cursei pentru înarmare cu un ritm de peste 16 ori mai mare decât în 1932. Ea a fost întrecută doar de Uniunea Sovietică a cărei dinamică raportată la acelaşi an a fost de aproape 20 de ori mai mare. (11; 359)

Munca productivă a fost returnată de la scopurile consumului la cel de război făcându-se o mare risipă de materiale şi energie. Pentru întreţinerea unui militar aflat în luptă era necesar să muncească 15 muncitori în spatele frontului. Într-un crucişător era încorporată munca a 18.000 de oameni pe timp de un an, iar într-un distrugător efortul a peste 5400 de oameni. Într-o altă variantă de calcul o zi de război în 1939 a costat tot atât cât bugetul României pe întregul an financiar. (11; 300 – 361)

Privind global şi în comparaţie rezultatele, fizionomia economică a planetei arăta în preajma celei de-a doua conflagraţii mondiale profund schimbată faţă de 1913. S.U.A. prima putere industrială asigurau o treime din producţia totală. Urmau, în ordine URSS cu 19% faţă de 6% cât era ponderea Rusiei înainte de primul război mondial; Germania cu 11%; Marea Britanie cu 9%. (1; 211)

Sentimentul pierderii de către Europa a întâietăţii în viaţa economică a lumii, exprimată după terminarea primei conflagraţii mondiale, s-a dovedit a fi veridic. Statistica arată că, în preajma celei de-a doua conflagraţii mondiale, Europa deţinea 44% din producţia industrială mondială faţă de 16% cât avea în anul 1913. În agricultură producţia a crescut în Europa cu 20 – 30% în comparaţie cu nivelul antebelic, iar în S.U.A. cu 30 – 38%. În planul comerţului exterior mondial „bătrânul continent" mai avea ca pondere doar 47% faţă de 64% în anul 1913. (1; 213)

Situaţia nu doar globală, ci şi la nivelul statelor indică diferenţele de dezvoltare economică. Vom reţine numai câteva exemple. După ieşirea din impas, economia americană a atins în 1938 nivelul din 1929. Politica marilor investiţii publice… din 1933 a ameliorat infrastructura ţării şi a condus în cele din urmă şi la creşterea productivităţii cu 22% în cei zece ani. Venitul naţional a crescut de la 42, 5% la 72, 8% deşi nu a mai atins nivelul anului 1929 când a fost de 87, 6%. (7; 250)

Economia japoneză a cunoscut o redresare şi apoi o creştere rapidă după adaptarea unei politici inflaţioniste care a dus la… industrială şi la favorizarea exporturilor. Redresarea a fost spectaculoasă în domeniul industrial. Comenzile militare au impulsionat industria chimică, metalurgică şi a construcţiilor de maşini, aeronautica şi industria navală. Statistic aceasta a crescut în 1937 cu 173% faţă de anul 1929. Numărul muncitorilor a crescut, păstrând aceleaşi repere, de la 1, 8 milioane de oameni la peste trei milioane. (7; 358)

În Europa economia Marii Britanii a luat avânt până în 1937, când producţia a reprezentat 123, 9% faţă de 1929. După un scurt declin ea s-a redresat în contextul angajării în conflagraţie. Pericolul pe care l-a perceput Franţa dinspre militarismul german a făcut ca sensurile economiei să fie îndreptate spre producţia de război fără ca aceasta să poată depăşi cu adevărat declinul crizei. În 1939, nivelul economiei franceze nu atinsese încă nivelul din 1929. Această… economică s-a manifestat printr-o insuficienţă a investiţiilor, care au antrenat învechirea tehnologică şi a frânat capacitatea de producţie. Fenomenul a fost mai accentuat în uzinele de armament şi tehnică

militară. La momentul declanşării celei de-a doua conflagraţii mondiale Franţa nu era economic pregătită pentru război. Acest lucru va determina şi capitularea ei deosebit de rapidă în faţa maşinii de război germane.

În Germania, militarizarea economiei pentru a putea duce un război fulger („blitzkrieg") a impus un ansamblu de măsuri care să facă posibil îndeplinirea obiectivelor de politică externă. S-au luat măsuri pentru creşterea producţiei agricole şi industriale şi limitarea importurilor. Progresele industriei chimice au permis fabricarea produselor de înlocuire pentru benzină, cauciuc, fibre din bumbac („ersatz-uri").

Aceste măsuri au fost dublate de o uriaşă mobilizare a forţei de muncă prin intermediul corporatismului. Din 1935, prestarea unei munci a fost obligatorie pentru toţi tinerii de ambele sexe şi eradicarea şomajului. În 1939, Germania a devenit, după S.U.A. a doua putere industrială a lumii. (1; 214)

În URSS, politica planurilor cincinale a determinat o creştere a producţiei industriale de 2, 2 ori în 1937 faţă de 1932 şi de 5, 9 ori faţă de 1913. Interesant că 80% din întreaga producţie, în 1937, era realizată în întreprinderi noi sau total reconstruite, asigurând ţării un loc alături de Germania ca dinamică şi locul doi în lume ca volum al producţiei industriale.

Decalajele de evoluţie economică ca ritm şi producţie pe de-o parte şi autarhia economică promovată pe de altă parte au incitat la „extinderea" teritorială pentru acces şi control la baze de materii prime şi pieţe de desfacere. În momentul punerii problemei reîmpărţirii zonelor de influenţă, din suprafaţa de uscat a globului, şapte mari puteri deţineau aproape 62%.

Faţă de poziţia ocupată în această reîmpărţire a sferelor de influenţă şi cea în ierarhia ecuaţiei de putere Germania, Japonia şi Italia se percepeau nedreptăţite. Germania a căutat să-şi asigure accesul la solul şi subsolul unor state din Europa Centrală şi de Sud Est. Rezultatele obţinute la început prin penetraţie pot fi cotate ca apreciabile, dar, totodată, estimate şi ca precare, căci au fost dobândite în cadrul acordurilor de scurtă durată. Lucrurile s-au agravat de îndată ce în vara anului 1939 cercurile conducătoare engleze s-au arătat

înclinate spre a recunoaşte Reich-ului german o zonă de influenţă economică preferenţială în Europa de Sud-Est dacă Germania se angaja pe viitor să nu mai recurgă la forţă, ofertă pe care A. Hitler a refuzat-o. (1; 220) Conducătorul celui de-al treilea Reich a dorit ca războiul să decidă asupra locului şi rolului pe care fiecare dintre marile puteri industriale îl aveau în ierarhia raportului de forţe şi cât revenea fiecăruia în procente din zonele de influenţă.

BIBLIOGRAFIE

1. Saizu I., Tacu Al., Europa economică interbelică. Institutul european, Iaşi, 1997.
2. Leon N.G., Noile îndrumări în organizările economice, în „Analele statistice şi economice", I, 1918, nr. 3.
3. Chatelet François, Pisier Evelyne, Concepţiile politice ale secolului XX, Bucureşti, 1994.
4. Weber Max, Etica protestantă şi spiritul capitalismului, Bucureşti, 1994.
5. Iorga Nicolae, Factorii materiali ai epocii contemporane, Bucureşti, 1931.
6. Carpinski Anton, Doctrine politice contemporane, Iaşi, 1992.
7. Milza Pierre, Berstein Serge, Istoria secolului XX. Sfârşitul lumii europene. 1900 – 1905. Bucureşti, 1998.
8. Ropke Wilhelm, L'Économie mondiale aux XIX-e et XX-e siècles, Paris, Genéve, 1959.
9. Badia Gilbert, La fin de la République Allemande (1929 – 1933). Paris, 1958.
10. Hobsbawm, Eric. Secolul extremelor. Traducere Anca Irina Ionescu, Bucureşti, 1994.
11. Dandara Livia, România în vâltoarea anului 1939, Bucureşti, 1985.

VI. DEMOCRAŢIE ŞI TOTALITARISMUL DE DREAPTA ÎN LUME (1920 – 1939)

În 1918, democraţia liberală, ieşită victorioasă din război părea să triumfe. Într-adevăr, imperiile austro-ungar, german, rus şi otoman, simboluri ale permanenţei puterilor autoritare s-au prăbuşit, lăsând loc unor regimuri parlamentare şi unor guverne constituţionale. Însă în realitate, democraţia liberală se va arăta fragilă. Ameninţată pe două fronturi, de la stânga, de bolşevism, de la dreapta, de mişcările de tendinţă autoritară, aceasta se va prăbuşi, în unele ţări mai ales după ce Adolf Hitler a devenit Cancelar al Germaniei, în 1933.

I. DEMOCRAŢIA LIBERALĂ.

Democraţia liberală este rezultatul unei evoluţii istorice îndelungate petrecute în Europa Occidentală, în care s-au îmbinat vechiul cu noul, preluările instituţionale cu adecvarea acestora la noile cerinţe. „Vechil regim", aşa cum era numită organizarea politică din Franţa anterevoluţionară (1879), a constituit baza clădirii noului model al democraţiei. La începutul secolului XVIII, sub raport instituţional, noul model era edificat şi funcţiona ca atare în Marea Britanie. Mişcările sociale din Anglia şi, mai ales, spiritele revoluţionare franceze ale vremii (Voltaire, Rousseau, Diderot, Condorcet, etc.) au determinat prin aşa numita „revoluţie culturală" apariţia unei ideologii care să întemeieze şi să susţină noul model. (1; 117). A apărut astfel componenţa ideologică a democraţiei liberale. Noua ideologie democratică a avut o puternică forţă de penetraţie, amorsând revoluţiile liberale de pe continentul european şi din America. „Victoria sistemului democratic este cvasigenerală în jurul lui 1810, atât în Europa Occidentală, cât şi în Statele Unite". (2; 101), adică existau deja elementele politice (alegeri, Parlament, separaţia puterilor) şi ideologice ale democraţiei liberale. În perioada analizată, la baza acestei forme de democraţie, au stat două concepţii politice fundamentale: liberalismul şi conservatorismul.

1. LIBERALISMUL

Liberalismul s-a instituit ca o concepţie politică utilă după proclamarea independenţei SUA (1776) şi după revoluţia franceză (1789 – 1794), situându-se în prim planul concepţiilor politice ale secolului XIX şi primelor decenii ale secolului XX. El a inspirat mai multe mişcări politice din Europa şi alte ţări influenţate de cultura europeană.

Concepţia liberală cuprinde dimensiuni diverse: politică, economică, socială, culturală, religioasă, toate făcând apel la homo liberalis şi protestând în jurul individualismului, dreptului de proprietate, drepturilor omului.

Concepţia politică liberală se exprimă, în primul rând, prin poziţia faţă de cea mai importantă instituţie a puterii politice, statul. Principalele sale idei erau:

— Independenţa societăţii civile de stat, a ordinii publice şi a ordinii private;

— Primul rol al guvernării, investită să reprezinte colectivitatea, este de a apăra această independenţă, de a salvgarda, deci libertatea individuală (înţeleasă ca libertate dată de la natură, întemeiată pe egalitatea congenitală şi proprietatea tuturor de a dispune de aceleaşi drepturi şi privilegii);

— Statul este administratorul societăţii, în sensul că se îngrijeşte atât de asigurarea independenţei şi suveranităţii naţiunii, cât şi de bunul mers al treburilor comune al tuturor cetăţenilor.

Principalele valori promovate de concepţia politică liberală sunt: umanismul şi reformismul.

2. CONSERVATORISMUL

S-a născut ca reacţie la schimbările sociale şi politice rapide produse de revoluţiile moderne de la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX sub impactul răspândirii liberalismului. O sinteză a ceea ce este propice concepţiei politice conservatoare poate fi exprimată astfel:

— Libertatea şi proprietatea privată;

— Condamnarea individualismului, apreciind rolul comunităţilor sociale;

— Este categoric împotriva ideii de egalitate;

— Are un respect total faţă de ordine şi autoritate, pentru reglementările juridice şi morale, pentru cultivarea instituţiilor tradiţionale: familie, biserică, stat, instituţia monarhică;

— Este împotriva alinierilor bruşte, a revoluţiilor, în societate.

În virtutea acestor idei s-au constituit societăţi democratice caracterizate prin promovarea şi respectarea unor principii ca: guverne constituţionale; adunări reprezentative, alese în mod liber, care să garanteze aplicarea legii; un pachet de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti, inclusiv libertatea de expresie, de publicare şi de întrunire; statul şi societatea trebuiau să fie informate în legătură cu condiţia umană prin intermediul raţiunii, al dezbaterilor publice, al învăţământului şi ştiinţei. (3; 136)

În 1914 până şi ultimele două autocraţii din Europa, Turcia şi Rusia făcuseră concesii în direcţia acceptării unor guverne constituţionale cu vederi liberale, iar Iranul împrumutase chiar constituţia Belgiei, care era una dintre cele mai liberale din Europa.

Din punct de vedere politic, instituţiile democraţiei liberale au progresat şi primul război mondial se pare că nu a făcut decât să grăbească acest progres. Cu excepţia Rusiei sovietice, toate regimurile care au apărut după 1918, vechi sau noi, erau, în esenţă, regimuri parlamentare alese, chiar şi în Turcia. Europa, la vest de frontiera Uniunii Sovietice, era formată în anul 1920 în marea ei majoritate din astfel de state.

Instituţia fundamentală a unei guvernări liberale constituţionale, alegerile în adunări reprezentative şi cele ale preşedinţilor erau aproape universale în lumea statelor libere din acea vreme, deşi trebuie să subliniem că cele aproximativ şaizeci şi cinci de state independente din perioada interbelică reprezentau, în esenţă, un fenomen european şi american: o zecime din populaţia lumii trăia sub regim colonial. Singurele state care nu au avut alegeri de niciun fel în perioada 1919 – 1947 au fost Etiopia, Mongolia, Nepalul, Arabia Saudită şi Yemenul. Alte cinci state au avut numai o dată alegeri în

această perioadă: Afghanistan, China, Guatemala, Paraguay şi Thailanda (pe atunci cunoscută sub numele de Siam). (3; 137) Evident, că simpla existenţă sau frecvenţa alegerilor nu înseamnă că automat acele ţări erau şi democratice. Nici Iranul, care a avut şasea alegeri după 1930, nici Iraqul, care a avut trei, nu pot fi considerate decât bastioane ale democraţiei pentru acea perioadă.

II. CRIZA DEMOCRAŢIEI ŞI APARIŢIA STATULUI TOTALITAR

Cu toate progresele înregistrate, încet-încet, regimurile electorale reprezentative au cedat, în unele ţări, locul celor dictatoriale. În anii 1918 – 1920, adunările legislative au fost dizolvate sau au devenit ineficiente în două state europene, în anii ’20 în şase, în anii ’30 în nouă, în timp ce ocupaţia germană a distrus puterile constituţionale în alte cinci state în timpul celui de-al doilea război mondial. Singurele state europene cu instituţii democratice adecvate care au funcţionat fără întrerupere în toată perioada interbelică au fost Anglia, Finlanda, statul liber Irlanda, Suedia şi Elveţia.

În cele două Americi, situaţia a fost mai complexă, şi nu a înregistrat un progres al instituţiilor democratice în afară de S.U.A. Numărul ţărilor cu adevărat constituţionale se ridica la cinci: Canada, Columbia, Costa Rica, SU şi Uruguay.

În Japonia, în anii 1930 – 1931 regimul liberal moderat a cedat locul unui regim naţionalist militar. Thailanda a făcut câţiva paşi timizi către un guvern constituţional ca şi Turcia, prin regimul modern instaurat de Kemal Atatürk, la începutul anilor ’20. Australia şi Noua Zeelandă erau democratice. Cât despre restul globului (Africa, parte din Asia), care consta în mare parte, la acea dată, din colonii ce nu puteau fi, prin definiţie liberale, acesta s-a îndepărtat tot mai mult de principiile democratice, în măsura în care a avut aşa ceva.

Democraţia a bătut în retragere pe tot parcursul perioadei interbelice, retragere care s-a accelerat după ce Adolf Hitler a devenit Cancelar al Germaniei în 1933. Dacă în 1920 existau aproximativ 35 de guverne constituţionale şi alese, până în 1944 au rămas numai 12.

De ce a bătut în retragere democraţia în perioada interbelică?

Sistemele democratice nu funcţionează decât dacă există un

consens fundamental pentru cetăţeni în legătură cu acceptarea sistemului lor de stat şi social sau, cel puţin, disponibilitatea de a se negocia pentru a se ajunge la înţelegeri de compromis. Acestea, la rândul lor, sunt mult facilitate de prosperitate. Evidenţa crizelor economice de la sfârşitul primului război mondial şi din anii 1929 – 1933 a făcut ca această condiţie să fie în mare parte absentă în multe ţări. Ca urmare multe regimuri democratice nu au putut supravieţui marii recesiuni. Confruntate cu probleme economice insolubile şi/sau cu o clasă muncitoare tot mai revoluţionară, burghezia a trebuit să recurgă la măsuri de forţă şi coerciţie, incompatibile cu principiile democratice de organizare şi conducere a societăţii.

O consecinţă a primului război a fost apariţia unor noi state, în locul marilor imperii autoritare, care, toate vor adopta regimuri parlamentare bazate pe votul universal. Lipsa unor tradiţii, a exerciţiului democratic, existenţa unor mase de cetăţeni, adesea analfabeţi, a făcut ca acestea să nu poată participa într-o măsură eficientă şi conştientă la viaţa politică, fiind o jucărie în mâinile demagogilor şi notabilităţilor locale care le dirija voturile. (5; 110)

Ameninţarea la adresa democraţiei a venit şi din partea unor curente ideologice, mai ales dinspre dreapta politică, cu precădere a dreptei radicale. Ascensiunea dreptei radicale, după primul război mondial, a fost o reacţie la pericolul, ba chiar la realitatea revoluţiei sociale şi la puterea clasei muncitoare, în general, la Revoluţia din Octombrie şi la leninism în particular. Fără ele nu ar fi existat fascismul.

Trebuie făcute totuşi două precizări importante în legătură cu afirmaţia că teroarea dreptei a fost în esenţă, o reacţie la acţiunea stângii revoluţionare. În primul rând, se subestimează impactul primului război mondial asupra unei pături importante a clasei de mijloc şi a tinerilor soldaţi demobilizaţi. Cincizeci şi şapte la sută din fasciştii italieni din perioada de început erau foşti militari. Primul război mondial a fost un fenomen care a brutalizat lumea şi oamenii aceştia doreau să dea frâu liber brutalităţii lor latente. A doua precizare este aceea că dezlănţuirea deciziei radicale nu a fost o reacţie împotriva bolşevismului ca atare, ci împotriva tuturor mişcărilor şi mai ales a celor organizate de clasa muncitoare, care ameninţau

ordinea existentă în societate.

Şansa fascismului a fost colapsul vechilor regimuri şi odată cu ele, al vechilor clase conducătoare şi al mecanismelor de putere ale acestora, al influenţei şi al hegemaniei lor. Acolo unde acestea au rămas în ordine, fascismul nu a avut succes. În Anglia, fascismul nu a putut progresa deoarece dreapta tradiţională conservatoare a continuat să menţină situaţia sub control. Nu a avut succes nici în Franţa, decât după înfrângerea din 1940, în faţa Germaniei.

Fascismul n-a izbutit nici acolo unde o nouă clasă naţionalistă conducătoare sau un grup a preluat conducerea în noile ţări independente. În Polonia, de exemplu ţara fiind condusă de militari autoritari, nu au existat mişcări foarte importante, nici în regiunea cehă a Cehoslovaciei care era democratică, nici în nucleul (dominant) sârb din noua Iugoslavie. Acolo unde s-au manifestat mişcări fasciste sau similare în sens strict, cea a dictatorului (Ungaria, Finlanda, România, Spania), nu au existat probleme referitoare la menţinerea lor sub control până când n-au primit sprijin german. Aceasta nu înseamnă că mişcările naţionaliste minoritare din vechile sau noile state nu au considerat fascismul atrăgător, fie şi numai pentru faptul că puteau spera la un ajutor politic şi financiar din partea Italiei şi după 1933, şi din partea Germaniei. Acesta a fost cazul în Flandra belgiană, în Slovacia şi în Croaţia.

Condiţiile pentru triumful extremei drepte au fost: existenţa în stat a unor mecanisme de conducere care nu mai erau în stare de funcţionare; o masă de cetăţeni dezamăgiţi, dezorientaţi şi nemulţumiţi; mişcări sociale puternice care ameninţau sau păreau să ameninţe cu o revoluţie socială, dar care nu erau, de fapt, capabile să o realizeze şi o atitudine de nemulţumire naţionalistă faţă de tratatele de pace din anii 19191920. În această situaţie o serie de elite vechi, neajutorate au recurs la sprijinul ultraradicalilor, aşa cum au făcut italienii liberali cu fasciştii lui Musolinii în anii 1920 – 1922 şi conservatorii germani cu naţional-socialiştii lui Hitler în 1932 – 1933. În ambele situaţii fascismul a venit la putere prin bună înţelegere, cu o parte a vechii elite politice.

Fascismul, o dată ajuns la putere, a refuzat să mai facă vechiul joc politic şi a preluat controlul asupra societăţii. Transferul total al

puterii sau eliminarea tuturor rivalilor a durat mai mult în Italia (1927 – 1928) decât în Germania (1933 – 1934), dar, o dată realizat, n-au mai existat niciun fel de obstacole politice interne în faţa dictaturii unui „lider" populist suprem (Duceführer). La baza celor două totalitarisme au stat doctrina fascistă şi cea nazistă.

1. FASCISMUL

Doctrina fascistă a fost, în sens strict, cea a dictatorului Benito Musolini, care a luat puterea în Italia după primul război mondial. Curentul „fascism" este o aluzie la fascia romană, mănunchi de nuiele în mijlocul cărora se punea o secure, însemn rezervat unor magistraţi şi din care Mussolini a făcut simbolul mişcării sale. Fenomenul „fascism" a sfârşit prin a desemna un întreg grup la doctrine anologe. Anti-invidualist şi anti-raţionalist, fascismul condamna deopotrivă curentul libertăţii „individuale" şi pe cel al valorilor „universale" (dreptate, adevăr).

Doctrina fascistă se poate rezuma, în concepţia supremaţiei statului asupra societăţii. Acest „primat" nu numai morfologic, ci şi ontologic, a determinat, până în cele mai mici amănunte, structura vieţii politice şi, în bună parte, şi pe a celei private, sub toate aspectele pe care le poate lua, afară de cel confesional. Deci doctrina fascistă a luat ca punct de plecare primatul societăţii faţă de individ. Statul trebuia să domine totul, iar individul mărginit în libertatea manifestărilor lui, care putea deveni primejdioasă, ţinut în frâu ca să nu devină anarhic. (6; 308) Într-un studiu intitulat „Prelude au Machiavel", publicat în «Revue de Geneve», în septembrie 1924, Mussolini scria: „Individul tinde inevitabil la atomismul social, căutând să evadeze necontenit, să nu se supună legilor, să nu plătească impozitele, să nu facă războiul. Puţin numeroşi sunt aceia – eroi sau sfinţicare îşi sacrifică eul lor pe altarul statului. Toţi ceilalţi sunt, virtual sau de fapt, în revoltă contra statului". De aceea instrumentul prin care „autoritatea statului trebuia să se exercite asupra individului nu putea fi decât forţa. Colectivitatea nu mai este în slujba individului: dimpotrivă, individul este servitorul colectivităţii. Nu mai există, prin urmare, drepturi, ci numai datorii individuale". Doctrina fascistă expulzează individul de pe scena dreptului public şi, în acelaşi timp,

desfiinţează noţiunea drepturilor individuale. (7; 107) Într-o astfel de societate totul interesează statul şi statul se interesează de tot. Marcel Prélot sublinia: „Indiscreţia statului fascist este completă. El pătrunde înăuntrul familiilor, în mijlocul întreprinderilor, în tainele conştiinţelor. El judecă până şi intenţiile şi abţinerile. (…) El este marele, singurul, unicul animator al întregii vieţi. (7; 112 – 114) Statul dirijează munca, dar se ocupă şi de aşa-numitul timp liber; el prescrie unele spectacole, dar prescrie altele, pe care le comandă; el duce copii în colonii de vacanţă şi pe tinerii căsătoriţi în călătorii de nuntă; el porunceşte să se poarte pălării de paie şi să se lungească rochiile. (7; 114)

Pornind de la concepţia fascistă asupra naţiunii, prin care aceasta este creată de stat, rezultă o nouă concepţie asupra desfăşurării vieţii publice. Dacă naţiunea nu este o existenţă autonomă şi nu are o personalitate proprie, atunci, ea nu mai poate îndeplini, prin ea însăşi, niciun act juridic. În primul rând, nu mai poate îndeplini actul fundamental în regimul democratic, al alegerii corpurilor legiuitoare. În regimul totalitar, prin urmare, corpul parlamentar şi parlamentul nu mai au niciun sens şi ar trebui să dispară cu totul. Fascismul n-a mers totuşi atât de departe. El a modificat regimul electoral şi compunerea parlamentului aşa încât să repună statul în drepturile lui, fără să reducă prea brusc, naţiunea la o scivie politică prea evidentă.

Camera reprezentanţilor în Italia nu mai trebuie să recunoască reprezentanţii unor abstracţii care sunt partidele politice, ci să grupeze, clerul, corpurile de profesiuni cu delegaţi muncitoreşti şi patronali, agricultori. Aşa se înfăţişa camera mussoliniană a „fasciilor şi corporaţiilor”.

În fapt, în experienţa mussoliniană corporaţiile n-au fost niciodată decât instrumentul dictatorului şi al atotputernicului său partid fascist. Fascismul s-a dovedit a fi o reîntoarcere pur şi simplu la absolutism. Adevăratul său fundament a fost o înţelegere a filosofiei lui Hegel, care tinde să divinizeze Statul însuşi. Statul nu este un simplu „agregat de intrigi”, un simplu mijloc menit să asigure securitatea fiecăruia, ci este o realitate mai înaltă şi mai esenţială decât indivizii. El este ca un organism, iar indivizii simple organe de stat. El îi smulge pe

indivizi din egoismul lor, introducându-i într-o existenţă de devotament şi sacrificii. Statul nu este altceva decât încarnarea Spiritului în realitate, „Dumnezeul real", „divinul pământesc" (8; 286)

Dacă însă, dincolo de formele propagandistice se caută semnificaţia reală a fascismului, această doctrină ni se înfăţişează ca o expresie a spaimei grupurilor sociale favorizate din punct de vedere economic. Imediat după războiul mondial din 1914 – 1915, mişcarea muncitorească şi revoluţionară a luat o mare amploare. Burghezia posedantă avea sentimentul că statul liberal tradiţional nu mai este un instrument destul de sigur şi de puternic pentru a-i menţine privilegiile; de unde apelul la o putere mai viguroasă care, sub masca „misticii" naţionaliste capabilă să abată energiile revoluţionare, a avut în realitate funcţia de a înăbuşi aspiraţiile „maselor muncitoare".

2. NAZISMUL

Dintre toate formele sub care s-a manifestat regimurile de dictatură, nazismul a fost forma cea mai brutală, mai sângeroasă, care a atins forme aberante de genocid. Baza ideologică a nazismului a fost fundamentată pe o serie de idei ale doctrinelor social-darwinismului politic (Otto Ammon, Vacher de Laponge), ale doctrinelor rasiste (Joseph-Arthur de Gobineau, Houston Stewart Chamberlain) ale elitismului politic şi iraţionalismului. Temele majore ale nazismului au fost: rasismul, antisemitismul, exaltarea misticului, teoria spaţiului vital, cultul violenţei, etc. Nazismul nega drepturile şi libertăţile sociale şi individuale, cultura umanistă, definită drept „cultură iudeo-creştină distruge statul parlamentar, partidele politice, democraţia. O temă majoră a fost cultul şefului charismatic, fundamental rasial. Führerul era sufletul rasei, dreptul său şi statul, este legea, în afara istoriei.

Dreptul în viziunea nazistă îşi are izvorul în rasă. Rasa superioară, ariană, era rasa germană. De aici dreptul rasei germane era singurul drept, care ducea la negarea suveranităţii tuturor celorlalte popoare şi legitimează politica de genocid.

Concepţia despre lume a nazismului, aşa cum a fost formulată de Hitler în „Mein Kampf" şi de alţi doctrinari naziști (Rosemberg, E. Krieck) se baza pe ideea că, comunitatea rasială – germană (Volk)

fondată pe „sânge şi pământ, limbă şi cultură, era superioară tuturor celorlalte. Aplicând teoriile darwineşti ale" luptei pentru viaţă „şi ale" selecţiei speciilor" la istoria omenirii, Hitler o explica pe aceasta prin lupta raselor, dominaţia lumii trebuind să revină celei mai dotate dintre rase: aceea a arienilor blonzi, ai căror singuri reprezentanţi puri erau germanii.

Din aceste postulate nebuloase decurgea toată doctrina. Un stat fondat pe „principiile aristocratice ale naturii" şi căruia îi revenea sarcina de a asigura dominaţia „rasei de stăpâni", păstrându-i acesteia puritatea. O societate ierarhizată, ce selecţionează pe „cei mai buni" pentru a-i plasa în posturile de comandă, şi în întregime unită în jurul şefului său. O politică extremă vizând să integreze în Reich toate popoarele de „cultură germanică", apoi să cucerească un „spaţiu vital", necesar dezvoltării rasei superioare şi, în sfârşit să domine durabil lumea (tema „Reichului pentru o mie de ani"). (5; 310)

Pentru a atinge aceste obiective, în concepţia lui Hitler Germania trebuia să poarte un război, ceea ce implica o populaţie numeroasă, o tânără generaţie sănătoasă şi puternică, călită prin exerciţii fizice şi gata oricând la orice sacrificiu şi, mai ales, o coeziune „rasială" obţinută prin eliminarea forţelor „dizolvante" ale societăţii germane, în primul rând a evreilor.

Politica rasială a celui de-al III-lea Reich comportă în primul rând măsuri aşa-zise de „protejare a rasei": încurajarea natalităţii la germani şi scăderea ei în rândul „adversarilor arieni", dar, de asemenea, măsuri aberante, justificate de cercetările biologilor şi antropologilor devotaţi regimului care au deschis calea genocidului: sterilizarea indivizilor „taraţi", eliminarea fizică a bolnavilor incurabili şi bătrânilor neputincioşi. A fost pusă în aplicare o legislaţie rasială, dirijată în principal împotriva israeliţilor, acuzaţi pentru toate relele naţiunii germane şi, mai ales de a-i distruge substanţa şi coeziunea prin „intelectualismul" lor, „internaţionalismul" lor şi a „individualismului" lor.

Trei ani după cucerirea puterii, totalitarismul hitlerist – „noua ordine" a fost deja mai avansat şi mai bine pus în practică decât omologul său italian. Peste guvernatori atotputernici, Führerul deţinea toată puterea. Membrii guvernului, prieteni personali şi înalţi

demnitari ai partidului nu aveau decât un rol de executanţi, iar Reichstag-ul care a confirmat în 1937 deplinele puteri acordate lui Hitlera trebuit să se mulţumească cu a-i asculta discursurile şi a-i aclama deciziile. M.S.D.N.P. partidul unic plasat din 1934 sub conducerea lui Rudolf Hess, dublează şi controlează administraţia locală. Mobilizarea ideologică a operat prin intermediul unei propagande omniprezente. Presa, radioul, cinematografia, tipăriturile erau strict supravegheate. Bibliotecile erau supuse epurărilor. A fost împiedicată orice opoziţie intelectuală. Regimul a folosit marile mijloace de informare în masă şi importantele parade de la Nürnberg sau Berlin, pentru a mobiliza şi fanatiza masele germane. Naziştii au procedat la o strictă epurare a personalului didactic, au revizuit manualele şcolare şi exercitând asupra studenţilor şi profesorilor un control riguros. Căutau să formeze „corpuri şi suflete disciplinate" decât inteligenţe cultivate. Hitler a pus accentul pe organizarea tineretului dependent de partid creând în acest scop organizaţii specifice.

Aparatul represiv a fost de o eficienţă redutabilă. Alături de SA, Gestapo şi SSsub ordinele lui Himmlera creat un corp de poliţie, însărcinat cu afacerile murdare ale regimului şi creuzet al unei noi aristocraţii războinice – constituiau instrumentele unei represiuni de teroare. Metodele au fost de o brutalitate şi sălbăticie rare: asasinate, torturi, „sinucideri" organizate, deportări în lagăre de concentrare. În aceste condiţii, opoziţia împotriva regimului a fost treptat eliminată. Singurele forţe rămase după 1936 au fost cea din armata (supusă frecvent epurărilor) şi cea din sânul Bisericii catolice. Nazismul a fost un fenomen care nu a stat pe baze raţionale.

III. APARIŢIA DICTATURILOR

Politica expansionismului militarist agresiv promovată cu succes de Italia şi Germania – consolidată şi de cea a Japoniei – a dominat politica internaţională a deceniului patru. A fost firesc ca anumite state sau mişcări să se simtă atrase şi să se lase influenţate de fascism dacă doreau să obţină sprijinul acestor state.

În cea mai mare parte a ţărilor Europei centrale, răsăritene şi

mediteraneene, criza economică a acutizat tensiunile sociale şi a favorizat ascensiunea mişcărilor profasciste sau pronaziste. Adeseori, tocmai pentru a împiedica accesul acestor organizaţii la putere au fost instaurate sau consolidate regimuri excepţionale puse sub controlul claselor conducătoare. Astfel s-a întâmplat în Lituania lui Woldemarras şi a succesorilor săi, în Letonia, unde şeful Uniunii Ţărăneşti, Karlis Ulmaris, a instaurat în 1934 un regim autoritar, în Polonia, unde regimul coloneilor i-a succedat celui al lui Piłsudski, în 1935, în Ungaria, unde regimul corporatist şi autoritar instalat de Gombos se confruntă după 1935 cu „crucile cu săgeţi" ale fascistului Szalasi.

S-a ajuns deseori la veritabile conflicte meschine între dictaturile exercitate de forţele conservatoare şi partidele fasciste, care se sprijinea pe ţărănime şi pe mica burghezie. În România, în faţa ascensiunii fascismului reprezentat de mişcarea Garda de fier, regele Carol al II le-a a recurs, în 1938, la o lovitură de stat, urmată de dizolvarea tuturor partidelor şi asasinarea lui Codreanu, liderul Gărzii de fier. În Bulgaria, generalul Gheorghiev a dizolvat, în 1934, partidele tradiţionale şi a instaurat o dictatură monarho-militaristă, comparabilă cu cea instaurată de generalul Metaxa, doi ani mai târziu, în Grecia. În Austria, cancelarul Dolfus conduce de asemenea, din 1934, un Stat reacţionar şi tradiţionalist. În 1936, succesorul lui, Schuschnigg a eliminat Heimwehr-ul, pe care până atunci regimul se sprijinise.

Pretutindeni, sau aproape, scenariul este acelaşi. Blocul conducător reuşeşte să-şi menţină şi să-şi consolideze dominaţia, mai întâi zdrobind forţele proletariatului cu ajutorul mişcărilor fasciste, apoi absorbindu-le sau eliminându-le pe acestea din urmă şi adoptând, pentru a spori eficacitatea acţiunii sale, o parte din metodele de guvernare ale fascismului.

Problema franchismului şi a raporturilor sale cu veritabilul fascism spaniol, cel al Falangei (fondată în 1933) se pune în termeni identici. În timpul celor trei ani cât a durat războiul civil, Franco s-a servit de mişcarea condusă de Jose-Antonio Prima de Rivera (fiul fostului dictator), Falanga, a cărei ideologie este apropiată aceleia a „primului fascism", pentru a ralia taberei sale masele mic-burgheze. Însă, o dată victoria cucerită, regimul pe care îl stabileşte vizează mai

puţin instaurarea unei noi ordini, cum o reclamă falangiştii, ci un sistem autoritar şi corporatist ce face trimiteri mai degrabă la Portugalia lui Salazar decât la Italia nu Mussolini. Partidul unic se vede astfel redus la rolul de simplă curea de transmisie a directivelor lui Candillo. (5; 324)

În ţările Europei de Nord sau de Vest unde democraţia se baza pe tradiţii străvechi şi pe sprijinul unei fracţiuni importante a maselor şi a clasei de mijloc, partidele fasciste şi fascizante nu reuşesc să cucerească puterea. Ele cunosc totuşi în această perioadă un avânt spectaculos, mai ales în Franţa, unde ascensiunea „ligilor" şi paralizia instituţiilor degenerează în februarie 1934 într-o adevărată criză de regim. În Marea Britanie, British Union of Fascists a lui Oswald Mosley nu reuneşte decât douăzeci de mii de aderenţi, recrutaţi din rândurile clasei de mijloc şi repede desconsideraţi în ochii opiniei publice pentru violenţa acţiunilor lor, însă în Belgia, mişcarea rasistă a lui Leon Degrelle, susţinută financiar de Mussolini, obţine un succes ce nu poate fi neglijat la alegerile din 1936 (11% din voturi şi 26 de deputaţi). La fel şi în Olanda, mişcarea naţional-socialistă a lui Anton Mussert, mai apropiată de modelul hitlerist, îşi vede efectivele (40.000 de aderenţi în 1933) şi electoratul (8% din voturi în 1935) crescând odată cu criza.

Toate aceste organizaţii, au atins apogeul între 1934 – 1936. În schimb cele din Elveţia, Danemarca, Norvegia, Irlanda, cunosc un reflux rapid după 1936, consecinţă a unei relative îmbunătăţiri a situaţiei economice.

Firește, în afara Europei, condiţiile care au creat mişcările fasciste de pe bătrânul continent nu existau. Anumite caracteristici ale fascismului european au găsit însă ecou şi în celelalte continente. Ar fi fost de mirare ca muftiul de la Ierusalim sau arabii care se opuneau colonizării evreieşti din Palestina să nu fi găsit antisemitismul lui Hitler pe placul lor, deşi nu avea nicio legătură cu modul tradiţional de coexistenţă a islamului cu necredincioşi de diverse tipuri.

Anumiţi hinduşi din castele superioare ale Indiei, cum ar fi extremiştii sinhalezi sau din Sri Lanka, erau conştienţi de superioritatea lor de „arieni" de astă dată, chiar originalăfaţă de rasele mai negre de pe propriul lor subcontinent. Şi militanţii buri care fuseseră internaţi de germani în timpul celui de-al doilea război

mondial, aveau şi ei anumite afinităţi ideologice cu Hitler, atât ca nazişti convinşi, cât şi prin intermediul influenţei teologice a curentelor calviniste elitiste de extremă dreaptă din Olanda.

Japonezii, în marea lor majoritate erau şi ei cât se poate de convinşi de superioritatea rasei lor şi de necesitatea purităţii etnice, credeau cu convingere în virtuţile militare şi în sacrificiul de sine, în ascultarea fără crâcnire a ordinelor, în obligaţie şi stoicism. Orice samurai ar fi subscris fără ezitare la motoul organizaţiei hitleriste SS: „Meine Ehre ist Treice", care se traduce: „Onoarea înseamnă supunere oarbă" (3; 161). Societatea japoneză era o societate cu o ierarhie rigidă, începând cu supunerea totală a individului faţă de naţiune şi de împăratul ei divin şi terminând cu respingerea făţişă a libertăţii şi fraternităţii. Printre diplomaţii acreditaţi pe lângă puterile europene fasciste, mai ales printre grupurile teroriste ultranaţionaliste destinate să-i asasineze pe politicienii insuficient de patrioţi, în armata de la Kwantung care cucerea, stăpânea şi înrobea Manciuria şi China, japonezii erau aceia care recunoşteau aceste afinităţi şi se luptau pentru a fi identificaţi mai clar cu puterile fasciste europene.

În America de Nord, oamenii şi mişcările totalitare de inspiraţie europeană nu au avut prea mare importanţă în afara comunităţilor particulare de imigranţi, ale căror membri au adus cu ei ideologiile din vechia lor ţară sau care mai păstrau anumite loialităţi faţă de ţara lor de origine. Astfel, sentimentele americanilor de origine germană – mai puţin ale italienilor americani – au contribuit la izolaţionismul SUA, deşi nu există nicio dovadă că ar fi devenit fascişti în număr mare. Zorzoanele miliţiei, cămăşile colorate şi braţele ridicate înainte în salutul hitlerist nu făceau parte din elementele specifice aripii de dreapta locale, cu care era foarte familiarizat Ku-Klux-Klanul. Antisemitismul era, evident, foarte puternic, deşi versiunea americană contemporană a aripii de dreapta, probabil că datora mai mult corporatismului aripii drepte de inspiraţie catolică europeană.

Influenţa fascismului european a fost prezentă în America de Sud, atât în rândul unor politicieni individuali ca Jorge Elizer Gaitan (1898 – 1948) din Columbia şi Juan Domingo Peron (1895 – 1974) din Argentina, cât şi asupra unor regimuri ca cel al lui Getulio Vargas, Estado Novo (Statul Nou) din Brazilia (1937 – 1945). În pofida

temerilor SUA că nazismul va ataca dinspre sud, efectul principal al influenţei fascismului în America Latină a rămas pe loc. În afară de Argentina, care s-a declarat deschis în favoarea Axeidar asta chiar şi înainte ca Peron să preia puterea în 1943, ca şi după aceea – guvernele din emisfera occidentală au intrat în război de partea SUA. Este totuşi adevărat că, în anumite ţări sud-americane, armatele au fost pregătite după sistemul german fiind pregătite de militari germani ori chiar de cadre naziste.

O oarecare influenţă a nazismului la sud de Rio Grande poate fi explicată uşor. Văzut de dincolo de Atlantic, fascismul arăta pentru unii politicieni fără îndoială ca povestea de mare succes a deceniului. Dacă în lume exista un model care să poată fi imitat de politicienii unui continent care se inspirase întotdeauna de la ţările ce deţineau hegemonia culturală, cu potenţiali lideri ai unor ţări gata întotdeauna să caute o reţetă pentru a deveni moderni, bogaţi şi măreţi, un astfel de model putea fi găsit credeau ei, la Berlin şi la Roma, întrucât Londra şi Parisul nu mai ofereau inspiraţie politică şi Washingtonul era scos din discuţie. Ceea ce au luat liderii latino-americani de la facsismul european a fost zeificarea liderilor populişti cu reputaţie de oameni de acţiune. Masele pe care voiau să le mobilizeze şi pe care le şi mobilizau nu erau cele care se temeau pentru ceea ce ar fi putut pierde, ci cele care nu aveau nimic de pierdut. Şi duşmanii împotriva cărora le mobilizau nu erau străini sau grupări externe, ci „oligarhia" cei bogaţi, clasa conducătoare locală. Peron şi-a găsit principalul sprijin în clasa muncitoare din Argentina şi maşina politică fundamentală într-un fel de partid muncitoresc ridicat din principala mişcare sindicală de masă. Getulio Vargas din Brazilia a făcut aceeaşi descoperire. Clasa muncitoare urbană, căreia el i-a acordat o protecţie specială în schimbul sprijinului politic, a fost cea care l-a „jelit", numindu-l părintele poporului. Regimurile fasciste din Europa au distrus mişcările muncitoreşti, în timp ce liderii latino-americani le-au inspirat şi le-au creat. (3; 163 – 164)

Ar fi devenit fascismul foarte important în istoria omenirii dacă nu ar fi existat marea criză din perioada interbelică? Probabil că nu. Italia, de una singură, nu era o bază promiţătoare de pe care să se poată zgudui omenirea.

După prosperitatea fragilă şi criza politică a anilor ’20, în octombrie 1929, crahul bursier de pe Wall Srett a declarat o criză economică mondială de durată. Consecinţa politică a acestor fenomene a fost declanşarea unor crize a regimurilor politice de factură democratică şi instaurarea unor regimuri totalitare, dictatoriale. Formele extreme de manifestare a acestora au fost: Italia fascistă, Germania nazistă, Japonia militaristă, şi Rusia sovietică, la care puteau adăuga alte ţări mici şi mijlocii din Europa şi din lume care au copiat sau mimat esenţa acestor regimuri.

BIBLIOGRAFIE

1. Dumitru Popovici, Politologie, Bucureşti, 1996.
2. Maurice Duverger, Modelul democratic, Bucureşti, 1991.
3. Eric Hobsbawm, Secolul extremelor, Bucureşti, 1994.
4. Zorin Zamfir, Istoria universală contemporană, vol. I, Bucureşti, 1999.
5. Pierre Milza; Serge Berstein, Istoria secolului XX, vol. I, Bucureşti 1998.
6. P.P. Negulescu, Declinul omenirii, Bucureşti 1994.
7. Marcel Prelot, L’empire fasciste, 1936.
8. André Vergez; Denis Huisman, Curs de filosofie, Bucureşti, 1995.
9. Călin Vâlsan, coordonator, Politologie, Bucureşti, 1992.

VII. A DOUA MARE CONFLAGRAŢIE A SECOLULUI XX

Cel de-al doilea război mondial început în zorii zilei de 1 septembrie 1939 a fost unul din cele mai mari şi mai importante evenimente care şi-au pus amprenta în mod decisiv pe jumătatea secolului XX. Războiul a durat aproape şase ani şi în momentul în care s-a sfârşit o mare parte a lumii civilizate a rămas în ruină, peste 30 de milioane de oameni au fost omorâţi, mari imperii au fost distruse, Coaliţia Naţiunilor Unite au obţinut victoria dar n-au câştigat pacea.

I. ORIGINILE ŞI ÎNCEPUTUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Scânteia care a aprins vâlvătăile celui de-al doilea război mondial a fost un „incident" la frontiera germano-polonă petrecut în toamna anului 1939. Cauzele, însă, se găsesc în evoluţiile politice, economice şi în frustrările care au traversat începutul de secol XX în istoria Europei. Asupra locului, rolului şi a importanţei unora dintre aceste cauze în declanşarea conflictului istoricii şi specialiştii în polemologie n-au căzut de acord. Istoriografia oferind din această cauză mai multe puncte de vedere.

Pentru generaţia de după război, marcată profund de traumele luptelor şi a sacrificiilor de tot felul, cea mai simplă explicaţie asupra genezei celei de-a doua conflagraţie a fost tendinţa spre revanşă şi expansiune a Germaniei naţional-socialiste conduse de Adolf Hitler. Tratatul de pace de la Paris-Versailles, dictat Germaniei la sfârşitul primului război mondial de către puterile învingătoare, conţinea elemente de răzbunare şi umilire pe care germanii n-au putut să le accepte. Păcii de la Paris i-a lipsit de la început validitatea morală (1; 34). Nu numai pentru învinşi dar chiar şi pentru minţile lucide din tabăra învingătorilor condiţiile impuse Germaniei conţineau sâmburele revanşei. Potrivit afirmaţiilor fostului premier britanic Winston Churchill mareşalul francez F. Foch, când a auzit că s-a semnat Tratatul de Pace şi a luat cunoştinţă de clauzele acestuia, acesta ar fi exclamat: „Asta nu e pace. E un armistiţiu pe douăzeci de ani". (2; 17)

În aceste condiţii în Germania au luat naştere, în anii imediat următori încheierii primului război mondial, numeroase formaţiuni animate de spiritul revanşard. Printre acestea, „prin pretenţiile sale expansioniste, s-a evidenţiat Partidul Naţional-Socialist". Obiectivele politicii externe ale naziştilor au fost expuse de liderul partidului Adolf Hitler în lucrarea Mein Kampf. (Lupta mea), devenită ulterior carte de căpătâi a nazismului. Din aceste considerente unii oameni politici şi istorici au atribuit întreaga responsabilitatesau aproape pentru declanşarea războiului Germaniei hitleriste. A.J.P. Taylor constată că şi în această „tabără" sunt două curente. Unii consideră că Hitler „a dorit

un mare război, de dragul războiului. A dorit un război pentru a face din Germania o Mare Putere şi el să devină un cuceritor de felul lui Alexandru cel Mare sau Napoleon. A fost un nihilist, un maniac, un al doilea Atila. Alţii l-au considerat pe Hitler mai raţional. El a acţionat după un plan care prevedea instaurarea unui imperiu pentru o mie de ani în Europa Centrală şi de Sud-Est". (1)

În anii '60 au apărut lucrări şi studii care au adus schimbări considerabile şi revizuirea acestei teze. Se aduc în prim planul analizei şi erorile săvârşite de marile democraţii occidentale cum ar fi: împăciuitorismul britanic, spiritul „münchenez" în Franţa etc. Schimbarea s-a produs cu apariţia unei cărţi, care a iscat foarte multe polemici la apariţia ei Originile celui de-al doilea război mondial (1961). Argumentul principal a lui Taylor a fost acela că Hitler a făcut ceea ce politicienii au presupus că va face, respectiv a apărat drepturile statului său. Nemulţumindu-se să găsească în tratatul de pace de la Versailles cauza majoră a declanşării războiului, el va adăuga că, în fond, Hitler nu era mai „ticălos ca alţi oameni de stat europeni ai epocii şi că raţionamentele şi calculele sale erau la fel de logice ca acelea ale celorlalţi lideri occidentali". Autorul britanic consideră că despre originile celui de-al doilea război mondial sunt destule legende. „Distrugerea legendelor – apreciază AJP. Taylornu înseamnă justificarea lui Hitler". (1; 6)

1. DECLANŞAREA OSTILITĂŢILOR

La ora 4.45 în ziua de 1 septembrie 1939, trupele germane (54 de divizii sprijinite de peste 1500 de avioane şi de 2800 de tancuri) au trecut la ofensivă împotriva Poloniei conform planului de invazie elaborat încă din luna martie a aceluiaşi an. Comandamentul polonez a reuşit să mobilizeze în grabă 24 de divizii de infanterii şi 8 de cavalerie. În aceste condiţii trupele poloneze n-au reuşit să oprească forţele germane care se îndreptau vertiginos spre Varşovia (3; 61).

Anglia şi Franţa în conformitate cu garanţiile de securitate acordate statului polonez au declarat la 3 septembrie 1939 război Germaniei. SUA se declara în afara conflictului iar o serie de state din Europa printre care şi România îşi proclamă starea de neutralitate.

În urma victoriilor fulger trupele Wehrmachtului au ocupat Cracovia (6 septembrie) iar guvernul s-a retras la Liublin. Tancurile germane au ajuns în câteva zile la periferia Varşoviei. La 12 septembrie la Paris, Anglia şi Franţa au stabilit o strategie comună de acţiune şi constituie Consiliul Interaliat de Război. (4; 15) La 17 septembrie 1939 guvernul polonez şi înalţii demnitari politici părăsesc Varşovia asediată şi se refugiază în România. Din Est trupele Armatei Roşii au trecut la agresiune depăşind frontiera polono-sovietică. După lupte înverşunate trupele poloneze au capitulat în faţa forţelor Werhmachtului la 28 septembrie. În aceeaşi zi la Moscova miniştrii de externe german şi sovietic au semnat tratatul prin care au împărţit statul polonez şi stabileau frontiera pe cursul râurilor San şi Bug. La Paris s-a constituit guvernul polonez în exil.

Pe frontul de vest francezii au trecut la ofensivă. Deşi deţineau superioritatea în forţe şi armament au fost opriţi în faţa liniei fortificate Westwall (5; 38). Faptele par să demonstreze că nici Anglia şi nici Franţa nu s-au angajat în mod serios în conflict şi astfel a început un război pe care gazetarii l-au denumit „război straniu". Expresia a fost lansată de presa americană pentru a marca o perioadă din istoria celui de-al doilea război mondial care a ţinut de la căderea Poloniei până la ofensiva Werhmachtului în Est contra URSS. După căderea Franţei, germanii au capturat arhivele şi au publicat o serie de documente considerate senzaţionale în care se putea observa că aliaţii au consumat o mare cantitate de timp cu elaborarea unor planuri nerealiste de ofensivă împotriva Reich-ului german (7; 37).

În Est URSS a trecut la materializarea înţelegerilor convenite cu partenerul german prin pactul Ribbentrop-Molotov şi a atacat la 30 noiembrie 1939 Finlanda. Pretextul a fost refuzul statului finlandez de a da curs ultimatumului sovietic prin care Moscova a cerut câteva insule din Marea Baltică, o parte din peninsula Hanco.

Moscova a mobilizat şi aruncat asupra statului finlandez 960.000 de ostaşi, 11.266 tunuri şi aruncătoare de mine şi peste 3.000 de avioane. Finlanda cu doar 400.000 de ostaşi, 900 de tancuri, 150 de avioane şi 280 de tunuri n-a putut să reziste decât 105 zile. La 12 martie 1940 guvernul finlandez a capitulat şi a semnat tratatul de pace prin care a satisfăcut cererile Kremlinului (6; 10).

Finlanda n-a putut să fie efectiv apărată de marile puteri occidentale deoarece ţările nordice (Norvegia şi Suedia) fiind neutre n-au riscat să-şi ofere teritoriul pentru tranzitul trupelor pentru a nu da vreun pretext ruşilor sau germanilr de a fi atacate.

Hitler n-a ţinut cont de dorinţele statelor baltice şi a ordonat în martie 1940 elaborarea planului „Wesembung" ce prevedea cucerirea Danemarcei şi a Norvegiei. La 9 aprilie 1940, Germania a declarat că „ia sub ocrotirea sa" cele două ţări pentru ca ele să nu devină bază de atac asupra Reich-ului. În fapt Hitler avea nevoie de controlul rutelor care-i asigurau transportul minereurilor de fier din Suedia pentru economia germană de război. În dimineaţa zilei de 9 aprilie 1940 Germania a dat un ultimatum Danemarcei pe care regele Kristian al X-lea l-a acceptat după o şedinţă a Consiliului de Coroană dramatică. Fratele acestuia, Haakon al VII-lea regele Norvegiei susţinut de guvern şi armată n-a cedat şi a respins cererile de capitulare remise de Germania. Forţele de invazie au fost modeste în raport cu scopul ce le era fixat de Comandamentul German dar au surprins ţara total nepregătită. Norvegia a decretat mobilizarea doar cu o zi înainte de a se produce agresiunea. (7; 64) Trupele franceze şi britanice venite în ajutorul norvegienilor au fost insuficiente şi n-au putut să se opună trupelor germane de invazie. Lupte dârze s-au desfăşurat în zona oraşului Narvic. Între timp raportul de forţe s-a schimbat în favoarea invadatorului şi forţele expediţionare au fost obligate să se retragă (7 iunie 1940). Regele şi guvernul se refugiază în Anglia unde vor forma un guvern în exil. Pe 10 mai la Londra în locul lui Neville Chamberlain a venit în fruntea cabinetului Winston Churchill.

Reuşita „blitz-krieg"-ului german în Norvegia şi Danemarca au zdruncinat aliaţii din letargia lor. Cucerind ţările nordice, Germania a luat sub control importante baze maritime şi aeriene. Au obţinut nu numai importante avantaje strategice ci şi baze de materii prime cu care şi-au asigurat industria de război.

2. INVADAREA EUROPEI OCCIDENTALE

În dimineaţa zilei de 10 mai 1940 Înaltul Comandament German a ordonat aplicarea Directivei nr. 6 „Fall Gelb" (Planul Galben) semnată

încă din octombrie 1940 de către A. Hitler şi care conţinea planul de invazie al Europei Occidentale. Trupele germane împărţite în trei grupuri de armată (95 de divizii), 2600 de tancuri, 3600 avioane de luptă au atacat pe trei direcţii spre Olanda şi Nordul Belgiei; direcţia Luxemburg şi către linia fortificată de apărare a Franţei – Maginot. Raportul de forţe era net superior de partea apărătorului dar Comandamentul German şi-a surprins adversarii prin manevră şi folosirea trupelor aeropurtate (7; 72).

După o scurtă împotrivire armata olandeză a capitulat în ziua de 5 mai 1940. Regina Wilhelmia, cu consimţământul guvernului, a emigrat în Anglia. Două săptămâni de lupte n-au fost suficiente pentru a fi salvată Belgia şi a bara drumul spre Paris pentru trupele germane. La 27 mai 1940 regele Leopold al II-lea a capitulat. Guvernul belgian n-a acceptat opinia regelui s-a retras în Franţa şi apoi în Anglia de unde va organiza lupta de rezistenţă.

Trupele germane au continuat ofensiva către Paris ocolind linia Maginot prin Ardenne pe unde francezii se aşteptau cel mai puţin. La 19 mai 1940 a fost ocupat oraşul Abbeville iar două zile mai târziu şi Calais izolând în Flandra aproximativ 45 de divizii aliate. Până la 24 mai forţele aliate sunt înfrânte sistematic şi împinse spre Atlantic. În aceste condiţii Marea Britanie pune în aplicare operaţia „Dynamo" pentru a-şi salva forţele trimise în ajutorul Franţei. De la 27 mai până în 4 iunie au fost evacuaţi 337.000 militari dintre care peste 112.000 francezi. N-au putut fi salvate 2400 tunuri, 700 de tancuri şi peste 130.000 autocamioane care au fost capturate de armata germană. Succesul operaţiunii a fost facilitat şi de câteva erori de comandament germane dar şi de o „temperare" de către Hitler a forţelor sale. Acesta potrivit însemnărilor unor apropiaţi ar fi dorit o pace onorabilă cu Franţa şi un acord cu Marea Britanie (7; 88) A fost o gravă eroare de percepţie din partea lui Hitler deoarece în Anglia nimeni nu mai era dispus să cedeze.

În ziua de 10 iunie 1940 guvernul francez s-a refugiat la Tours, ca urmare a înfrângerilor suferite de armatele sale. În după amiaza aceleiaşi zile Italia declară război Franţei neţinând cont de avertismentele SUA. Spania se declară neutră faţă de conflictul european. Trupele germane pătrund fără să întâmpine rezistenţă în

Paris pe 14 iunie 1940. A doua zi guvernul francez se stabileşte la Bordeaux. Aici primeşte răspunsul guvernului american la cererea de ajutor că SUA va trimite Franţei mari cantităţi de armament şi alte materiale dar îşi păstrează neutralitatea.

În această situaţie disperată guvernul Reynaud a demisionat şi a fost înlocuit la 17 iunie cu unul condus de mareşalul Ph. Pétain. A doua zi generalul Ch. de Gaulle, aflat la Londra, se adresează francezilor la posturile de radio engleze pentru a continua rezistenţa şi constituie Comitetul Naţional Francez (4; 46). În după amiaza zilei de 22 iunie 1940 la Réthondes în pădurea Compiègne, acolo unde mareşalul Foch impusese capitularea trupelor germane în primul război mondial, este semnată convenţia de armistiţiu. Franţa era împărţită în două: partea de nord, nord-est şi vest ocupată, restul zonă liberă. Armata franceză demobilizată şi redusă la 100.000 de oameni pentru ordinea internă. În teritoriul neocupat se formează guvernul colaboraţionist al mareşalului Pétain.

La Londra, Winston Churchill este numit premier. În aceeaşi zi respinge orice propunere făcută de Hitler şi critică sever încheierea armistiţiului de către guvernul Pétain.

3. ANEXAREA BASARABIEI, NORDULUI BUCOVINEI ŞI A ŢINUTULUI HERŢA ŞI A ŢĂRILOR BALTICE.

În condiţiile capitulării Franţei, România intra într-o „splendidă" izolare şi într-o zodie a nenorocirilor. Inediat după dispariţia statului francez ministrul sovietic de externe V. Molotov i-a declarat ministrului german la Moscova von Schulemburg că „soluţionarea chestiunii Basarabiei nu mai suferă nicio amânare. Guvernul sovietic caută, deocamdată să soluţioneze chestiunea pe cale paşnică, dar el intenţionează să utilizeze forţa în cazul în care guvernul român va respinge un acord paşnic" (6; 12).

La 28 iunie 1940, URSS a adresat prima notă afirmativă care a fost luată în discuţie de guvernul român. Răspunsul la această notă ultimativă n-a mulţumit guvernul sovietic care a dat o nouă notă ultimativă. România, fără niciun sprijin din partea marilor democraţii, a cedat forţei şi a ordonat evacuarea Barasabiei şi nordului Bucovinei

revendicate de Moscova. În teritoriile anexate prin forţă, URSS a instaurat un regim de teroare politică şi exterminare etnică prin deportări ale românilor în teritoriul URSS. Până la eliberarea acestor teritorii, în iulie 1941, au fost deportaţi peste 200.000 de români în Siberia.

După „rezolvarea litigiului" teritorial cu România, Stalin a ordonat transpunerea în practică a înţelegerilor sovieto-germane din Protocolul Molotov-Ribbentrop cu privire la Ţările Baltice. Anterior însă prin puternice presiuni din partea Kremlinului, Ţările Baltice au fost nevoite să semneze tratate de ajutor mutual cu URSS: Estonia la 28 septembrie; Letonia la 5 octombrie; Lituania la 10 octombrie. În iunie 1940 guvernul sovietic a înmânat conducătorilor Statelor Baltice note ultimative în care se cerea înlăturarea guvernelor legitime, deferirea justiţiei a unor miniştrii, şi consimţământul lor de a mări nelimitat contingentul militar sovietic. Notele ultimative sovietice au facilitat realizarea loviturilor de stat externe sub controlul unor înalţi funcţionari sovietici: V. Dekonozov (în Lituania), A. Vasânski (în Letonia) şi A. Jdanov (în Estonia). Stalin a ordonat ulterior desfăşurarea de alegeri şi, parlamentele, astfel rezultate au „cerut" şi la 3 – 5 august 1949. Sovietul Suprem al URSS a decis includerea Lituaniei, Letoniei şi Estoniei în Componenţa URSS ca republici unionale. Astfel au dispărut de pe harta politică a Europei cele trei state.

În aceeaşi lună, Germania şi Italia au impus României Dictatul de la Viena dând satisfacţie Ungariei fasciste. Lipsită de posibilitatea de a purta un război de apărare Vest dar şi în Est unde era iminent un atac din partea Sovietelor în cazul declanşării ostilităţilor cu Ungaria, România a trebuit să cedeze şi să accepte „arbitrajul" lui Hitler. I-a fost răpită o suprafaţă de 43.492 km^2 cu o populaţie de 2.609.007 locuitori din care numai 37% erau maghiari.

4. BĂTĂLIA PENTRU ANGLIA

A. Hitler a considerat că după capitularea Franţei, Marea Britanie va cere pace. Potenţialul militar al Angliei era inferior celui german la acea dată însă conducerea germană n-a luat în calcul voinţa

politică a guvernului englez şi nici posibilitatea asocierii la potenţialul militar propriu cel al dominioanelor cu imensele lor resurse de materii prime. Anglia mai dispunea de o considerabilă flotă aeriană pe lângă cea navală şi era singura ţară care poseda sistemul de radiolocaţie „Radar". (8; 311)

La 16 iulie Führerul a semnat Directiva nr. 16 ce prevedea elaborarea şi executarea operaţiunii „Seelowe" (Leul de mare). Se preconiza debarcarea trupelor germane în Anglia pentru ziua de 15 septembrie 1940 şi distrugerea aviaţiei britanice. După respingerea, din nou, de către guvernul britanic, la 8 august 1940, a „ofertei" de pace, Hitler a ordonat începerea operaţiunilor prin bombardarea masivă a oraşelor Londra, Liverpool, Manchester, Bristol, etc. Însă n-a obţinut mult râvnita supremaţie aeriană. A fost nevoit astfel la 17 septembrie 1940 să amâne executarea planului de invadare terestră pentru a continua bombardamentele aeriene. Aceste operaţiuni au produs mari pierderi în rândul populaţiei civile şi uriaşe pagube materiale însă n-au putut să schimbe situaţia strategică în favoarea Germaniei. Aviaţia germană s-a dovedit eficace în operaţiuni tactice şi nu strategice, iar descoperirea şi aplicarea radarului a fost decisivă. La 19 octombrie 1940, Hitler a amânat reluarea operaţiunii „Seelove".

5. OPERAŢIUNILE MILITARE DIN AFRICA ŞI BALCANI. DIPLOMAŢIA RĂZBOIULUI ÎN ANII 1940 – 1941.

Italia dorea să redevină o mare putere şi să-şi formeze propriul imperiu colonial. Benito Mussolini nemulţumit că Führerul german n-a fost de acord cu pretenţiile sale faţă de Franţa învinsă a declanşat la 10 iunie 1940 operaţiunea de invadare a Somaliei britanice. În ziua de 14 septembrie 1940 forţele italiene aflate în Libia au declanşat o amplă ofensivă pentru a ocupa Egiptul. După câteva luni de ofensivă italienii au reuşit să ocupe câteva puncte strategice din nordul şi estul Africii. În luna decembrie ofensiva italiană a fost oprită, trupele britanice trecând la contraofensivă. După câteva săptămâni italienii au fost izgoniţi relativ uşor din Libia (Tobruk, Bardia, Bengazi, etc.) şi erau pe punctul de a fi eliminate complet din Africa. În ianuarie 1941 englezii au trecut la ofensivă în Africa Orientală şi la 4 aprilie au eliberat

Addir-Abeba iar în luna mai 1940 trupele italiene dislocate în Africa de Est au capitulat sfârşindu-se astfel şi visul „imperiului italian" în Etiopia.

În aceste condiţii B. Mussolini s-a văzut obligat să ceară ajutorul lui Hitler. Scopurile strategice ale celui de-al treilea Reicheliminarea englezilor din Africa şi controlul resurselor petroliere din Orientl-au determinat pe Hitler să fie de acord cu cererea italiană. A fost creat şi pus sub comanda experimentatului general E. Rommel corpul expediţional „das Deutsche Afrikakorps" pentru a restabili situaţia. Luate prin surprindere trupele engleze n-au făcut faţă ofensivei germane declanşate în 15 martie 1941 şi s-au retras din teritoriile ocupate mai puţin din oraşul Tobruk. Trupele conduse de Rommel au înaintat spre Egipt însă au primit ordin să se oprească. Frontul s-a stabilizat în Africa de Nord, germanii nu aveau suficiente forţe pentru a cuceri Africa mai ales că în Europa lucrurile se precipitau.

Ofensiva italiană în Balcani n-a avut mai mult succes ca cea din Africa. La cererea de intervenţie a Italiei, Germania a trimis în Balcani o impresionantă forţă de invazie (70 divizii, 2000 de tancuri şi circa 2000 avioane). În primele zile ale lunii aprilie 1941 Iugoslavia şi Grecia au fost atacate de pe mai multe direcţii de trupe italiene, germane, maghiare şi bulgare. România deşi făcea parte din Axă a refuzat să participe la acţiuni militare. La 13 aprilie Belgradul a fost ocupat de trupele germane şi părţi din Iugoslavia au fost anexate de Ungaria, Bulgaria şi Italia, sau ocupate de Germania.

După scoaterea din luptă a Iugoslaviei, forţele Axei s-au năpustit asupra Greciei. La 24 aprilie armata elenă din Epir a capitulat, alte unităţi greceşti s-au retras în insule şi nordul Africii. Până la sfârşitul lunii mai nemţii au luat sub control bazinul mediteranean, flota engleză suferind pierderi grele. Campania din Balcani a fost o reuşită pentru Wehrmacht însă pe termen lung ea a influenţat negativ soarta războiului pentru că a întârziat cu peste 5 săptămâni aplicarea planului „Barbarossa" pentru cucerirea imensului spaţiu sovietic. (8; 320)

Victoriile militare obţinute în Europa şi în afara ei de Germania, Italia şi Japonia le-au determinat să-şi împartă sferele de influenţă în lume şi să colaboreze în vederea instaurării unei „noi ordini"

internaţionale. Înţelegerile s-au materializat în Pactul tripartit 27 sept. 1940 şi în esenţă prevedea: „dreptul" Germaniei şi Italiei de a instaura noua ordine în Europa, al Japoniei în Asia. La pact au aderat sateliţii Germaniei printre care şi România (23 noiembrie 1940) însă fără ca acestea să poată influenţa în vreun fel situaţia politică.

Germania prin conducătorul ei a invitat şi URSS să adere la Pactul tripartit. Răspunsul guvernului sovietic a fost dat la 25 noiembrie şi era condiţionat de retragerea trupelor germane din Finlanda, acceptul Germaniei ca URSS să construiască baze militare în Balcani şi să controleze strâmtorile Bosfor şi Dardanele. Hitler nu s-a grăbit să răspundă cererilor sovietice deşi colaborarea economică şi chiar politico-ideologică a „funcţionat" bine până în preajma declanşării ostilităţilor în Est.

II. EXTINDEREA RĂZBOIULUI ŞI MONDIALIZAREA LUI

1. OFENSIVA TRUPELOR GERMANE ÎN EST – 1941

După capitularea Franţei şi reducerea capacităţii de ripostă a Marii Britanii, Hitler a avut iluzia că a obţinut „libertatea" de acţiune în vest şi evitarea unui război pe două fronturi. Ca urmare la 18 septembrie 1940, OKW a aprobat planul „Barbarossa" de acţiune în Est. Acesta prevedea distrugerea forţelor sovietice din zonele apusene ale URSS şi cucerirea centrelor vitale pentru economia şi apărarea ţării. Iniţial invazia a fost planificată pentru „primăvara anului 1941" însă cel care „a încurcat socotelile" a fost Mussolini care a determinat Germania să intervină în Balcani şi să întârzie aplicarea planului Barbarossa.

La 22 iunie 1941, la orele 3.30 s-a declanşat atacul asupra URSS. Dacă Germania comitea, prin prisma dreptului internaţional public, valabil în epocă, o agresiune clară, urmărind anexarea unor teritorii ce nu-i aparţinuseră niciodată. România şi Finlanda au intrat în război pentru a elibera teritoriile anexate de URSS cu un an în urmă. Forţele germane deţineau nu numai superioritatea în oameni şi tehnică (8, 5 milioane oameni la 4, 2 milioane) ci şi o experienţă de război de

aproximativ doi ani care a contat în economia luptei în prima parte a războiului. O parte a aviaţiei sovietice a fost distrusă la sol sau în lupte aeriene. În extremitatea nordică unde au acţionat forţe germane şi finlandeze sub comanda feldmareşalului von Lech şi aripa stângă a grupării „Centru" comandate de feldmareşalul von Bock au înaintat fulgerător şi în 18 zile au ajuns aproape de Leningrad. Lovitura principală a fost dată de forţele comandate de von Bock în Bielorusia care până la 9 iulie au reuşit să cucerească Minskul şi cea mai mare parte a teritoriului bielorus. Grupul de armate „Sud" sub comanda feldmareşalului von Rundstedt a acţionat în direcţia Kiev. La aripa de sud a acestui grup au acţionat trupele române sub comanda directă a generalului Ion Antonescu cu misiunea de a elibera Basarabiei şi a nordului Bucovinei.

Cauzele care au dus la răsunătoarele înfrângeri suferite de armata sovietică în vara şi toamna anului 1941 au fost multiple. Principala cauză, în opinia lui Suvorov, a fost că URSS nu era pregătită pentru un război de apărare ci pentru unul ofensiv. În anul 1993 a fost dat publicităţii Planul operativ de război al URSS elaborat în mai 1941 de generalul A. Vasilevski care urma să fie semnat de Gh. Jukov, Şeful de Stat Major al Armetei Roşii şi de S. Timosenko ministrul apărării al URSS şi prezentat lui Stalin. Acesta prevedea atacarea armatei germane înainte de mobilizarea acestuia. Termenul limită pentru începerea operaţiunilor trebuia să fie 2 iulie 1941. Prin declanşarea planului „Barbarossa" la 22 iunie A. Hitler şi-a surprins „tovarăşul" cu care împărţise Europa la 23 august 1939 şi i-a pricinuit grave înfrângeri. (6; 24)

Dacă pe plan militar în vara anului 1941 URSS a fost la un pas de catastrofă pe „frontul diplomatic" a repurtat primele succese. La 22 iunie 1941 premierul britanic W. Churchill a condamnat atacul asupra URSS şi a declarat că o va sprijini în lupta cu Germania. Două zile mai târziu SUA a făcut o declaraţie asemănătoare. Prin negocieri şi tratate bilaterale se vor pune bazele Coaliţiei Naţiunilor Unite. La 12 iulie 1941 la Moscova a fost semnat Acordul sovieto-britanic care prevedea ajutorul reciproc şi obligaţia că niciuna din părţi să nu încheie pace separată cu Germania (4; 97). La 14 august 1941 W. Churchill şi F. Roosevelt au semnat la Washington Cartă Atlanticului care prevedea

nimicirea tiraniei fasciste şi dezarmarea agresorilor, instaurarea păcii şi securităţii după nimicirea fascismului. La 24 septembrie acelaşi an la Carta aderă şi URSS.

Un rol important în consolidarea alianţei celor trei mari puteri l-a avut Conferinţa de la Moscova, 29 sept. – 1 oct 1941 a reprezentanţilor SUA, Marii Britanii şi URSS care a avut loc în momentul în care se afla în plină desfăşurare „Operaţiunea Taifun" pentru ocuparea Moscovei. S-a semnat un acord prin care SU şi Marea Britanie livrau URSS materiale de război şi mărfuri industriale pentru a face faţă ofensivei germane. Ulterior alianţa dintre cele trei mari puteri a fost completată cu alte acorduri şi înţelegeri stabilite în conferinţe internaţionale.

Bătălia pentru Moscova a început în ultimele zile ale lunii septembrie 1941 iar la 7 octombrie trupele sovietice sau retras pe linia Mojask pe care n-au putut-o menţine şi trupele germane ajung în a doua jumătate a lunii noiembrie la numai 25 – 30 km de Moscova. La 1 decembrie a început ofensiva generală şi după o zi parte din trupele germane au ajuns până în suburbiile Moscovei unde au fost oprite. În zilele de 5 – 6 decembrie 1941, trupele sovietice au trecut la contraofensivă zdrobind forţele de şoc ale grupului de armate „Centru" şi au înaintat spre vest pe o distanţă de 100 – 200 km. Au fost distruse 11 divizii germane de tancuri, 4 motorizate şi 22 divizii de infanterie. În urma acestor înfrângeri a fost destituit comandantul Grupului de Armate Centru, feldmareşalul von Bock şi înlocuit cu feldmareşalul von Kluge iar Hitler a preluat funcţia de comandant suprem al forţelor terestre. În faţa Moscovei mitul invinciabilităţii armatelor germane a fost spulberat şi abandonat „blitz-krieg"-ul.

2. OFENSIVA TRUPELOR GERMANE ÎN 1942 ŞI CONTRAOFENSIVA SOVIETICĂ.

Planurile germane pentru anul 1942 erau ambiţioase. Se preconiza ca în patru etape să se ajungă pe Don şi Volga pentru a se încercui Stalingradul şi apoi să coboare spre Caucaz pentru a fi luate în stăpânire câmpiile petrolifere ruseşti. Pentru reuşita acestor operaţiuni Germania dispunea de un efectiv de aproximativ 6 milioane

de oameni, 3229 tancuri, 3395 avioane, 5700 de tunuri. (6; 29)

În primele zile ale lunii iulie, trupele germane şi române cuceresc Sevastopolul şi continuă ofensiva spre Stalingrad şi Rostov pe Don. Trupele sovietice iau măsuri pentru apărarea Stalingradului. La 17 iulie au început luptele de apărare a Stalingradului. Autorităţile sovietice n-au luat măsuri pentru evacuarea oraşului şi au adoptat soluţia apărării lui în prezenţa populaţiei acestui mare centru urban.

În dimineaţa zilei de 19 noiembrie 1942 trupele sovietice declanşează o vastă pregătire de artilerie. În ziua următoare Frontul Stalingrad a dezlănţuit contraofensiva. Apărarea Armatei 4 române a fost străpunsă. În ziua următoare ruşii au forţat spre sudul oraşului şi au reuşit să realizeze încercuirea trupelor germane conduse de von Paulus. La 30 decembrie Comandantul Suprem Sovietic a ordonat lichidarea forţelor germane încercuite. La 2 februarie 1943 se termină una din cele mai mari bătălii din istoria celui de-al doilea război mondial. Germania a pierdut iniţiativa strategică pe uscat după ce o pierduseră anterior pe cea aeriană: Comandantul sovietic a preluat iniţiativa strategică şi a menţinut-o până la sfârşitul războiului.

În cursul aceluiaşi an, aliaţii au pregătit un plan minuţios de distrugere a forţelor germane şi italiene în nordul Africii şi de preluare a iniţiativei strategice în Pacific. La sfârşitul lunii mai 1943 italienii şi germanii au declanşat luptele care aveau să se încheie, pentru ei, cu dezastrul de la El Alamein. Bătălia de la El Alamein a fost preludiul unei serii de victorii ale aliaţilor în Africa de nord şi care s-au încheiat cu alungarea trupelor germano-italiene de pe continentul negru (9; 251). Astfel că la jumătatea lunii mai 1943 peste un sfert de milion de ostaşi germani şi italieni au fost făcuţi prizonieri, printre care 20 de generali.

În primăvara anului 1942 încep confruntările în Pacific cunoscute ca „marile bătălii de pe teatrul de operaţii al Pacificului de Sud-Vest. (Australia, Filipine, Noua Guinee, arhipelagul Solomon, Bismarck şi Indonezia). Între 26 mai6 iunie 1942 s-a desfăşurat bătălia aero-navală din zona atolului Midway şi a insulelor Aleutine dintre flotele japoneză şi americană. Iniţiativa strategică a trecut decisiv de partea SUA şi a aliaţilor săi.

III. SPRE O VICTORIE A ALIAŢILOR (1943 – 1945)

1. SFÂRŞITUL RĂZBOIULUI ÎN EUROPA

Pierderea iniţiativei strategice de către armatele germane şi coordonarea mai eficientă a acţiunilor politico-militare în cadrul Coaliţiei Naţiunilor Unite (Conferinţa de la Casablanca din 14 – 16 ianuarie 1943) au condus la obţinerea altor victorii decisive pe teatrele de operaţiuni din Europa şi Pacific. Pe frontul sovieto-german s-a desfăşurat cea mai mare bătălie de tancuri din istorie. Comandamentul german prin aplicarea planului „Citadela" a urmărit să reia iniţiativa strategică, cu înaintarea concomitentă a armatelor germane către oraşele Orel şi Belgorod şi încercuirea trupelor sovietice în apropierea oraşului Kursk. Sovieticii au aflat direcţia şi data loviturii şi au organizat o apărare solidă. Înaintarea germană declanşată la 5 iulie 1943 a fost oprită iar la 12 iulie sovieticii au declanşat contraofensiva care se va încheia peste 10 zile cu o gravă înfrângere pentru germani.

Dacă bătălia de la Kursk n-a epuizat ultimele rezerve ale Germaniei ea a reuşit să le slăbească definitiv pentru bătăliile ce urmau să vină. Ruşii erau acum liberi să atace deoarece ei au ales şi au alternat lovituri de la un capăt la altul al frontului. Înspre nord ei se aflau pe punctul de a da înapoi spre Statele Baltice şi în cele din urmă spre Prusia de Est. În centrul ei se putea îndrepta spre Polonia şi Germania, la sud ei se puteau îndrepta spre Balcani şi realizarea vechiului vis rusesc de închidere a Dardanelelor. Au optat pentru toate aceste trei variante.

În toamna lui 1943 au atacat Grupul de armate Sud de sub comanda lui Manstein. Germanii au sperat să treacă frontul de la râul Nipru în jos pentru a menţine Crimeea. Ruşii, însă, i-au împins înapoi de-a lungul întregii lungimi a Niprului şi la sfârşitul lunii noiembrie 1943 au izolat Armata 17 germană în Crimeea.

În partea de nord ruşii au eliberat Kievul. Încercarea trupelor germane de a-l recupera printr-o contralovitură executată la 15 noiembrie 1943 a eşuat. La jumătatea lunii decembrie 1943 Comandamentul suprem sovietic a hotărât ca în anul 1944 să execute

zece operaţii ofensive care să ducă la înfrângerea trupelor germane şi eliberarea completă a URSS precum şi a altor popoare europene.

În Marea Mediterană forţele aliate au declanşat operaţia „Husky". Armata 7 americană şi Armata 8 britanică susţinute de puternice forţe blindate, aviaţie şi marină pornesc de pe coasta africană spre sudul Italiei. Se dau lupte grele între forţele aliate şi italo-germane pentru Sicilia. În urma victoriilor obţinute de forţele aliate regele Victor-Emanuel hotărăştela sfârşitul lunii iulie să-l înlocuiască pe Bennito Mussolini cu mareşalul Badaglio. Pe 25 iulie acesta este demis şi apoi arestat. Adolf Hitler a definitivat planul „Alaric" privind acţiunile din Italia în care se preconizau eliberarea lui Mussolini, ocuparea Romei şi restabilirea ducelui în fruntea Statului. La 5 august 1943 noua conducere a Italiei a angajat negocieri secrete cu anglo-americanii în Sicilia. Pe 3 septembrie 1943 s-a semnat armistiţiul însă va fi anunţat pe 8 septembrie iar aliaţii au început operaţia de debarcare în Italia continentală. Până la mijlocul lunii octombrie trupele anglo-americane eliberaseră jumătate din Italia.

Un grup de paraşutişti germani au reuşit la 12 septembrie 1943 să-l elibereze pe Mussolini. Patru zile mai târziu are loc întâlnirea dintre Mussolini şi Hitler la Rastenburg. Pe 23 septembrie dictatorul italian se reîntoarce la reşedinţa sa de la Rocca delle Caminatte. Se deplasează la Salo unde va proclama „Republica Socială italiană".

Pe 13 octombrie 1943 guvernul italian condus de mareşalul Bodaglio a declarat război Germaniei. Aliaţii au luat act de poziţia de cobeligeranţă a Italiei în războiul contra Germaniei naziste. În perioada 19 – 20 octombrie 1943 a avut loc Conferinţa de la Moscova care a adoptat „Declaraţia cu privire la Italia" şi a discutat problema deschiderii celui de-al doilea front în Europa. S-a hotărât înfiinţarea unei Comisii europene consultative cu sediul la Londra.

La aproximativ o lună de la Conferinţa de la Moscova are loc întâlnirea la vârf de la Teheran. La conferinţa s-a discutat coordonarea eforturilor de luptă împotriva Germaniei şi a sateliţilor ei, colaborarea postbelică şi asigurarea unei păci trainice. Conferinţa a spulberat speranţele diplomaţiei Axei cu privire la neînţelegerile dintre marile puteri ale Coaliţiei şi eventuala dizolvare a ei.

Operaţiunile militare ale aliaţilor occidentali au fost susţinute

de ample operaţiuni militare ale Armatei Roşii în estul continentului. În luna ianuarie 1944 ruşii au declanşat o ofensivă de amploare în nordul ţării eliberând mai multe localităţi în aşa fel încât la începutul lunii februarie mari unităţi sovietice pătrund pe teritoriul Estoniei. La începutul lunii martie trupele sovietice primesc misiuni care depăşesc în mod constant limitele graniţelor sovietice. La 29 martie este ocupat oraşul Cernăuţi ajungând pe Prut şi pantele estice ale Carpaţilor.

Hitler aduce importante modificări în organizarea armatei germane pe frontul de est pentru a le face mai eficiente însă nu poate să modifice raportul de forţe. La 7 aprilie 1944 trupele sovietice ocupă Botoşaniul iar trei zile mai târziu ocupă şi oraşul port Odessa. Situaţia trupelor germano-române în Crimeea este critică. Trupele sovietice se aflau la jumătatea lunii aprilie pe aliniamentul Verba, Kolomeea, nord Iaşi, Orhei, Dubăsari, Marea Neagră. În conformitate cu înţelegerile de la Teheran, la 23 iunie, Armata Roşie a declanşat la sfârşitul lunii iunie o amplă ofensivă care a împins trupele germane pe o adâncime de aproximativ 600 km fiind ocupate Bielorusia, Ucraina de vest, părţi din Lituania, Letonia şi Polonia.

În vest, Roma a fost eliberată la 4 iunie 1944. Două zile mai târziu pe plajele Normandiei o uriaşă grupare de forţe s-a revărsat asupra „inexpugnabilului" „zid al Atlanticului" desantată din aproximativ 11.000 de avioane şi 5.000 de nave. Acestea au trecut ulterior la ofensivă deschizând astfel cel de-al doilea front în Europa. Debarcările din nordul şi sudul Franţei au înrăutăţit considerabil situaţia trupelor germane. Trupele aliate au înregistrat succese importante. După eliberarea Parisului (24 august) au fost curăţate de trupele germane oraşele Rouen şi Dieppe Soissons, Reims şi Verdun. La 3 septembrie unităţi britanice au intrat în Bruxelles, Belgia fiind eliberată la începutul lunii noiembrie 1944.

Pe frontul de Est, România a ieşit din Axă la 23 august 1944 producând cea mai mare catastrofă militară armatei germane după cea de la Stalingrad. La câteva săptămâni (9 septembrie) Bulgaria s-a alăturat forţelor Naţiunilor Unite declarând război Germaniei. Trupele sovietice vor înainta rapid spre centrul Europai, forţele germane fiind în această parte a Europei incapabile de o rezistenţă care să stăvilească ritmul Armatei Roşii.

În Vest, Germania a încercat fără succes o contra ofensivă de mari proporţiicunoscută ca Bătălia din Ardenne (16 decembrie 1944 – 30 ianuarie 1945) – prin care să determine „cercurile conducătoare anglo-americane – să recurgă la o înţelegere" (6; 45). Eşecul german s-a datorat printre altele şi datorită ofensivei de proporţii pe care au declanşat-o Armata Roşie şi trupele române. Mijlocul lunii decembrie 1944 a însemnat intrarea trupelor sovietice pe teritoriul german.

Cartierul General Suprem al Corpului Expediţionar al Aliaţilor cu sediul la Paris a planificat următoarele operaţii în Europa în trei faze. În prima, aliaţii urmau să se apropie de Rin, în a doua să cucerească capete de pod de-a lungul fluviului iar cea de-a treia să se apropie de Germania.

Pentru germani situaţia era deosebit de grea. Statele satelit părăsiseră Axa, Reich-ul era bombardat ziua şi noaptea iar forţele umane erau epuizate. Armata germană era formată din copii de 14 ani şi bătrâni de peste 60 de ani. Speranţele lui Hitler legate de noile armamente şi bomba nucleară au fost, până la armă, simple iluzii.

La sfârşitul lunii februarie ruşii cuceriseră Danzig-ul şi o parte a Pomeraniei. Viena a căzut în luna aprilie 1944. Germania la această dată mai era ca stat doar o fâşie lungă şi îngustă de aproximativ 100 km lărgime, mergând de la coasta Balticii în jos spre Iugoslavia şi nordul Italiei. La începutul lunii martie armatele americane erau la Rin. Între aliaţi a început cursa pentru cucerirea Berlinului. Moartea preşedintelui Roosevelt a constituit poate ultima iluzie a lui Hitler. Credea că se poate salva făcând o paralelă cu moartea ţarinei Elizabeta a Rusiei care l-a salvat pa Frederic cel Mare de la invazie.

Atacul final al ruşilor asupra Berlinului s-a dat la 12 aprilie 1945. Au încercuit Capitala celui de-al treilea Reich pe 25 aprilie. Pe 2 mai rezistenţa a fost zdrobită. La 8 mai 1945 reprezentanţii Germaniei în frunte cu amiralul Dönitz, care preluaseră conducerea după sinuciderea lui Hitler şi a fidelilor săi, au semnat capitularea. Războiul mondial se termina pentru Europa.

2. OPERAŢIILE DIN PACIFIC ŞI COLAPSUL JAPONIEI.

Derularea operaţiunilor din Pacific a însemnat, în fapt, terminarea celui de-al doilea război mondial. Fluxul care se întorsese contra Japoniei, în anul 1942 s-a amplificat în mod inexorabil în perioada imediat următoarelor optsprezece luni. Lungile şi costisitoarele bătălii din insulele Solomon şi de-a lungul Coastei Noii Guinee au subminat în mod continuu vitalitatea imperiului nipon. Pierderile suferite în ceea ce priveşte avioanele şi piloţii au fost foarte grele. Devenea evident că toate premisele iniţiale ale planului de război japonez au fost incorecte.

La începutul anului 1944 SUA dispuneau de un potenţial industrial net superior celui japonez. După ce-au cucerit arhipelagul Gilbert în noiembrie 1943 americanii au distrus bazele japoneze de pe insulele Caroline şi din arhipelagul Marshall. În vara anului 1944 aliaţii au pus stăpânire pe Noua Guinee. La 15 iunie 1944, bombardierele B-29 reuşesc, pentru prima dată, să bombardeze Japonia. În ultima parte a lunii octombrie 1944 au început luptele pentru cucerirea Filipinelor. În ianuarie 1945 trupele americane de sub comanda lui MacArthur ocupă Filipinele după ce-au câştigat cea mai mare bătălie aero-navală din cel de-al doilea război mondial. Aceasta a însemnat sfârşitul marinei japoneze.

În vara anului 1945 întregul imperiu japonez a început să se clatine. Trupele japoneze erau presate şi silite să se retragă în Indiile de Est şi Birmania. Pe la mijlocul lunii mai 1945 acestea sau retras şi din sudul Chinei. În următoarele două luni sub presiunea bombardamentelor au fost distruse primele cinci oraşe japoneze. Mai rămăseseră 4 oraşe care nu suferiseră prejudicii importante. La începutul lunii august americanii au luat o decizie de o gravitate extremă: lansarea primei bombe atomice. Pe data de 6 august ora 9.15 a fost lansată prima bombă atomică asupra oraşului Hiroşima. 80.000 de oameni au murit în câteva secunde. La 8 august URSS a declarat război Japoniei. A doua zi a fost lansată cea de-a doua bombă nucleară asupra oraşului Nagasaki. Pe data de 14 august 1945 Japonia a capitulat. Cel de-al doilea război se încheiase.

IV. „RĂZBOAIELE" DIN INTERIORUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Al doilea război mondial, în comparaţie cu prima conflagraţie mondială, a avut unele particularităţi şi trăsături care au făcut ca el să nu se încadreze în desfăşurarea clasică a conflictelor militare. Se poate aprecia că în „interiorul" acestui fenomen s-au derulat cu mai mare sau mai mică intensitate un „război economic", un „război psihologic şi propagandistic" şi un „război al informaţiilor".

„Războiul economic" trebuie înţeles din două perspective: prima face trimitere la eforturile protagoniştilor de a utiliza arma economică (blocada şi bombardarea obiectivelor economice) în sprijinul acţiunilor clasice şi a doua la strategiile interne utilizate de naţiunile angajate în război pentru a putea face faţă costurilor enorme cerute de efortul militar (10; 396).

Fiecare ţară implicată a încercat să promoveze, încă de la începutul războiului, o economie de război bazată pe posibilităţile sale iniţiale şi pe concepţia sa teoretică asupra derulării operaţiunilor. Confruntaţi cu realitatea şefii politici şi militari ai statelor respective au trebuit să-şi modifice planurile şi să le aplice în conformitate cu schimbările survenite în derularea operaţiilor militare.

Astfel, Germania a trebuit să treacă de la o economie gândită pentru un „blitz-Krieg" la o economie a războiului total. N-a reuşit să facă acest lucru în timp optim. Eşecul militar al Germaniei se explică şi „prin improvizarea tardivă a unei economii de război total, în timp ce ruşii şi occidentalii şi-au demonstrat mai marea adaptabilitate la constrângerile unui război prelungit". (10; 399) URSS, din iulie până în noiembrie 1941, a reuşit să demonteze din partea europeană şi să monteze 1500 de unităţi de producţie în partea asiatică a URSS. Cu această ocazie 10 milioane de muncitori sunt deplasaţi în noile zone de producţie. Statelor Unite le-a trebuit puţin timp pentru a deveni „arsenalul democraţiilor". După Pearl Harbor o mare industrie de război a fost pusă în funcţiune cu ajutorul unui dirijism suplu. S-au înfiinţat „agenţii speciale" pentru repartiţia materialelor prime şi un „Consiliu al resurselor de război" pentru organizarea producţiei. Acest „Victory Program" va conduce SUA la o netă supremaţie în raportul de putere în confruntarea cu Axa.

„Războiul psihologic" capăta noi dimensiuni şi exploatează

progresele considerabile în materie de psihologie socială. Germania dispunea de o organizare şi doctrină elaborate înainte de declanşarea ostilităţilor. Serviciul de propagandă dispunea de posturi de radio, presă şi studiouri cinematografice. Rol important l-au avut aşa-zisele posturi de radio clandestine din interiorul ţărilor inamice. Au fost lansate pe „piaţa de consum" lozinci şi „teme" care urmăreau să zdruncine moralul adversarului.

Propaganda britanică şi ulterior cea americană au „jucat" cartea realismului şi sincerităţii mizând pe cartea „radioului". La sfârşitul războiului, serviciile BBC lucrau zi şi noapte şi transmiteau în 23 de limbi. În partea a doua a confruntării a fost înfiinţată o divizie a războiului psihologic ataşată cartierului general a lui D. Eisenhower. Operând în Africa de Nord apoi pe continent, sarcina sa esenţială era de a prepara manifeste vizând a slăbirea moralului armatelor germane. Un exemplu concludent îl avem pentru România. De la postul de radio BBC a fost lansată pentru „consumatorul român" lozinca opririi armatelor române la Nistru. Această idee a fost obsesiv folosită de opoziţia română în memoriile şi protestele adresate mareşalului Ion Antonescu. Dacă, în ansamblu, „războiul psihologic" n-a câştigat confruntarea, el prin acţiunea sa raţională sau iraţională asupra spiritelor i-a accelerat sau încetinit deznodământul. El a suscitat sau a subminat voinţa de a lupta şi învinge pentru o tabără sau alta.

„Războiul din umbră" s-a caracterizat prin determinarea şi apariţia unor mişcări clandestine de rezistenţă. Născute spontan sau organizate ca urmare a acţiunii psihologice exercitate de emisiunile radiofonice emise de staţiile aliate (BBC Londra, Boston, Moscova), s-au înfiinţat grupe de membri activi care au folosit o gamă foarte largă de metode şi procedee de luptă. Acţiunea lor a generat mişcări de masă cum a fost mişcarea de partizani în Iugoslavia şi alte ţări europene şi reţele de presă clandestine deseori foarte dinamice.

În iulie 1940 englezii au creat Serviciul de Operaţiuni Speciale (S.O.E.) însărcinat să promoveze subversiunile şi sabotajele în Europa ocupată. Trimişi în diferite ţări de pe continent emisarii săi au constituit grupe de rezistenţă care organizează acţiuni de sabotaj şi au expediat informaţii cu caracter militar în tabăra Aliaţilor. În Germania rezistenţa a luat forma unei opoziţii aristocratice în sânul armatei. Ea

culminează pe 20 iulie 1944 în timpul atentatului ratat al colonelului von Stauffenberg împotriva lui Hitler. În Italia, lupta de rezistenţă a debutat în 1943 cu grevele de la Torino organizate de comunişti. În România S.O.E. a ajutat opoziţia democrată să pregătească opinia publică românească pentru răsturnările de situaţie care se vor produce la 23 august 1944.

Acestea sunt doar câteva elemente care arată nu numai particularităţile celui de-al doilea război mondial ci şi de ce acest conflict a avut urmări cu totul deosebite. În plan politic polii de putere şi decizie s-au găsit total inversaţi faţă de perioada antebelică: puteri uriaşe şi economii ale marilor spaţii în mare parte extraeuropene iau locul statelor mijlocii europene. Astfel încă de la sfârşitul războiului, această grandoare pierdută conduce la ideea uniunii europene (10; 467), însă din păcate prezenţa Armatei Roşii a condus la dezmembrarea spirituală a continentului. Lumea va evolua sub semnul bipolarismului şi hegemoniei a doua superputeri SU ŞI URSS.

Strategia terorii aplicată în desfăşurarea conflictelor a generat un şir lung de tragedii şi orori şi un veritabil şoc moral în anii postbelici. Sub dominaţia nazistă Europa a fost transformată într-un imens lagăr de concentrare deoarece în „Spaţiul vital" germanic unele popoare trebuiau să fie exterminate. Soluţia finală aplicată în cazul evreilor a făcut milioane de victime. Inaugurată de germani (Blitz-ul londonez) bombardarea sistematică a oraşelor a culminat cu distrugerea Dresdei şi apocalipsa de la Hiroşima şi Nagasaki. În 1945 lumea apărea profund bulversată. Pe ansamblul zeci de milioane de morţi a fost costul uman al conflictului şi spre deosebire de prima mare conflagraţie, o mare parte din victime au fost civili. Distrugerile materiale au fost enorme. Războiul a înghiţit peste o mie de miliarde de dolari. Faţă de SU ŞI URSS preţul cel mai mare l-a plătit Europa. Statele Unite s-au îmbogăţit, ele au cunoscut un adevărat „boom" economic iar URSS a putut să-şi impună sistemul politic până în inima Europei.

BIBLIOGRAFIE

1. A.J.P. Taylor, Originile celui de-al doilea război mondial,

Bucureşti, 1999.
2. Winston Churchill, Al doilea război mondial, vol I, Bucureşti, 1996.
3. James L. Stokesbury. Scurtă istorie a celui de-al doilea război mondial. Bucureşti, 1993.
4. Leonida Loghin, Al doilea război mondial, Bucureşti, 1988.
5. Jaeque de Launay, Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial. 1939 – 1942, vol I, Bucureşti, 1988.
6. Anatol Petrencu, Istorie universală. Epoca contemporană, Chişinău, 1995.
7. Lidell Hart. Histoire de la seconde querre mondiale, traduit de l'anglais par J.P. Constantin, Fayard, 1973.
8. Prof. univ. dr. Zarin Zamfir. Istoria universală contemporană, Bucureşti, 1999.
9. Marea Conflagraţie a secolului XX. Al doilea război mondial. Bucureşti, 1974.
10. Pierre Milza, Serge Berstein, Istoria secolului XX. Sfârşitul lumii europene. 1900 – 1945. vol. I, Bucureşti, 1998.

VIII. ARHITECTURA DE SECURITATE A LUMII DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Discutată în marile conferinţe interaliate, începând cu anul 1943 la Teheran, ideea creării unei organizaţii internaţionale pentru pace va duce, în anul 1945, la crearea O.N.U. La această dată erau mulţi aceia, atât în est cât şi în vest, care nutreau speranţa că o pace durabilă va urma celui de-al doilea război mondial. Marii aliaţi erau înzestraţi, la terminarea confruntărilor militare, cu prognoze, programe, şi strategii pentru a putea face faţă crizelor pe care le trăiseră: criza existenţială a tânărului stat socialist, criza economică mondială, ameninţarea venită din partea naţional-socialismului. Erau însă insuficient pregătite pentru a afla răspunsuri la noile probleme apărute în urma înfrângerii Germaniei. Prăbuşirea Germaniei naziste şi nevoia de umplere a vidului de putere rezultat au condus la dezintegrarea parteneriatului din timpul războiului. Aliaţii au câştigat războiul dar vor pierde pacea. Obiectivele strategice ale Marilor aliaţi erau divergente şi greu de

armonizat.

I. ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE

La prima întâlnire dintre cei „trei mari", Roosevelt, Stalin şi Churchill, la sfârşitul lui noiembrie 1943, s-au purtat convorbiri mai mult informative în legătură cu ordinea de după război. S-a conturat ideea de „Design" a lui Roosevelt: lui Stalin i se asigura revenirea asupra graniţei de vest a U.R.S.S. din 1941 (reînglobarea Poloniei de est, la ţările baltice, Basarabia şi nordul Bucovinei) şi renunţarea Occidentului la cordonul sanitar care să-l separe de Uniunea Sovietică. În schimb guvernul sovietic nu numai că aderase la „Declaraţia asupra Europei eliberate" dar se şi obligase, fapt extrem de important pentru partea americană, ca să conlucreze la crearea ONU. Se părea că Marii aliaţi au ajuns la o înţelegere asupra problemelor majore. Însă înţelegerile de la Yalta şi Potsdam au fost doar aparente, fiecare parte a interpretat rezultatele acestor conferinţe în alt fel. Partea americană trecea la visul ei despre „o lume unitară" a principiilor liberale şi democratice, fără a fi luat vreodată în serios interesele de securitate sovietice. Conducerea sovietică dorea ca în sfera sa de interese democraţia să capete forma şi expresia viziunii sale politico-ideologice. Stalin i-a explicat, în aprilie 1945, locţiitorului lui Tito, Milovan Djilas această preocupare a sa: „Acest război nu mai e acela din trecut. Oricine ocupă un teritoriu impune şi propriul său sistem social. Fiecare impune propriul său sistem social, până unde înaintează armata lui" (1; 8).

La această dată, protagoniştii vieţii internaţionale, în curs de structurare, păreau că îşi înţeleg bine intenţiile şi îşi descifrează corect mesajele din timpul convorbirilor bi şi multilaterale. După vizita la Moscova, din octombrie 1944, Winston Churchill i-a transmis liderului de la Kremlin o scrisoare de mulţumire în care afirma: „N-am fost niciodată mai optimist ca acum în privinţa viitoarei alianţe a popoarelor noastre. Sper să trăiţi încă mult timp ca să înlăturaţi ravagiile făcute de război şi să-i conduceţi pe toţi ruşii prin anii de furtună în lumina glorioasă a soarelui strălucitor. Al dumneavoastră prieten şi tovarăş de arme din timpul războiului, Winston Churchill".

(2; 392)

La rândul său, preşedintele american, F.D. Roosevelt afirma după Yalta că „... ar trebui să se pronunţe sfârşitul sistemului acţiunilor unilaterale, al alianţelor exclusive, al sferelor de influenţă al echilibrului puterii şi al tuturor celorlalte experienţe care au dovada concretă a faptului că au fost încercate vreme de secole şi-au dat întotdeauna greş". (3; 379)

Pentru un timp, acordurile şi înţelegerile au funcţionat cel puţin pentru evoluţiile politice din România şi Grecia. Churchill a ordonat trupelor britanice să suprime rezistenţa armată a stângii împotriva Casei Regale de la Atena iar Stalin a lăsat ca fidelii lui discipoli greci – comuniştii – să fie masacraţi de soldaţii generalului Scobie. Când Stalin a intervenit, prin Vîşiński, la Bucureşti pentru a impune un guvern total aservit Moscovei, Churchill era „foarte preocupat ca nu cumva U.J.[4] să ne reproşeze încălcarea înţelegerii noastre" şi transmite reprezentanţilor britanici în România instrucţiuni „să nu se dezvolte acolo un front politic antirus". (1; 124) Analiza evenimentelor demonstrează că între Londra, Washington şi Moscova n-au existat în acest moment crize de comunicare. Acestea s-au produs în ţările careează că între Londra, Washington şi Moscova n-au existat în acest moment crize de comunicare. Acestea s-au produs în ţările careează că între Londra, Washington şi Moscova n-au existat în acest moment crize de comunicare. Acestea s-au produs în ţările careează că între Londra, Washington şi Moscova n-au existat în acest moment crize de comunicare. Acestea s-au produs în ţările careează că între Londra, Washington şi Moscova n-au existat în acest moment crize de comunicare. Acestea s-au produs în ţările care valabilă şi o vom considera întotdeauna ca o responsabilitate comună pentru cele trei guverne. Declaraţia de la Potsdam a reafirmat-o în cazul României, Bulgariei şi Ungariei.

Această declaraţie a fost interpretată greşit de tânărul rege Mihai I care a luat-o ca pe un îndemn pentru înlocuirea guvernului adus la putere de Stalin, la 6 martie 1945, şi a acţionat în consecinţă. Pentru partidele istorice, potrivit unei note a S.S.I. din 10 august 1945,

---

[4] U.J. = I.V.Stalin, Uncle Joe

această declaraţie a însemnat o creştere a optimismului şi a speranţelor în revenirea la regulile democratice. Pentru guvernul dr. Petru Groza declaraţia preşedintelui american a avut o altă semnificaţie, deoarece de la „stăpânii de la Kremlin" a primit prin generalul Susaikov, membru al Comisiei Aliate de Control (Sovietice) din România, „cheia" mesajului şi a fost asigurat că „nu i se poate întâmpla nimic". Prin urmare, la cererea de demisie, primul ministru dr. Petru Groza i-a răspuns şefului statului, regele Mihai I, că „guvernul său nu a fost niciodată mai puternic ca acum şi se bucură de tot sprijinul din partea sovieticilor" (4; 21) şi că nu demisionează.

Un an mai târziu, Molotov atacă într-un discurs public pe „imperialiştii nesăţioşi şi grupul de aventurieri ce instigă la război" aparţinând claselor dominante „din străinătate care favorizează" trâncăneala periculoasă despre un al „trefle război mondial". La 9 februarie 1946 într-un discurs radiodifuzat Stalin afirma: „Acum victoria înseamnă, înainte de orice, că sistemul nostru social sovietic a învins, că sistemul social sovietic a rezistat cu succes încercării în focul războiului şi şi-a dovedit vitalitatea totală (...) Marxiştii noştri declară că sistemul capitalist al economiei mondiale ascunde în el elemente de criză şi de război". (3; 124)

Analiza de conţinut, prin comparaţie cu tematica altor discursuri rostite de liderii comunişti de la Kremlin cu diferite prilejuri, arată că acestea se încadrează în „limbajul de lemn" obişnuit şi nu exprimă în fapt o schimbare de atitudine sau revenirea URSS la politica antebelică „de confruntare cu Occidentul" aşa cum a fost percepută la Washington şi Londra. (5; 115 – 116)

Uniunea Sovietică a ieşit din război stoarsă şi vlăguită, economia ei de pace era la pământ. Ea avea nevoie de tot ajutorul pe care îl putea găsi şi, prin urmare, nu avea niciun interes imediat de a rivaliza cu singura putere care îi putea oferi acest ajutor, şi anume SUA.

Guvernul nu mai avea aceeaşi încredere în populaţie. Soldaţii sovietici traversând, în lupta cu germanii, teritoriile naţiunilor europene au putut vedea că viaţa de aici nu era aşa de urâtă cum o înfăţişa propaganda sovietică şi că oamenii, în general, o duceau mai bine decât cei din Uniunea Sovietică. Şi mai avea un motiv de îngrijorare. Războiul îi elibera pe oameni de complexul supunerii şi de

frică, elemente fundamentale pe care se sprijinea regimul lui Stalin. „De aceea, afirma Valentin Berejkov, însăşi sistemul era în primejdie şi trebuiau luate măsuri pentru salvarea lui”. (2; 233)

Fără îndoială că Stalin, a fost convins că, până la urmă, capitalismul va fi înlocuit cu socialismul, şi coexistenţa celor două sisteme nu putea să fie veşnică dar era la fel de convins că procesul de înlocuire nu era iminent. Roosevelt şi Churchill l-au auzit pe Stalin spunând că nu era deloc simplu să impună lumii regimuri comuniste şi că, de fapt, are alte probleme. (6; 240 – 281) Atitudinea fundamentală a URSS în primii ani de după încheierea celui de-al doilea război mondial n-a fost agresivă, ci una defensivă.

Percepţia eronată şi interpretarea greşită a unor teme din discursul şi propaganda oficială sovietică au condus pe unii oameni politici şi analişti politici la concluzia că politica de securitate a URSS are la bază un expansionism nelimitat şi că sovieticii vor profita de avantajul strategic pe care-l aveau în raportul de putere pe continent după încheierea celui de-al doilea război mondial. Că vor exploata dificultăţile social-economice din ţările occidentale pentru a-şi impune supremaţia până la Atlantic. Averell Hariman, ministrul american la Moscova, a trimis, la 4 aprilie 1945, Departamentului de Stat, un lung raport în care – după ce constata că partidul comunist şi acoliţii săi se folosesc pretutindeni de dificultăţile economice întâmpinate în ţările plasate sub responsabilitatea noastră pentru a face reclamă concepţiilor şi politicii Sovietelor, subliniind în acelaşi timp influenţa aliaţilor occidentali – avea să se manifeste grijă doar pentru aliaţii noştri occidentali şi pentru regiunile plasate sub responsabilitatea noastră… (7; 91)

La 22 februarie un tânăr diplomat din cadrul ambasadei SUA la Moscova, George F. Kenan, trimite faimoasa „Long Telegram” (Telegramă Lungă) în care a descris politica externă sovietică ca având sursele adânci în însuşi sistemul sovietic. În esenţă, el argumenta că politica sovietică era un amalgam de ideologie comunistă şi expansionism ţarist de modă veche. La câteva zile, fostul premier britanic şi „camarad de arme” al lui Stalin a lansat un dur rechizitoriu la adresa politicii sovietice, în cadrul unei conferinţe ţinute în campusul universitar din orăşelul Fulton, Missouri. Churchill a tras

semnalul de alarmă în legătură cu expansionismul sovietic, exprimându-şi convingerea „că nu există nimic care să fie atât de admirat de către ei (ruşii – n. C.H.) ca forţă şi că nimic nu respectă mai puţin decât slăbiciunea militară" şi considera că „ar trebui ca popoarele de limbă engleză să se unească de urgenţă pentru a înlătura orice ambiţie sau aventură". (7; 27)

Presa şi alte mijloace de informare vor începe să reacţioneze în analiza relaţiilor internaţionale în conformitate cu „sindromul Telegramei Lungi". „Times" a publicat în aprilie 1946 unele articole arătând că Iranul, Turcia şi Manciuria „erau infectate de virusul comunist iar Arabia Saudită, Egiptul, Afghanistanul şi India erau şi ele" ameninţate „de acelaşi virus. Revista" Life „publică în iunie 1946, sub semnătura lui Dulles o serie de articole în care se atrăgea atenţia asupra ameninţărilor pe care le ascundea" Pax Sovietică „şi a cerut concetăţenilor săi să trimită forţe militare şi ajutoare materiale spre regiunile ameninţate de URSS. Din acest moment" dialogul" Est-Vest va fi virusat de o parte şi de alta de expresii ideologice, idei preconcepute, suspiciuni şi erori de percepţii a mesajelor. Acest fapt va conduce la declanşarea unui proces al dublelor erori de percepţie care la rândul lui va genera dilema de securitate a cărei expresie materială în sistemul relaţiilor internaţionale va fi o aberantă cursă a înarmărilor clasice şi nucleare.

Vom ilustra acest fapt cu câteva exemple într-o succesiune de momente/secvenţe care poate căpăta o exprimare grafică de tipul următor:

Momentul 1: Liderii de la Kremlin în discursul lor ca şi propaganda oficială sovietică reiau aşa cum am văzut anterior, unele din temele tradiţionale privind superioritatea sistemului comunist şi necesitatea obiectivă a înlăturării capitalismului ca fiind perimat în evoluţia umanităţii, etc. Concomitent, iau măsuri pentru a-şi consolida sfera de influenţă rezultată în urma înţelegerilor anterioare. Occidentul percepe acest lucru ca o depăşire a înţelegerilor şi ca o revenire la politica de expansiune promovată şi dusă în perioada interbelică.

Momentul 2: Percepţiile şi interpretările date discursurilor şi propagandei comuniste devin „cadrul conceptual pentru a justifica

opunerea practică la expansionismul sovietic" (3; 409). În plan politic, Administraţia SUA lansează doctrina Truman (11 martie 1947) care în esenţă prevedea „susţinerea popoarelor libere care rezistă încercărilor de aservire din partea unor minorităţi înarmete sau presiunilor venite din exterior". La 22 mai 1947, preşedintele Truman a semnat legea prin care SUA devenea lider în cruciada anticomunistă. În baza acesteia ajutoare materiale şi militare au sosit în Grecia pentru forţele regale în lupta cu gherila comunistă. În plan geopolitic şi geostrategic, a fost lansat planul Marchall şi strategia CONTELNMENT-ului.

La mai puţin de trei luni de la lansarea doctrinei Truman, secretarul de stat G. Marshall, într-un discurs rostit la Harvard a lansat un plan economic pentru a ajuta Europa să-şi redobândească sănătatea economică, scoţând-o astfel din criza de care ar fi putut să profite mişcarea comunistă în interesul Moscovei. Subsecretarul de stat în Ministerul Economiei avertiza Administraţia printr-o notă din 5 martie 1947, că „pentru Franţa şi Grecia, se putea prevedea că, după căderea economică avea să urmeze preluareaputerii de către comunişti; fără un ajutor american de proporţii starea se va înrăutăţi atât de fără speranţe încât se va ajunge la un al treilea război mondial". (8; 135)

Nu putem şti cu siguranţă dacă Stalin sesizase ceea ce era în curs să se întâmple, sau făcea un joc viclean însă după optsprezece luni de impas şi întâlniri tot mai tensionate şi pline de suspiciuni de o parte şi de alta l-a invitat pe secretarul de stat G. Marchall la o întâlnire (25 aprilie 1947), în cursul căreia a subliniat că el dădea o marea importanţă unui acord general cu Statele Unite. Şi întrucât interlocutorul său îşi exprima pesimismul în legătură cu perspectivele relaţiilor internaţionale – după eşecul foarte probabil la acea dată a Conferinţei miniştrilor de externe ai celor patru mari asupra Tratatului cu Germania, desfăşurată la Moscova în perioada 10 martie – 24 aprilie 1947 – Stalin a afirmat că ar fi greşit să se interpreteze într-un mod tragic divergenţele noastre actuale. Momentele de impas şi confruntările, susţinea liderul sovietic, „nu erau decât împingerile şi îmbrâncelile de început ale forţelor de recunoaştere". Stalin a spus interlocutorului său că se mai putea ajunge la un compromis în „toate chestiunile principale" şi a insistat că „era nevoie să avem răbdare şi să

nu devenim pesimişti". (3; 403)

La întoarcerea sa de la Moscova, Marshall a declarat, într-o alocuţiune radiofonică adresată naţiunii, că „devin evidente forţele dizolvante. Pacientul este tot mai slăbit, în timp ce medicii se sfătuiesc. De aceea nu cred, că avem voie să aşteptăm un compromis datorat epuizării". (3; 403) Toate forţele Administraţiei Truman au ajuns la înţelegerea că noul program de întrajutorare economică trebuia lansat imediat. Calculul politic sau eroare de percepere în comunicarea la vârf între Moscova şi Washington?

La o conferinţă de presă, din 12 iunie 1947, Marshall a cladarat că oferta este valabilă pentru „toate ţările la vest de Asia". Sovieticii au perceput acest mesaj, prin care se invitau şi ţările din sfera lor de influenţă, ca pe o penetrare economică a SUA în spaţiul de interes propriu, recunoscut anterior prin înţelegeri bi şi multilaterale.

Momentul 3. Reacţia Moscovei nu a întârziat să apară mai întâi pe canalele mass-media şi discursuri politice. Într-un comentariu apărut în ziarul moscovit, „Pravda" în ziua de 16 iunie propunerea americană era calificată ca fiind în fapt „identică cu planul Truman de amestec în treburile interne ale altor state". Agenţia TASS respingea, printr-o declaraţie din ziua de 29 iunie 1947, orice idee a unui plan de ansamblu, afirmând că problemele economice interne sunt de competenţa popoarelor suverane înseşi. Câteva zile mai târziu, ministrul de externe sovietic Molotov afirma că ţările care vor accepta planul Marshall vor fi plasate sub control şi vor pierde – pentru a satisface nevoile şi dorinţele unor mari puteri – independenţa lor economică şi naţională. (7; 100)

În planul acţiunii politice în sfera de interes a URSS, reacţia a fost dură şi brutală. În primul rând Moscova a cerut guvernelor est-europene, sub presiuni, să-şi retragă acordurile sau să refuze de a participa la Planul Marshall. Pe 9 iulie 1947, guvernele iugoslav şi bulgar au refuzat participarea. Ultimul, după ce radio Moscova o anunţase deja. A doua zi au făcut declaraţii asemănătoare Cehoslovacia şi Ungaria, Polonia şi Finlanda. Guvernul român, prin declaraţia ministrului afacerilor străine, Gh. Tătărescu, refuza invitaţia precizând că aplicarea Planului Marshall „va duce fatal la rezultate care vor însemna, pe de-o parte, o ştirbire a independenţei pe care ţările

Europei vor şi trebuie să o păstreze cu privire la politica lor economică, iar pe de altă parte o imixtiune în afacerile interne ale acestor ţări". (9; 473)

Moscova nu mai este acum interesată nici măcar să mai salveze aparenţele în ceea ce priveşte comunicarea cu Occidentul şi măreşte presiunea asupra ţărilor din sfera sa de dominaţie. Prin urmare, a hotărât să creeze „blocul ţărilor din est", ceea ce avea să devină foarte curând ţările din „lagărul socialist". Unul dintre cei mai apropiaţi lideri ai lui Stalin, la aceea dată, Andrei Jdanov a formulat o strategie de luptă împotriva imperialismului occidental care a fost impusă liderilor comunişti est-europeni reuniţi, la jumătatea lunii septembrie 1947, la Szklarska Poreba, în Polonia. Cu acea ocazie s-a constituit şi un centru de coordonare a activităţii acestor partide – Cominform-ul.

Viziunea lui A. Jdanov a accelerat procesul de stabilizare în Europa de răsărit. De aici încolo modelul societăţii sovietice şi interpretarea lui a devenit singura linie directoare pentru toate „democraţiile populare". Cum ispitele de tip „Marshall" erau ademenitoare, Stalin a apreciat că a sosit momentul să nu mai accepte nicio iniţiativă politică din partea comuniştilor locali. Partidele şi grupurile de opoziţie care mai existau în aceste ţări au fost eliminate cu totul, partidele social-democrate au fuzionat, după epurări masive, cu comuniştii, toate instituţiile statului au fost subordonate partidului comunist iar conducerile acestuia au fost epurate de liderii care nu prezentau garanţii totale pentru Kremlin. După modelul sovietic au fost organizate viaţa economică, socială şi spirituală.

Ataşamentul faţă de URSS, – Patria Socialismului, combaterea hotărâtă a oricărei manifestări antisovieticecum se sublinia într-un document de epocă a Partidului Muncitoresc Românește piatra de încercare, criteriul internaţionalismului proletar, chezăşia principală a prosperităţii şi înfloririi ţărilor de democraţie populară, a consolidării libertăţii şi independenţei lor naţionale". Aceste acţiuni dublate de o propagandă extrem de violentă dirijată de Cominform şi desfăşurată de toate partidele comuniste la adresa Occidentului i-au determinat pe mulţi oameni politici şi analişti din SU şi Europa să creadă că propriile percepţii privind tendinţele de evoluţie a politicii URSS în sistemul relaţiilor internaţionale au fost corecte şi coerente.

Momentul 4. Brutalitatea cu care Moscova a acţionat în sfera sa de influenţă a determinat întărirea politicii de CONTELNMENT. Impunerea unor regiuni nedemocratice, represiunea mişcărilor de opoziţie reală, violarea drepturilor omului, a libertăţilor civice în multe din ţările Europei Centrale şi de Est au fost percepute ca pericole de moarte pentru sistemul democraţiilor occidentale.45Statele vest-europene şi apoi împreună cu SUA au reacţionat în plan geo-strategic şi au creat structuri militare de apărare împotriva expansionismului sovietic. Astfel, în aprilie 1948, mai multe ţări vest-europene au format Pactul de la Bruxelles.

Au urmat negocieri cu SU şi Canada cu scopul de a crea o Alianţă unică a Atlanticului de Nord, fondată pe garanţii de securitate şi angajamente mutuale între Europa şi America de Nord. Reacţia Moscovei la semnarea pactului de la Washington a fost, desigur, de o extremă violenţă verbală şi urmată de alte acţiuni concrete în sfera sa de influenţă.

Lumea se îndrepta către bipolarism în sistemul relaţiilor internaţionale. SUA, care, împinse de împrejurări au fost determinate să-şi exercite „leader ship"-ul asupra „lumii libere" şi şi-a asumat responsabilităţile majore în sânul Alianţei Atlantice. URSS, care, înainte de crearea pactului de la Varşovia în 1955, a semnat tratate militare cu sateliţii săi şi s-a străduit, din 1949 să-i integreze economic pe aceştia Pactului Sovietic prin intermediul CAER. Confruntarea indirectă în lumea extraeuropeană a celor două superputeri se va intensifica. Acordurile de la Geneva prevedeau unificarea Vietnamului însă ele n-au fost semnate de americani şi de vietnamezii de sud. De o parte şi de alta a paralelei 170 s-a instalat o linie de separaţie între Vietnamul de Nord comunist condus de Ho-şi-Min şi de Sud condus de dictatorul Ngo Dinh-Diem. Începând cu 1956 „consilierii militari", armamentul şi dolarii americani s-au îndreptat spre sud iar Vietcongs consilierii militari şi armamentul sovietic.

II. DE LA ECHILIBRUL TEORII LA CONFRUNTAREA PERIFERICĂ

Prima fază a războiului rece s-a încheiat odată cu moartea liderului comunist Stalin. A urmat un relativ „dezgheţ" al relaţiilor

internaţionale. De partea sovietică, ascensiunea unei noi echipe conducătoare dominată de Nichita Hruşciov, a coincis cu adoptarea unei linii mai suple faţă de Occident. Noul „număr" sovietic şi-a dezvoltat propria doctrină a „coexistenţei paşnice" în care victoria socialismului în toate ţările a rămas, pe termen lung, obiectivul suprem dar pe termen scurt competiţia cu ţările capitaliste trebuia să se limiteze la domeniile ideologic şi economic.

Această schimbare în politica Kremlinului a fost determinată de conştientizarea consecinţelor posibile ale unui război nuclear. SU ŞI URSS aveau fiecare în parte suficiente mijloace de a se distruge reciproc şi de a duce la dispariţia unei mari părţi din omenire. Hruşciov a sperat că dacă va obţine o perioadă mare de linişte va reuşi să-şi materializeze ambiţioasele proiecte economice şi sociale şi va ajunge din urmă şi apoi va depăşi „lumea capitalistă".

De partea americană ca şi la sovietici nu a avut loc o veritabilă ruptură cu prima perioadă a războiului rece însă se constată că Washingtonul a adoptat un „New look" diplomatic. Acesta a constat în continuarea politicii de „containment" şi adaptarea unei noi doctrine strategice care în esenţă prevedea că un atac comunist asupra oricărei ţări nu antrena o ripostă nucleară americană care ar putea surveni în orice punct al lagărului socialist. (10; 232) Ca o consecinţă a acestei relative moderaţii apărute în poziţiile celor două superputeri, climatul internaţional s-a detensionat în următorii ani şi a culminat cu întâlnirea celor 4 Mari de la Geneva în iulie 1955 unde a încercat reglementarea postbelică în Europa. De o parte şi de alta, în ciuda acestor uşoare semne de destindere, neîncrederea a rămas puternică. Anii 1956 – 1962 au alternat în perioade „de dezgheţ" cu cele de tensiuni şi crize. Acum s-a încheiat procesul de creare a celor două blocuri politico-militare prin apariţia Tratatului de la Varşovia (mai 1955) care a regrupat în jurul URSS toate „democraţiile populare" din Europa cu excepţia Iugoslaviei.

Destinderea a supravieţuit celor două mari crize din toamna anului 1956: Ungaria în „lagărul socialist" şi Suezul în lumea capitalistă. Prima se va încheia printr-o demonstraţie de forţă a Moscovei care a pus capăt încercărilor conducerii comuniste de la Budapesta de a reforma sistemul politic socialist. Moscova nu putea să

lase să evolueze în altă direcţie lucrurile în ţările din sfera ei de influenţă pentru că îi punea sub semnul întrebării nu numai siguranţa strategică dar şi obiectivul fundamentalextinderea comunismului. Avea nevoie, în continuare de sateliţi pentru că în cazul unei ofensive strategice asupra lumii capitaliste teritoriile Ungariei, Poloniei, Germaniei de Est, României, Bulgariei îi erau indispensabile. (11; 18) Cea de-a doua şi-a găsit soluţia într-o acţiune paralelă, dacă nu chiar concertată, a celor două mari puteri-SUA, URSS pentru a obţine retragerea fostelor puterii coloniale din Egipt. Criza Suezului a marcat ascensiunea Americii până la poziţia de conducător al lumii. Ea a folosit ocazia pentru a scoate Franţa şi Marea Britanie din rolurile lor istorice din Orientul Mijlociu şi de a prelua „gestiunea" securităţii în această parte a lumii.

Relaţiile sovieto-americane la sfârşitul anilor '50 s-au ameliorat. Dificultăţi apar în Extremul Orient unde China comunistă a bombardat insulele Quemay şi Matsu ocupate de forţele naţionaliste ale generalului Tehang Kai-Chec. Uniunea Sovietică n-a dorit să piardă teren în favoarea Chinei în Asia şi a înăsprit relaţiile cu aceasta. Pekinul îi reproşa lui N. Hruşciov, politica sa de coexistenţă paşnică. Acesta a vizitat SUA, în septembrie 1959. Întâlnirea lui Nichita Hruşciov cu preşedintele D. Eisenhower la Camp David nu s-a materializat cu tratate concrete dar a contribuit la destinderea climatului dintre cele două Superputeri (11; 233)

Începutul deceniului şapte a însemnat o întoarcere la războiul rece. Hruşciov, care trebuia să facă faţă criticilor conjugate ale liderilor chinezi pentru politica sa de destindere şi ale adversarilor politicii sale din interior dă drept pretext afacerea U25 [5] şi a boicotat „Conferinţa la vârf" de la Paris din iunie 1960 care trebuia să reglementeze „problema" germană. În iunie 1961 liderul sovietic s-a întâlnit la Viena cu noul preşedinte american J.F. Kennedy şi îl avertizează că URSS consideră semnarea unui tratat de pace cu Germania imperios necesar. Doreau o reglementare a „problemei Berlinului" care să le întărească poziţiile în Europa. URSS a reacţionat şi în noaptea de 12/13 august

---

[5] Un avion spion "U2" american a intrat în spaţiul aerian al URSS şi a fost doborât de sovietici.

1961 a determinat guvernul RDG să construiască un zid de-a lungul zonei de demarcaţie stabilite de către învingători la sfârşitul războiului. URSS şi-a reluat experienţele nucleare în septembrie 1961, însă criza cea mai gravă se va petrece în „coasta" SUA, în Cuba.

În urma venirii la putere în Cuba a forţelor revoluţionare în frunte cu Fidel Castro, relaţiile acestei ţări cu SUA s-au agravat. Administraţia SUA n-a putut să tolereze un regim ostil la graniţele sale. În aprilie 1961 forţe anticastriste sprijinite de CIA au debarcat în Cuba prin Golful Porcilor. S-a mizat pe o ridicare generală a adversarilor lui Castro, care însă nu s-a produs, iar invadatorii au fost răpuşi sau făcuţi prizonieri. Acest fapt a condus la o apropiere a Cubei faţă de URSS. Pe 11 septembrie 1962 o notă a guvernului sovietic anunţa că orice atac împotriva Cubei ar provoca un conflict mondial.

La 12 octombrie 1962 avioanele americane de cercetare au descoperit pe teritoriul cubanez rampe de lansare pentru rachete care puteau să transporte încărcătură nucleară. La 22 octombrie preşedintele J.F. Kennedy s-a adresat poporului american iar o zi mai târziu a semnat decretul cu privire la instituirea blocadei maritime în jurul Cubei. S-a instaurat starea de alertă şi au fost trimise forţe militare şi maritime în apropierea Cubei. Lumea se găsea la un pas de o catastrofă nucleară.

URSS a convocat Consiliul de Securitate al ONU şi s-au intensificat contactele diplomatice. Preocupat să obţină succesul fără să declanşeze războiul Kennedy a avut grijă să îi lase lui Hruşciov posibilitatea de a da înapoi fără a-şi pierde prestanţa. Pe 28 octombrie 1962 Hruşciov a decis să ordone retragerea rachetelor din Cuba. În schimb a obţinut permisiunea că americanii nu vor invada Cuba şi totodată acestea vor ridica blocada. La 20 noiembrie 1962 SUA au ridicat blocada iar a doua zi URSS a ordonat încetarea stării de alarmă pentru trupele sale. Unul din cele mai dramatice evenimente ale războiului rece era depăşit.

Confruntarea URSS cu SUA în Asia n-a avut aspecte atât de dramatice ca în Cuba dar n-a fost lipsită de asperităţi. Administraţia SUA considera că eficienţa politicii de „îndiguire" a comunismului în Asia era intern legată de controlul american în Loas şi Vietnam. Într-o declaraţie de presă făcută la 23 martie 1961 Kennedy avertiza

„securitatea întregii Asii de Sud-Est va fi pusă în pericol dacă Laosul îşi pierde independenţa şi neutralitatea. Propria sa securitate înseamnă securitatea noastră, a tuturor". (3; 585)

La 11 mai 1967 Consiliul Naţional de Securitate a dat o directivă prin care stabilea că împiedicarea dominaţiei comuniste asupra Vietnamului de Sud era obiectivul naţional al Americii. (3; 588) Comuniştii vietnamezi controlau aproape trei sferturi din ţară. După ajungerea la putere a generalului Thien americanii îşi sporesc prezenţa militară în zonă. În urma incidentului din august 1964 când o navă de război americană este atacată în golful Tonkin, succesorul lui Kennedy, Lyndon Jonson cere şi obţine aprobarea Congresului pentru bombardarea Vietnamului de nord de către avioane B.52.

Criza din Cuba ca şi celelalte din lumea extraeuropeană au demonstrat superputerilor că pacea poate fi menţinută fără o confruntare directă. Urmarea a fost că ele s-au străduit să promoveze un fel de armistiţiu, fără să renunţe la cursa înarmărilor nucleare. Se vor strădui să limiteze răspândirea armelor nucleare şi să reducă riscurile unui „derapaj nuclear". În acest sens ia fiinţă, în iunie 1963, un sistem de comunicare faimosul „telefon roşu" care să permită liderilor de la Moscova şi de la Washington să ia legătura direct în cazul unei crize majore. Ulterior s-au semnat şi o serie de documente care limitau folosirea energiei nucleare. Pe 5 august 1963 s-a semnat la Moscova un tratat care interzicea experienţele nucleare de alt tip decât cele subterane. Tratatul de neprofeliferare a armelor nucleare semnat la 1 iulie 1968 prevedea ca niciuna din părţi să nu ajute un terţ stat la fabricarea bombei nucleare. Franţa şi Marea Britanie care tocmai realizau primele lor bombe cu hidrogen au refuzat să se asocieze la acest tratat.

Destinderea în relaţiile internaţionale a fost posibilă după realizarea echilibrului militar strategic între URS ŞI SUA, dar şi datorită noilor viziuni ale conducătorilor celor două superputeri. De partea sovietică Leonid Brejnev s-a preocupat mai ales de consolidarea poziţiilor URSS în sfera sa de influenţă şi în lume. Sub conducerea sa Kremlinul a dus o politică prudentă, vizând să obţină de partea adversă a avantajelor necesare şi situarea URSS-ului în postură de superputere mondială. De partea cealaltă, preşedintele Richard Nixon

ales preşedinte în noiembrie 1968 şi principalul său consilier Hemry Kissinger, conştienţi de „pierderile de imagine" ale SUA în Vietnam au adoptat o linie mai suplă în raporturile cu Moscova. Confruntărilor cu Estul i-au luat locul negocierile purtate de o asemenea manieră încât să se instaureze o „structură de pace" în Europa asemănătoare secolului XIX.

Acest lucru a presupus ca sovieticii să „accepte" unele reţineri în politica externă iar americanii să promoveze politica de containment folosind tactica „linkage"-ului. Să multiplice legăturile cu URSS până când o va face solidară cu interesele taberei occidentale. În acest mod s-a ajuns la veritabile târguieli la scară planetară: li se propune sovieticilor să li se dea satisfacţie într-o anumită problemă la care aceştia ţin în schimbul unei compensări cu valoare corespondentă. În cele două tabere se părea că s-a ajuns la un joc care elimina „cruciada" însă fiecare din tabere îşi urmăreau obiectivul final. Acest fapt a făcut posibilă şi politica de „neutralitate" adoptată de SUA în august 1968 faţă de invazia trupelor Tratatului de la Varşovia (mai puţin cele româneşti) în Cehoslovacia pentru a stopa politica de liberalizare a regimului comunist.

Noua politică va consolida statusquo-ul în Europa. În 1969 noul cancelar german Willi Brandt a iniţiat, cu acordul Washingtonului, o politică de deschidere spre Est, care în trei ani va duce la încheierea unor acorduri de mare importanţă. În anul 1970 au fost semnate tratatele germano-rus (august) şi germano-polonez (decembrie) prin care se recunoştea inviolabilitatea frontierelor europene. Un an mai târziu a fost semnat tratatul cu privire la Berlin prin care URSS a permis tranzitarea mărfurilor şi persoanelor între fosta capitală a Reichului şi RDG. În decembrie 1972 s-a semnat un tratat de mare importanţă prin care se normalizau relaţiile dintre cele două state germane admise la ONU în septembrie 1973. În acelaşi an s-a deschis Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa, care se va încheia doi ani mai târziu prin acordurile de la Helsinki, confirmând, spre marea satisfacţie a sovieticilor starea de fapt şi frontierele în Europa rezultate după cel de-al doilea război mondial.

Venirea la putere a lui R. Nixon în S.U.A. a însemnat şi o schimbare a politicii americane în Asia de Sud-Est. Lipsa de

popularitate a războiului din Vietnam a dus la un sentiment de izolare a Americii iar acesta, la rândul său a generat în SUA un slogan de genul „Întoarce-te acasă America". Noul preşedinte în cursul unei călătorii în Pacific (iulie 1969) a anunţat condiţiile în care ar putea înceta războiul din Vietnam. Un acord provizoriu şi precar a intervenit la începutul anului 1973 în urma unor lungi şi dificile negocieri. Încetarea focului a fost încă mult timp violată astfel că războiul a mai continuat încă doi ani, atât în Vietnam cât şi în Cambodgia şi Loos.

„Pierderile" diplomatice suferite de SUA în raport cu Moscova au fost strălucit compensate de Administraţia Nixon prin stabilirea de relaţii directe cu China. Acest fapt a modificat contextul strategic dar nu a încetinit ofensiva globală sovietică din a doua jumătate a anilor '70. (12; 226). Nemaifiind descurajaţi politic de puterea strategică americană sovieticii şi-au amplasat trupe în Vietnam, Etiopia, Yemen, Orientul Mijlociu, Mozambic, Anglia.

Acumulările de armamente strategice au atins apogeul prin înlocuirea rachetelor cu rază medie de acţiune „S.S.4 şi" S.S.5 „din zona europeană a URSS cu altele perfecţionate" SS-20". Părea că sosise momentul pentru o cotitură istorică pentru sovietici. Situaţia se va schimba rapid în defavoarea sovieticilor datorită erorilor de calcul pe care le-au făcut în politica internă şi internaţională. Judecând greşit situaţia istorică, ei au forţat ofensiva dincolo de limitele acceptabile chiar şi pentru cei mai toleranţi dintre liderii occidentali. În plan intern această înarmare a supus resursele sovietice unor solicitări atât de mari, încât slăbiciunile şi corupţia inerente din sistemul sovietic au luat forme incontrolabile. Conduita lor se poate încadra perfect în conceptul de „supraîntindere imperială" lansat de Paul Kennedy (12; 227) Aceasta a însemnat şi intrarea confruntării Est-Vest în faza sa finală consumată, în mare parte, între anii 19791991.

III. SFÂRŞITUL RĂZBOIULUI RECE

Această răsturnare spectaculoasă intervenită în relaţiile internaţionale a avut ca punct de plecare trei cazuri critice de supraîntindere sovietică. În primul rând invazia sovietică în Afghanistan (dec. 1979) a fost hotărâtă pe baza unui calcul greşit al

Moscovei în raport cu reacţia SUA. Aceasta a pornit de la premiza că Washingtonul nu va reacţiona, ceea ce s-a dovedit fals. Administraţia Carter nu numai că i-a sprijinit imediat pe mujahedini[6] dar a şi pus la cale, discret, o coaliţiecuprinzând Pakistanul, China, Arabia Saudită, Egiptul şi Marea Britaniesituată de partea rezistenţei afghane. Amploarea şi calitatea sprijinului american au crescut constant în timpul administraţiei Reagan. SUA a reuşit să înfunde URSS în ceea ce-a fost echivalentul unui alt Vietnam. Sovieticii n-au ştiut să contracareze strângerea relaţiilor chino-americane şi s-au văzut confruntaţi şi cu ameninţarea unei „contra încercuiri".

În al doilea rând Moscova n-a avut „soluţii" pentru contramăsurile luate de SUA şi principalii săi aliaţi de a instala rachete cu rază medie de acţiune în Europa capabile să anihileze rachetele „SS-20". Uriaşul sistem defensiv pus la punct de americani la începutul anilor '80 inclusiv de a promova S.D.I. nu numai că i-a şocat pe sovietici dar le-a epuizat şi resursele. Încă înainte de 1985, la Kremlin s-a instalat o adevărată spaimă de un război considerându-se că nu poate fi anihilat avantajul primei lovituri pe care o avea Washingtonul datorită sistemului S.D.I.

Înţelegerea acestui fapt s-a conjugat cu cea de-a treia răsturnare, survenită în plan social şi imagologic (10; 230). În partea a doua a anilor '70 preşedintele Jimmy Carter a declanşat campania sa pentru drepturile omului, mai întâi în ţările satelite Moscovei şi apoi şi în URSS.

Lupta pentru drepturile omului s-a extins în Polonia, stimulată de alegerea, la Roma, a primului papă de origine polonez. Spre sfârşitul anilor '70 mişcarea de masă Solidaritatea a început să ameninţe regimul comunist al celui mai important satelit sovietic-Polonia. Sovieticii au fost pe cale de a interveni militar în Polonia în decembrie 1980 şi martie 1981, însă mesajele venite fără echivoc de la Washington care arătau că SUA nu va mai avea aceeaşi reacţie ca la invazia din Cehoslovacia i-au determinat să renunţe. Drept urmare criza poloneză s-a extins pe întreg deceniul opt şi a contaminat şi ţările comuniste din vecinătate.

---

[6] Forţele care s-au opus invaziei sovietice.

Ronald Regan a considerat că drepturile omului trebuie să fie nu numai un instrument şi mijloc de stăvilire a comunismului ci/şi de înlăturare a sa de democratizare a societăţilor supuse regimului comunist. Pentru aceasta Regan a ales şi o strategie adecvată. Recompensa pentru statele care promovau democraţia şi idealurile sociale specific lumii anglo-saxone şi pedepsirea celor care nu reuşeau chiar dacă acestea nu reprezentau nicio provocare sau ameninţare vizibilă la adresa Americii. Echipa lui Regan a întors pe dos propaganda sovietică: valorile democratice, nu cele cuprinse în Manifestul comunist aveau să fie curentul viitorului. Şi echipa Reagan a fost consecventă. Ea a făcut presiuni în direcţia reformei atât asupra guvernului conservator a lui A. Pinochet din Chile cât şi asupra celui autoritar a lui F. Marcos din Filipine. Primul a fost obligat să accepte alegeri libere care l-au înlocuit, cel de-al doilea a fost răsturnat cu ajutor american, (3; 699)

Preşedintele american R. Reagan a îmbinat optim presiunile militare cu cele umanitare care au domolit ofensiva sovietică şi au provocat adâncirea crizei sistemului comunist. Cele mai multe din cuceririle sovietice ale anilor ’70 au fost anulate. În 1980 a fost pus capăt ocupării Cambodgiei de către Vietnam. Până la sfârşitul anului 1991 trupele cubaneze s-au retras din Angola. Guvernul sprijinit de comunişti în Etiopia s-a prăbuşit în 1995. În Nicaragua, sandiniştii au fost obligaţi să accepte alegeri libere, un risc pe care niciun partid comunist nu fusese vreodată dispus să şi-l asume… În 1989 au fost retrase trupele din Afghanistan. Toate acestea au contribuit la declinul sistemului comunist şi la afirmarea prestigiului SUA.

Observând scăderea influenţei sovietice în Lumea a Treia dar şi declinul ideologiei comuniste, noua echipă de la Moscova în frunte cu Mihail Gorbaciov a hotărât că este imperios necesară renovarea sistemului comunist cu ajutorul unor reforme politice şi economice. Gorbaciov a fixat acţiunii sale o dublă direcţie pe care a definit-o prin cuvintele Glasnosti şi Perestroika. Prima definită prin Glasnosti avea ca obiectiv să trezească pe sovietici din letargie printr-un limbaj şi metode ale adevărului. A doua cerea un efort de restructurare printr-un set de reforme pentru a se corela socialismul cu democraţia.

Pentru a reforma sistemul comunist şi a aşeza relaţiile cu ţările

satelite, conducerea de la Moscova avea nevoie de timp. Astfel că M. Gorbaciov şi echipa sa au primit cu bucurie ramura de măslin întinsă de R. Reagan la Conferinţa de la Geneva din decembrie 1985. Reformele interne, conduse haotic nu au revitalizat sistemul sovietic ci au adus la lumină slăbiciunile acestuia. Cursa înarmărilor a epuizat economia sovietică în aşa fel încât acesta n-a mai avut resurse să se autoreformeze în sensul dorit de Gorbaciov. Disponibilitatea lui Gorbaciov de a tolera ceea ce îşi imagina că vor fi nişte schimbări în ţările comuniste satelite nu a condus la apariţia unor conduceri reformiste în Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia ci a unora care au prăbuşit regimul comunist.

În această situaţie Moscova nu a avut de ales decât între a-şi impune cu un ultim efort şi cu preţul unor masive vărsări de sânge, propria imagine despre reformă sau a accepta reformele în curs. Pentru prima variantă M. Gorbaciov nu numai că era nepotrivit pentru asemenea rol dar nici nu-l putea juca fără să se discrediteze. Era confruntat tot mai mult cu alegerea între sinuciderea politică şi erodarea lentă a puterii sale politice.

Conducerea reformistă din jurul lui Gorbaciovflatată, curtată „chiar mituită de Occident, iar în faza finală, manipulată abil de preşedintele Bush şi cancelarul german Helmuth Kohl” (12; 232) – a ales varianta a doua. Rezultatul a fost haosul din Europa Centrală şi de Est şi, apoi, capitularea. Gorbaciov a jucat totul pe două presupuneri: că liberalizarea avea să modernizeze Uniunea Sovietică şi că aceasta va fi atunci în stare să se menţină ca mare putere pe plan internaţional. Niciuna din aceste aşteptări nu s-au realizat şi baza internă a lui Gorbaciov s-a prăbuşit la fel de repede ca şi orbita sateliţilor. În 1991 democraţiile au câştigat războiul rece şi confruntarea cu sistemul comunist.

BIBLIOGRAFIE

1. Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane. Bucureşti, 1993.

2. Valentin Berejkov, în umbra lui Stalin. Traducere, Anca Irina Ionescu, Bucureşti, 1994.

3. Henry Kissinger, Diplomaţia, Bucureşti, 1999.
4. Constantin Hlihor, Percepţii româneşti asupra confruntării Est-Vest la începutul războiului rece. În „Dosarele istoriei", nr. 1 (6) 1997.
5. Joseph Rethschild, întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale şi de Est după al doilea război mondial, traducere N. Columbescu, Bucureşti, 1997.
6. Herbert Feis, Churchill, Roosevelt, Stalin, Princetown 1957.
7. André Fontaine, Istoria războiului rece, vol II, Bucureşti, 1992.
8. Wilfried Loth, Istoria războiului rece, Bucureşti, 1998.
9. Stelian Neagoe, Istoria politică a României între anii 1944 – 1947. Bucureşti, 1996.
10. Pierre Milza, Serge Berstein, Istoria secolului XX. Lumea între război şi pace. vol. II, Bucureşti, 1998.
11.1956. Explozia. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria, Bucureşti, 1996.
12 Zbigniew Brzezinski, Europa Centrală şi de Est în Ciclonul tranziţiei, Bucureşti, 1995.
13. Constantin Hlihor, Geopolitică şi istorie în Europa secolului XX. Bucureşti, 1999.

IX. EXPANSIUNEA COMUNISMULUI ÎN LUME

După consumarea parteneriatului strategic necesar învingerii Germaniei şi trecerea anilor în care sovieticii afirmau că nu intenţionează să schimbe regimul politic în ţările pe care le va „elibera", lucrurile au început să se schimbe în ţările din Europa centrală şi de sud-est. În Asia comuniştii după ce câştigă războiul civil instaurează un regim marxist în China.

I. INSTAURAREA „DEMOCRAŢIEI POPULARE" ÎN DIFERITE STATE ALE LUMII.

Începutul războiului rece a însemnat sfârşitul iluziilor oamenilor politici democraţi din ţările eliberate de Armata Roşie de a se instaura un regim democratic după încheierea celei de-a doua conflagraţii mondiale. Stalin ajunge la concluzia că „a sosit momentul să abandoneze orice retorică liniştitoare privind" fronturile populare şi coaliţiile naţionale" (1; 45) ce-au funcţionat atâta timp cât i-au adus un spor de imagine în perioada când dorea să dovedească partenerilor săi apuseni că URSS este străină de „exportul de revoluţie".

Pentru Moscova angajamentul anglo-americanilor de a sprijini forţele anticomuniste din Grecia şi apoi decizia de refacere economică a întregii Europe prin planul Marshall erau semne clare că trecuse timpul înţelegerii cu foştii aliaţi burghezi şi „căile naţionale spre socialism trebuiau definitiv părăsite" (1; 45)

Modelul impus Europei răsăritene şi de sud-est a constat într-o extrem de violentă distrugere, socială, economică şi politică a vechii orânduiri „burgheze", eliminarea tuturor duşmanilor potenţiali sau reali şi completa înregimentare a culturii. În zona sa de ocupaţie diplomaţii şi militarii sovietici au instaurat guverne total aservite Moscovei. Cucerirea puterii de către comunişti – principalele instrumente de presiune şi control ale Moscovei în sfera sa de influenţă – s-a făcut cu anumite particularităţi de la o ţară la alta.

În IUGOSLAVIA partizanii conduşi de Tito au ieşit din războiul împotriva Germaniei cu un prestigiu imens în societate. Astfel în alegerile din noiembrie 1945 Frontul naţional a lui Tito a obţinut 96% din sufragii. Adunarea Constituantă s-a reunit la Belgrad pe data de 29 noiembrie 1945 şi a adoptat Decretul privind abolirea monarhiei şi proclamarea Republicii Federative Iugoslavia. În ziua de 31 ianuarie 1946 Adunarea Constituantă a adoptat Constituţia prin care Statul Iugoslav era un stat federativ.

În ALBANIA, comuniştii s-au folosit cu multă abilitate de înfrângerile catastrofale suferite de forţele naziste în Balcani şi la 23 – 24 octombrie 1944 la Barat se hotărăşte instaurarea unui guvern condus de liderul lor Enver Hodja. La 1 decembrie 1944 au loc alegeri pentru Adunarea Constituantă, fără adversari, comuniştii au obţinut 93, 88% din totalul sufragiilor. Noul for a proclamat la 11 februarie 1946 Albania republică populară cu o constituţie împrumutată de la

Iugoslavia. (2; 90)

În toate celelalte ţări ale Europei de Est trecerea la o democraţie populară s-a făcut pe etape şi sub presiunea sovieticilor. Într-o primă fază „partidele comuniste, încă slabe, au trebuit să accepte să colaboreze cu celelalte partide şi mişcări politice a căror influenţă diferea de la ţară la ţară dar care era puternică în Cehoslovacia şi Ungaria unde transformarea regimului a fost mai dificilă şi a avut loc mai târziu.

În UNGARIA s-a constituit, în decembrie 1944 Frontul Naţional Ungar al independenţei în care alături de comunişti, au intrat social-democraţii, ţărăniştii, micii gospodari şi alţii care au organizat alegeri. La 21 decembrie 1944 la Debrecen s-a întrunit Adunarea Naţională Provizorie în care comuniştii deţineau majoritatea. La 1 februarie 1946, Ungaria a fost proclamată republică având pe Tildi Zoltan preşedinte şi pe agrarianul Nagy Ferenc şef al guvernului. La alegerile generale din 31 august 1947, prin falsuri şi înşelăciuni comuniştii grupaţi în Frontul Independenţei au obţinut majoritatea parlamentară. S-a constituit un guvern de coaliţie în care comuniştii erau predominanţi.

În POLONIA, încă din decembrie 1944, activa un guvern democrat-popular adus de tancurile sovietice dar care nu era recunoscut de puterile occidentale. În iunie 1945 a fost alcătuit guvernul de uniune naţională prin intrarea a o parte din guvernul de la Londra. Însă preponderenţa au avut-o comuniştii. În ianuarie 1947 au avut loc alegeri în care a învins Blocul Partidelor Democratice dominat de comunişti. Preşedinte al „noului" parlament (Seimul) a fost ales liderul comunist Bolesław Bierut, iar guvernul „democrat popular" era condus de Josef Cyrankiewicz.

În CEHOSLOVACIA guvernul cu care s-a întors preşedintele Edward Benis în luna mai 1945, fusese modelat la Moscova cu toate că avea în componenţa sa miniştri necomunişti. Rezultatele alegerilor desfăşurate pe data de 26 mai 1946 au dat câştig de cauză comuniştilor dar insuficient pentru a guverna singuri. Postul de premier va fi ocupat de comunistul Clement Gottwald. Conştienţi de modesta lor influenţă în societatea cehoslovacă în toamna anului 1947, pe fondul unor lipsuri alimentare în ţară şi a unor tensiuni

internaţionale Est-Vest, comuniştii au declanşat un atac asupra tuturor celor suspectaţi de a nu fi de acord cu calea comunistă de evoluţie. Alegerile urmau să se desfăşoare în luna mai 1948. Toată lumea se aştepta la un recul a extremei stângi. Comuniştii ajutaţi de Moscova au trecut la ofensivă. Pe fondul unor tulburări sociale dirijate de Kremlin premierul Gottwald l-a somat pe preşedintele Beneš să accepte demisia miniştrilor necomunişti şi să formeze „un guvern fără reacţionari" (2; 122). La 30 mai au avut loc alegeri după sistemul listei unice. La 8 iunie 1947, Beneš a cărui sănătate fragilă fusese definitiv marcată de dramă va demisiona. Va muri în luna septembrie a aceluiaşi an. Astfel „comuniştii cehoslovaci, care păruseră să fie cei mai" blânzi „din Europa Centrală şi de Est, aveau să se releve în anii '50 ca partidul cel mai stalinist, probabil din zonă" (5; 144).

În ROMÂNIA, coaliţia forţelor politice care au răsturnat regimul mareşalului Ion Antonescu n-a putut să supravieţuiască mai mult de câteva luni de zile. În octombrie s-a creat Frontul Naţional Democrat o trambulină de pe care comuniştii vor prelua puterea cu ajutorul Moscovei. După scenariile care au funcţionat şi în alte ţări de sub tutela Moscovei la sfârşitul lunii februarie comuniştii au trecut la asaltul asupra puterii organizând violente manifestaţii de stradă. Lovitura împotriva guvernului N. Rădescu a fost dirijată de A.I. Vîşiński care a sosit, pe 27 februarie, pe neaşteptate la Bucureşti. La începutul lunii martie A.I. Vîşiński a obligat pe regele Mihai I s-a „accepte" formarea unui guvern condus de Petru Groza dominat de F.N.D. „Constituirea guvernului Groza a adus după sine totala subordonare a forţelor de ordine faţă de comunişti" (6; 53) fapt ce-a uşurat acţiunea de eliminare a opozanţilor din viaţa politică mai ales după ce acesta a fost recunoscut şi de occidentali. Alegerile desfăşurate la 19 noiembrie 1946 prin fraudă au fost câştigate de comunişti. La 30 decembrie 1947 prin abolirea monarhiei a fost înlăturat şi ultimul obstacol în calea desăvârşirii dominaţiei sovietice în România.

În BULGARIA a doua zi, după pătrunderea Armatei Roşii, a avut loc o „insurecţie" cu un caracter comunist. În urma acestor evenimente s-a format un cabinet în care alături de comunişti au intrat şi membri ai altor formaţiuni politice. Pentru a-şi consolida poziţiile în vederea instaurării unui regim totalitarist stalinist, comuniştii s-au grăbit să

organizeze alegeri (18 noiembrie 1945) pe care le-au câştigat. După aceea a urmat un lung şir de activităţi iniţiate de P.C.B. menite a da substanţă regimului instituit. La 8 septembrie în urma unui referendum, a fost abolită monarhia şi Bulgaria proclamată Republică populară. La 22 noiembrie 1946, după alte „alegeri" se formează un cabinet condus de un vechi cominternist Gheorghi Dimitrov iar la 4 decembrie 1947 a fost adoptată o „constituţie" care a legiferat instituirea regimului dictaturii proletariatului.

În CHINA pe fondul luptei împotriva ocupantului japonez se declanşează conflictul dintre partidul comunist şi partidul naţional datorită diferenţelor esenţiale în strategia elaborată de cele două partide privind evoluţia Chinei după eliberare. Acordurile dintre conducătorii celor două mari forţe politice din octombrie 1945, Mao şi Chiang n-au condus la apariţia unui guvern central cum ar fi dorit atât SUA cât şi URSS, au fost doar un paravan şi o amânare a marii confruntări ce avea să sfâşie China câţiva ani, după această dată. Problema războiului civil a fost discutată în decembrie 1945 şi în Conferinţa miniştrilor de externe ai SUA, URS şi Marii Britanii. S-a decis retragerea trupelor sovietice şi americane din China până în primăvara anului 1946 pentru a se putea unifica ţara. La 10 ianuarie 1946 cei doi lideri Mao şi Jiang Jieshi au dat publicităţii un ordin de încetare a luptalor. Însă ambele tabere se pregăteau de război fiind practic fiecare sprijinite de URSS şi respectiv SUA.

Astfel în iulie s-a declanşat al treilea război civil în China. În vara anului 1947 forţele armate ale comuniştilor au declanşat o ofensivă strategică. Au eliberat rând pe rând Manciuria (începutul 1948) şi au ocupat Beijingul şi Tianjinul. Până în vara anului 1949 comuniştii controlau cea mai mare parte a Chinei.

La 21 septembrie 1949 Mao Zhedong a convocat, la Beijing, prima sesiune a Consiliului politic consultativ popular al Chinei. La 1 octombrie 1949 în Piaţa Ticnamin din Beijing, Mao a proclamat Republica Populară Chineză. A doua zi Uniunea Sovietică a recunoscut noul regim ai căror conducători declaraseră, cu diverse prilejuri, „totala lor apartenenţă la lagărul socialist, contra imperialismului" (4; 180). Ulterior regimul a fost recunoscut de „democraţiile populare" din Europa de Est şi alte ţări din Asia. În 1950, guvernul laburist britanic a

făcut acelaşi lucru. Ulterior ţările scandinave, Elveţia, Olanda îi vor urma exemplul.

Nu numai China, ci şi Asia de Est şi de Sud-Est în totalitatea ei aveau să iasă complet transformate din cel de-al doilea război mondial. În Indonezia revolta comuniştilor a fost înecată în sânge. Liderul Partidului Naţionalist Indonezian dr. Ahmed Sukarno a proclamat la 17 august independenţa Republicii care va fi ulterior recunoscută şi de Olanda sub presiunea SUA şi a URSS. Comunizarea Vietnamului a fost un proces lung şi extrem de complex care se va încadra în tiparele confruntărilor din perioada războiului rece. Situaţia din Coreea a fost la fel de complexă. În Coreea paralela 380 a devenit în toamna anului 1945 o adevărată frontieră între zona de nord controlată de Uniunea Sovietică şi cea de sud controlată de SUA. Evoluţiile din Coreea vor duce la instaurarea Republicii democrate în nord sub dominaţia comuniştilor.

Transformările social-economice au fost creionate în ţările „de democraţie populară în programele" Fronturilor" sau coaliţiilor impuse sau inspirate de Moscova. Unicul principiu de legitimizare a partidelor comuniste din blocul sovietic a fost ataşamentul faţă de Uniunea Sovietică şi predispoziţia de a îndeplini fără şovăire ordinele lui Stalin. El investise partidele comuniste din Europa de Răsărit cu putere şi datorită lui acestea îşi câştigaseră poziţiile conducătoare. Nu erau permise iniţiative şi măsuri proprii. Încercarea lui Tito de a face acest lucru a determinat o reacţie violentă a lui Stalin. Din acel moment naţionalismul a fost definit ca opus loialităţii faţă de Uniunea Sovietică şi faţă de liderul ei diagnosticat ca o trădare a principiilor sacre ale marxist-leninismului.

Conflictul cu Iugoslavia şi excomunicarea lui Tito din Cominform, în iunie 1948, au dat semnalul unor epurări dramatice în rândul partidelor comuniste din Europa de Răsărit. Mecanismul epurării, tehnica de bază a demonologiei staliniste a fost echivalentul modern al vânătorii de vrăjitoare în Evul Mediu. Procesul a început „moale" în Polonia unde liderul comunist Wladistaw Gomułka a fost acuzat în cadrul unei plenare a partidului „de multiple devieri naţionaliste şi dreptiste" (5; 196) şi înlăturat de la conducere. Va fi reabilitat în 1956. Opozanţii lui Gottwald în Cehoslovacia ai lui Dej în

România, ai lui M. Rokosi în Ungaria sau ai lui Dimitrov în Bulgaria, au fost judecaţi ca sionişti, spioni ai imperialismului şi condamnaţi la moarte sau închisoare pe viaţă. Au fost lichidaţi Lucreţiu Pătrărceanu (România), Rajk (Ungaria) Kostov (Bulgaria) şi alţii.

În domeniul economic comuniştii au promovat o politică de naţionalizări şi industrializare forţată creându-se multe ramuri noi: construcţia de nave (Polonia), industria chimică (România) etc. În agricultură, în 1949, a început colectivizarea gospodăriilor individuale. Războiul total împotriva ţărănimii a fost esenţial pentru regimul stalinist. Din punct de vedere social stalinizarea Europei răsăritene a însemnat distrugerea societăţii civile şi depersonalizarea individului.

În scopul ţinerii sub control a economiilor ţărilor satelizate din ordinul lui Stalin s-a înfiinţat, în ianuarie 1949, Consiliul Economic Reciproc (CAER). Ca membri fondatori au fost Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, România, Ungaria şi URSS. Ulterior au devenit membrii Albania (aprilie 1949), RD Germană (1951), Mongolia (1962), Cuba (1972) şi Vietnamul (1978).

Din ansamblul evoluţiilor politice sociale şi economice din ţările satelite Moscovei se poate trage concluzia că procesul de bolşevizare a acestora a fost încheiat în primii ani ai deceniului şase. Înainte de moartea lui Stalin partidele comuniste guvernau dictatorial şi cu excepţia partidului comunist iugoslav toate erau total supuse Moscovei.

II. DE LA „DEMOCRAŢIILE POPULARE" LA „SOCIALISMUL DEZVOLTAT".

Această fază începe cu procesul distrugerii sau aservirii celorlalte partide sau formaţiuni politice membre ale coaliţiilor, în special partidele socialiste, social democrate şi agrare. În România, Ungaria, Bulgaria, au loc congrese de unificare a partidelor muncitoreşti şi crearea partidelor unice, „condiţie" esenţială pentru funcţionarea regimului totalitar comunist.

Toate aceste partide comuniste deţineau o concepţie comună despre internaţionalism şi o filosofie similară a disciplinei de partid. Membrii de partid trebuiau să se supună orbeşte ordinelor sosite de la

conducerea comunistă. Această logică militaristă a fost denumită centralism-democratic. Partidele aveau în fruntea lor revoluţionari de profesie majoritatea formaţi la şcoala Comintermului. Educaţi „în gândirea stalinistă credeau cu toţii în teoria intensificării permanente a luptei de clasă şi au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a crea un sistem represiv prin care toate tendinţele critice să poată fi imediat eradicate" (1; 69).

Aceşti lideri au condus „democraţiile populare" în menghina stalinismului matur. Acesta era caracterizat prin imitarea forţată a instituţiilor politice, administrative şi culturale sovietice, arbitrarul politic şi birocratic, teroarea poliţiei, privaţiuni economice pentru a se realiza programe ambiţioase de investiţii, dependenţă de tip colonial faţă de URSS, izolarea faţă de lumea liberă, etc.

Moartea lui Stalin, pe 5 martie 1953, a provocat o mare neliniște în URSS. Urmaşii acestuia, au încercat să găsească soluţiile pentru a evita o nouă dictatură personală. Încă din primele zile şi-au propus să „restabilească legalitatea socialistă". Distinderea economică şi socială este însoţită în URSS de o „anumită destindere politică. În politica externă N. Hruşciov insistă pentru realizarea unei politici de destindere care are la bază trei principii" coexistenţa paşnică, caracterul evitabil al războaielor între state cu sisteme politice diferite şi pluralitatea căilor spre socialism" (2; 387). În Uniunea Sovietică procesul destalinizării nu va pune deloc sub semnul întrebării principiile planificării şi conducerii centralizate ale economiei. El diminuează rolul Comitetului Central însă nu reduce drastic privilegiile nomenclaturii partidului.

Imediat după moartea lui Stalin, conducerea sovietică a început o reevaluare a relaţiilor ei cu ţările satelit. În Bulgaria, Cehoslovacia şi Germania de Est au avut loc revolte provocate de condiţiile de viaţă şi muncă. Tancurile sovietice au reprimat demonstraţiile est-germane iar conducerea comunistă a ţării le-a interpretat drept „insurecţie fascistă" (7; 233). Aceste evenimente vor determina pe sovietici ca în mai 1955 să întreprindă un nou pas spre instituţionalizarea hegemoniei lor în Europa de Est, creând Pactul de la Varşovia ca o alianţă militară bazată pe afinitate ideologică. În compunerea acestuia au intrat Albania, (care o părăseşte în 1968), Bulgaria, Cehoslovacia,

Germania de Est, Polonia, România şi URSS.

Totuşi şocul creat de campaniile de destalinizare duse de Hruşciov a afectat ţările est-europene. Demolarea mitului lui Stalin şi apelurile lui Hruşciov pentru abordarea creatoare a doctrinei revoluţionare au dat gânditorilor neortodocşi curajul să pună la îndoială chiar fundamentele ordinii existente. De la sfârşitul anilor ’50 până la începutul anilor ’60 toate ţările est-europene au cunoscut, în grade diferite, apariţia unor tendinţe revizioniste în ceea ce priveşte ideologia marxistă. Acestea au fost mai pregnante în Polonia şi Ungaria unde politica de socializare a fost nu numai accelerată şi prost privită de populaţie dar provocase şi efecte economice catastrofale. În aceste condiţii secretarul general al partidului M. Rákosi, stalinist înveterat a fost nevoit să cedeze guvernarea unui comunist moderat, Imre Nagy. Acesta a format un guvern de coaliţie (27 octombrie 1956) care şi-a propus să lichideze monopolul unui singur partid. La 1 noiembrie Ungaria a ameninţat că se retrage din Tratatul de la Varşovia şi că va promova o politică de neutralitate. La 4 noiembrie 1956 Ianoş Kádár a constituit un guvern opus lui Nagy şi a făcut apel la Armata Roşie pentru a învinge „Contrarevoluţia” Trupele sovietice au intervenit brutal. Cinci zile mai târziu, insurecţia era zdrobită şi visul unguresc de libertate terminat fără ca Vestul, încurcat în „afacerea” Suezului, şi care oricum nu era în stare să reacţioneze, să fi putut interveni altfel decât prin discursuri în favoarea Ungariei.

Următoarea „democraţie populară” care apus la încercare parametrii flexibilităţii sovietice poststaliniste m şi peste Europa Centrală şi de Est a fost România. Câtă vreme în Polonia decompresiunea poststalinistă fusese facilitată de moartea lui Beirut, iar în Ungaria fusese sabotată de neregeneratul Rákosi, în România ea a fost orchestrată de către Gheorghe Ghiorghiu-Dej însuşi, care, la o plenară a C.C. al partidului, în zilele de 19 şi 20 august 1953, a dat tonul autocriticii politice, iniţiind conducerea colectivă şi recunoscând fixaţia excesivă din trecut asupra industriei grele în detrimentul agriculturii şi al consumului. Liderii români au navigat cu abilitate şi pricepere pe „mările furtunoase” ale anului 1956. Au reparat atacul lui Hruşciov asupra lui Stalin, cu afirmaţia că în România problema stalinismului s-a rezolvat încă din anul 1952, prin debarcarea trioului

Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu consideraţi deviaţionişti.

Baza tensiunilor româno-sovietice din anii 1960, a fost refuzul comuniştilor români de a accepta aşa-zisul proiect de modernizare a CAER, prin care România devenea ţară furnizoare de materii prime şi agricole pentru ţările socialiste dezvoltate din bloc. Acest fapt i-au îndreptat pe conducătorii români către China, în disputa ideologică cu URSS dar şi către Vest de unde au obţinut tehnologia necesară procesului de industrializare. La începutul anului 1963 România a încetat să mai bruieze emisiunile radio ale Vestului şi aprobase publicarea unor opere declarate până atunci inacceptabile ideologic pentru cultura socialistă.

În Cehoslovacia singura reviziune a stalinismului pe care Antonin Novotný a permis-o, a fost măsura de a exclude imputarea de titoism din acuzaţiile contra lui Rudolf Slansky şi a co-inculpaţilor acestuia. Unele dintre victimele supravieţuitoare ale epurărilor au fost eliberate discret din închisori. Inflexibilitatea lui Novotný a fost facilitată de stabilitatea economică şi dezvoltarea de care beneficiase Cehoslovacia în anii ’50.

Angajamentele lui Hruşciov de reconciliere cu Tito şi denunţare a lui Stalin de la jumătatea anilor ’50 au fost profund tulburătoare pentru conducătorii albanezi. Făcându-i curte lui Tito sovieticii păreau dispuşi să sacrifice securitatea şi independenţa Albaniei lăsând-o la discreţia Iugoslaviei. Relaţiile dintre URS şi Albania au devenit extrem de tensionate, Hruşciov încercând şi o lovitură de stat camuflată împotriva lor, în anul 1960. După eşecul puciului pu la cale URSS a trecut la un atac public împotriva conducerii comuniste albaneze. China maoistă a compensat prompt Albania faţă de ostracizarea sovietică ajutând-o ideologic, material şi politic.

Iugoslavia, între anii 1950 – 1970 a avut o evoluţie contradictorie. După ce fusese prima ţară” aliat clientelară care sfidase Moscova şi experimentase un stil diferit de comunism a trecut la o politică dogmatică, încetând să fie singura ţară care făcea valuri în lumea comunistă. (5; 260) După întâlnirea Tito-Hrusciov din august 1957, de la Bucureşti, Iugoslavia a devenit prima ţară din afară, sferei de influenţă sovietică care a recunoscut R.D. Germană iar Tito a început să laude internaţionalismul proletar şi să critice vehement

NATO.

Aceste evenimente păreau să semnifice stoparea tendinţelor de căutare a unor căi naţionale spre socialism. Acest lucru este ilustrat şi de susţinerea guvernelor staliniste de către China care urmărea să se substituie URSS la conducerea lumii comuniste. Ca o dovadă a acestor ambiţii, Mao Zedong a obţinut în noiembrie 1957, în timp ce la Moscova se sărbătorea cea de-a 40-a aniversare a revoluţiei din octombrie, redactarea unei Declaraţii Comune elaborate de toate partidele comuniste de la putere în care se afirma unitatea lagărului socialist, adică monolitismul. Tito refuză să semneze declaraţia şi elaborează o alta în care insistă pe egalitate, independenţa partidelor şi neamestecul în treburile lor interne. Dezacordurile între partidele comuniste din URS şi China au devenit foarte mari şi ruptura este făcută publică la Congresul al XXII-lea al PCUS din 1961. De aici înainte va exista şi o „cale chineză" către socialism (2; 299).

China până la acest moment s-a inspirat în mare măsură din modelul stalinist. Ea a adoptat un plan cincinal, a naţionalizat întreprinderile, a colectivizat pământurile. În anul 1953 considerând opera de reconstrucţie încheiată liderii comunişti chinezi au decis să treacă la o nouă etapă de dezvoltare şi abandonează modelul sovietic. La iniţiativa lui Mao Zedong a fost lansată o nouă strategie „Marele salt înainte" pentru „a ajunge din urmă Anglia în cincisprezece ani". Iniţial se părea că strategia va da roade dar criza economică din anii 1959 şi 1961 a făcut ca eşecul să fie total. Acest eşec a „marelui salt înainte" a scos la rampă contradicţiile latente din sânul conducerii partidului comunist chinez. Deşi Mao a trebuit să-şi facă „autocritica" în faţa partidului cu privire la „marele salt înainte" el nu şi-a pierdut influenţa şi rolul decisiv în conducerea partidului. În luna mai 1963 a lansat o campanie pentru a „ridica" spiritul revoluţionar şi a combate revizionismul în sânul partidului.

În continuarea „mişcării de educaţie socialistă" Mao a lansat, în octombrie 1965 revoluţia culturală. Aceasta a fost pe punctul de a arunca China în plină anarhie datorită luptei deschise între adepţii lui Mao şi revizionişti. Victoria lui Mao a fost marcată de eliminarea din partid al adversarului cel mai puternic a lui Mao, Lin Shaogi.

Dezvoltarea economică şi socială a ţărilor comuniste în a doua

jumătate a anilor ’50 şi începutul anilor ’60 a fost inegală deşi au promovat majoritatea cam aceeaşi politică economică. Una din explicaţii a fost şi ajutorul preferenţial al sovieticilor pentru unele ţări frăţeşti. Iată, de exemplu, vânzările de petrol sovietic subvenţionat au protejat economia cehoslovacă pentru un lung răstimp de impactul escaladării preţurilor mondiale la energie. În industrie s-a promovat în continuare, dezvoltarea ramurilor aşa-zise „grele”. În agricultură partidele comuniste nu s-au dezis de metoda cooperativizării compacte a agriculturii. Către începutul anilor ’60 conducătorii ţărilor est europene, cu excepţia Poloniei, au declarat că în ţările lor agricultura a fost pusă pe baze socialiste. În virtutea faptului că atât în industrie cât şi în agricultură poziţiile dominante erau ocupate de sectoarele de stat, liderii comunişti au afirmat că au încheiat, în ţările lor, construirea bazelor socialismului.

Pornind de la aceste afirmaţii la Congresul al XXII-lea al PCUS liderii sovietici au declarat că este posibilă trecerea concomitentă a statelor est-europene la comunism. Această teză a fost susţinută de majoritatea partidelor comuniste est-europene. T. Jivkov, de exemplu, declara că Bulgaria „la răscrucea anilor ’70—80 Bulgaria va începe trecerea treptată spre comunism”. Conducătorii cehoslovaci au afirmat că „generaţia noastră va trăi în comunism” (7; 241). Liderii altor partide au fost mai rezervaţi în ceea ce priveşte posibilitatea aplicării principiului comunist „De la fiecare după posibilităţi, fiecăruia după necesităţi”. Era evident încă de la începutul anilor ’60 că metodele comuniste de gestionare a economiei vor pune piedici serioase în dezvoltarea ei.

Iugoslavia a înţeles că este necesară o reformă economică însă ea n-a fost dusă până la capăt. Totuşi în anul 1945 o serie de măsuri au fost luate şi ele au fost benefice pe termen scurt. Statul n-a mai acordat bani întreprinderilor aflate în dificultate. Băncile au devenit independente şi Republicile au captat o mai mare autonomie în gestiunea economică, dar acest lucru n-a condus la eliminarea disproporţiilor de dezvoltare dintre ele.

Dificultăţile economiei poloneze din anii ’60 au declanşat o serie de greve şi demonstraţii de stradă. A fost demis din postul de conducător al partidului W. Gomułka găsit vinovat şi a fost ales, în

decembrie 1970, E. Gereg.

Ungaria a încercat şi ea să ia o serie de măsuri care să conducă la o revigorare economică. Cea mai importantă a fost cea prin care o parte din funcţiile îndeplinite de ministere au fost cedate întreprinderilor însă fără să fie afectată planificarea centralizată.

Economia românească a cunoscut un ritm impresionant de dezvoltare în această perioadă. Apar ramuri industriale noi şi se consolidează cele vechi. Însă ea a continuat să fie subminată de „tradiţionalul călcâi al lui Ahile" slaba productivitate agricolă. „Victoria" totală a colectivizării din primăvara anului 1962 – deşi a fost considerată un real succes de partid – n-a făcut decât să agraveze problema economică întrucât fermele colective erau notorii pentru eficienţa şi productivitatea scăzută în raport cu cele particulare.

Cu toate că şi în România au existat greve ocazionale, în probleme muncitoreşti de rutină acestea nu au catalizat genul de alianţă între muncitori şi „inteligenţe" care să preseze spre reforme social politice ca în Polonia sau în Cehoslovacia. „Inteligenţei" româneşti i-a lipsit aura de conştiinţă a naţiunii pe care o posedaseră intelectualitatea maghiară şi cea poloneză sau cehoslovacă, ea rămânând destul de departe de suferinţele muncitorilor şi ţăranilor.

Conform aşteptărilor, Nicolae Ceauşescu i-a succedat lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la cârma partidului după decesul acestuia din urmă la 19 martie 1965 datorată unui cancer pulmonar. Aceasta a continuat linia politică a predecesorului său care îl definiseră drept un „naţional-comunist", industrializare rapidă, însoţită de o autonomie în politica externă. „Urmărind o politică externă autonomă, Ceauşescu a reuşit nu numai să ofere Occidentului prilejul să exploateze o breşă aparentă în blocul comunist, dar să şi stimuleze antipatia poporului faţă de stăpânul sovietic (6; 127). România a fost prima ţară din blocul răsăritean care nu a rupt relaţiile diplomatice cu Israelul după" războiul de 6 zile" aşa cum a dictat Moscova.

Deşi beneficiar al moştenirii răposatului sau mentor, Ceauşescu s-a distanţat de nimbul lui Gehorghe Gheorghiu-Dej prin denunţarea crimelor şi abuzurilor săvârşite de securitate. În acelaşi timp românii începuseră să se bucure de o îmbunătăţire a nivelului de trai, pe care a simţit-o, cu excepţia Albaniei, întreaga Europă Răsăriteană la începutul

anilor ’70.

Politica externă a României în anii ’60 şi ’70, sub Nicolae Ceauşescu a dovedit o continuitate care a lipsit în politica internă. În politica externă N. Ceauşescu a dovedit aceeaşi îndemânare şi ingeniozitate pe care le-au dovedit Gheorghiu-Dej însă în politica internă a dovedit apusul acestei atitudini, devenind tiranic şi insensibil la nevoile populaţiei.

Viciile sistemului economic centralizat au ieşit în evidenţă mai mult în Cehoslovacia, ţară industrializată, unde stagnarea era evidentă. Nevoia de reforme a fost înţeleasă şi de o parte a conducerii partidului comunist care a reuşit să-l înlăture din vârful ierarhiei pe A. Novotný, în ianuarie 1968. Lider al P.C. Cehoslovac a devenit A. Dubček activist vechi dar cu idei reformatoare, care a dorit să construiască un „socialism cu faţa umană”. Au fost înlăturate cenzura şi şi-au reluat activitatea o serie de partide printre care şi P. Social-Democrat. În aprilie 1968 conducerea PCC a elaborat un plan care propunea un nou model de societate pentru Cehoslovacia. Moscova şi-a exprimat dezacordul şi a devenit alarmată doar în vara anului 1968 când intelectualii cehoslovaci au dat la 27 iunie 1968 declaraţia „De două mii de cuvinte”.

La 3 august liderul sovietic Leonid Brejnev a avertizat că „nu putem rămâne indiferenţi faţă de soarta socialismului într-o altă ţară”. (5; 247) La mijlocul lunii iulie a avut loc o consfătuire a cinci state membre ale O.T. Varşovia la care România nu a participat care au cerut cehoslovacilor să restabilească cenzura, să dizolve organizaţiile necomuniste şi să iniţieze o ofensivă împotriva forţelor antisocialiste. Conducerea cehoslovacă a respins aceste cereri considerându-le un amestec în treburile interne şi a declarat că P.C.C. nu va reveni la modelul birocratico-poliţienesc de conducere.

Sovieticii au „găsit” cinci membri din conducerea P.C.C. care au „expediat” o scrisoare prin care acestea cereau ajutorul „frăţesc” şi restabilirea „ordinii socialiste”. În noaptea de 21 august 1968 trupele Tratatului de la Varşovia – mai puţin cele româneşti – au invadat Cehoslovacia. Au fost arestaţi conducătorii cehoslovaci şi expediaţi la Moscova unde au fost supuşi la presiuni pentru a schimba cursul evenimentelor. Zdrobiţi psihologic şi incapabili de a mai găsi o soluţie

de a se ieşi din dezastrul creat prin ocuparea ţării, Dubček şi tovarăşii lui au cedat presiunilor sovietice. Invazia a declanşat o furtună de proteste în lumea liberă inclusiv din partea partidelor comuniste. În blocul sovietic România a adoptat o atitudine şi poziţie curajoasă care a stârnit entuziasmul Occidentului. Nicolae Ceauşescu a criticat vehement invazia şi a cerut retragerea trupelor invadatoare. Folosindu-se de prezenţa masivă a trupelor soviatice de ocupaţie, adversarii reformelor au trecut la ofensivă în aprilie 1969. A. Dubček a fost destituit din funcţie şi înlocuit cu Gustáv Husák. Acesta a insistat ca hotărârile Congresului al XIV-lea al partidului să fie calificate ca ilegale iar agresiunea sovietică drept „ajutor internaţionalist".

III. DE LA INSTABILITĂŢE LA CRIZE ÎN STATELE SOCIALISTE

În toamna anului 1964 Nichita Hruşciov a fost înlăturat de la conducere printr-o lovitură organizată de forţele neostaliniste birocratice nemulţumite de metodele sale de conducere, etichetate ca „scheme nechibzuite" (1; 97). Noii lideri de la Kremlin în frunte cu L. Brejnev au luat decizia de a restaura uniformitatea ideologică. Aceasta a fost primită de toţi conducătorii comunişti est-europeni, cu excepţia României, cu simpatie şi interes. Intensificarea conflictului sino-sovietic şi intervenţia americană în Vietnam au fost folosite de propaganda sovietică pentru strângerea legăturilor dintre partidele comuniste. Uniunea Sovietică nu înţelegea să renunţe cu nimic la dominarea acestor ţări europene „interesată fiind, cu întâietate, în pătratul Varşovia, Berlin, Praga, Budapesta, care era şi un poligon militar cu divizii sovietice în plin centrul Europei" (8; 91). Devenise clar că Uniunea Sovietică nu va mai permite niciun experiment cu subversiva idee a „socialismului cu faţă umană". Liderii sovietici şi-au menţinut monopolul interpretării marxism-leninismului şi au condamnat orice formă de deviaţie de la viziunea lor.

URSS a intrat într-o perioadă de stagnare numită în istoriografie şi „brejnivistă" care a durat aproape 20 de ani. Sistemul instituţional instaurat prin Constituţia din 1977 a pus accent pe unitatea URSS. Repartizarea puterii care era prevăzută a fi gestionată între popor, stat şi partidul comunist era de fapt un monopol al partidului comunist

dominat de nomenklatură. Leonid Brejnev s-a impus progresiv în fruntea partidului păstrând un delicat echilibru între diferite clanuri ale aparatului de partid. În acest răstimp economia a continuat să fie hipercentralizată şi neperformantă, cu excepţia complexului militar industrial. Aparatul birocratic a devenit foarte numeros şi neeficient. Acesta s-a transformat într-o castă privilegiată în timp ce nivelul de trai se deteriora tot mai mult. Economia sovietică prezenta un bilanţ extrem de decepţionant. În industrie creşterea economică regresează de la 7, 4% în 1971 la 3, 4% în 1979, în domeniul agricol URSS a trebuit să importe grâu din SUA (până la 25 milioane tone în 1973 – 1980) iar aprovizionarea populaţiei se făcea anevoie. Raportat la indicatorii statistici ca nivel de trai sau asistenţă medicală URSS ocupa locul 60 în lume şi în multe privinţe „se afla pe aceeaşi treaptă cu Burkina Faso, stat în Africa de Vest" (7; 247).

Fiecare lider sovietic de după Stalin a căutat să găsească o formulă viabilă pentru a menţine URSS în condiţia de superputere nu numai militară ci şi economică. Toţi au eşuat. L. Brejnev care a elaborat o doctrină care statua principiile colaborării cu ţările socialiste, în principal cele din blocul răsăritean. Aceasta justifica, în absenţa unei baze juridice internaţionale, introducerea de trupe pe teritoriul altui stat suveran împotriva voinţei conducerii legitime a statului respectiv. Argumentul era simplist: responsabilitatea colectivă a ţărilor socialiste pentru soarta comunismului. Suveranitatea statelor în concepţia lui Brejnev şi ai adepţilor săi trecea pe planul doi. După înăbuşirea „Primăverii de la Praga" Moscova a dezlănţuit o campanie acerbă de suprimare a tendinţelor reformiste atât în URSS cât şi în ţările est-europene. Diversitatea devenise din nou o erezie iar îngheţul politic şi economic reprezenta semnul distinctiv al culturii politice neostaliniste.

În raport cu evoluţiile politice şi economice din URSS conducătorii statelor socialiste şi-au definit teoretic „noua etapă" în care ţările lor au intrat după anii '70. Au fost elaborate planuri de construire, într-o perioadă scurtă a „socialismului dezvoltat" sau „multilateral dezvoltat" şi de trecere la comunism. Viaţă a demonstrat că atingerea acestor obiective în condiţiile păstrării sistemului existent era o utopie. Monopolul puterii partidelor comuniste a fost legiferat

prin constituţie. Contopirea aparatului de partid cu cel de Stat, libertatea de acţiune a poliţiei politice împotriva oricărei forme de opoziţie politică, rezolvarea problemelor sociale pe calea violenţei etc., erau elemente ce caracterizau „societăţile socialiste". Totuşi au fost şi unele particularităţi. Reformele începute la sfârşitul anilor '60 în Iugoslavia au fost oficializate într-o nouă constituţie promulgată la 21 februarie 1974. Prin aceasta s-a realizat o stabilitate instituţională însă n-a vindecat ţara de cele două boli ale sale înrudite şi recalcitrante: inegalitatea interregională şi tensiunile interetnice. După moartea lui Tito problema musulmană din Bosnia-Herţegovina şi mai ales a albanezilor din Kosovo au înlocuit beligeranţa croată în calitate de cea mai flexibilă expresie a bolii cronice etno-naţionale a Iugoslaviei. Între anii '40 şi '80 proporţia musulmană a populaţiei din Bosnia-Herţegovina a crescut de la aproximativ 30% la peste40% restul fiind sârbi şi croaţi într-un raport de 2/1 dar ce a fost mai important, musulmanii au început să conştientizeze faptul că reprezintă o entitate separată care are nevoie de un statut aparte. Provocarea cea mai serioasă la adresa politicii naţionale iugoslave a fost ridicată de noua emancipare a albanezilor din Kosovo care nu numai că au clătinat delicata balanţă interrepublicană a sistemului federal, ci au pus sub semnul întrebării sloganul comunist potrivit căruia progresul economic calmează nemulţumirile etno-naţionale.

În urma gravelor rebeliuni din noiembrie 1968 Belgradul a acţionat cu toată fermitatea pentru a îmbunătăţi situaţia economică din Kosovo şi a-i promova în poziţii de autoritate pe albanezi. Aceste măsuri au potolit tensiunile pentru aproximativ un deceniu pentru a izbucni şi mai violent în primăvara anului 1981 când a fost necesară intervenţia armatei federale pentru a stăpâni situaţia. Albanezii nu cereau secesiunea ci doar provincia să devină republică şi nu provincie autonomă. S-a ajuns la o înţelegere care a rezolvat doar aparent problema datorită schimbărilor în raportul demografic unde albanezii aveau o rată a natalităţii mult superioară sârbilor care, în declin îşi părăseau gospodăriile din Kosovo pentru a migra în centrul Serbiei „unde povestirile lor stârneau valuri de furie". (5; 273). Această problemă nerezolvată va fi „fitilul" gravelor incidente interetnice de mai târziu.

Polonia în timpul „domniei" lui E. Gierek va declanşa o sarabandă a împrumuturilor externe din Vest şi Est, fără consecinţe în evoluţia economică a ţării. Practic masivele împrumuturi sovietice şi occidentale care s-au revărsat în Polonia de-a lungul anilor '70 au fost în mare parte irosite, ele subvenţionând „doar o orgie de consumatorism, corupţie şi investiţii hiperoptimiste, grandioase, necoordonate şi în consecinţă, aberante" (5; 283). Între 1975 şi 1980 datoria publică s-a triplat de la 7, 4 miliarde dolari la peste 21 miliarde, rata de credit a Poloniei se apropia de epuizare. Efortul tardiv de retranşare internă a provocat confuzie şi frustrare, directorii unităţilor productive pomenindu-se prinşi între obiectivele de la centru şi nemulţumirile populaţiei. Întregul sistem tindea spre anarhie.

Komitetul pentru Apărarea Muncitorilor (K.O.R) a devenit vârful de lance a nemulţumirilor sociale sprijinit şi de biserica catolică. Valul de greve din vara anului 1980 a adus nu numai o victorie istorică a societăţii civile asupra partidului comunist prin semnarea la 31 august a unui acord între muncitori şi guvern şi anunţa şi sfârşitul erei comuniste în Europa. Lech Wałęsa liderul greviştilor de la Gdańsk a obţinut din partea conducerii nu numai creşteri salariale ci şi dreptul legal la grevă, dreptul de a organiza sindicate independente, scutite de controlul partidului, eliberarea deţinuţilor politici etc. La 6 septembrie partidul l-a înlocuit pe Gerek cu S. Kania care n-a reuşit nici el să atenueze situaţia. Soluţia pentru câţiva ani a fost o dictatură militară mascată cu generalul Jaruzelski în fruntea statului şi a partidului.

Dacă marasmul economic al Poloniei din anii '70 ajutase la sfidarea regimului comunist de către populaţie în Ungaria aceluiaşi deceniu progresul şi refacerea economiei au servit la stabilizarea şi mărirea acceptibilităţii regimului comunist. Kádár a căutat să obţină acceptarea pragmatică a guvernului lui de către societatea ungară, pa calea progresului economic şi ştiinţific abţinându-se să insiste pentru legitimarea ideologică a sistemului comunist. Logica lui Kádár a dus la o serie de reforme care n-au afectat rolul de conducător al partidului şi locul şi rolul ţării în blocul comunist. A luat măsuri descentralizatoare, inovaţii orientate spre piaţă, adaptări ale întreprinderilor în spiritul privatizării şi concesii în domeniul libertăţilor civile care i-au adus

Ungariei aprecieri pe plan internaţional.

Cehoslovacia, sub Gustáv Husák, contrasta cu energica Ungarie a lui Kádár. Deşi cei doi lideri aveau acreditări iniţiale similare – amândoi comunişti din „ilegalitatea locală care căzuseră victime ale terorii staliniste din anii ’50 şi ulterior amândoi au accedat la putere sub auspicii sovietice – atitudinile şi politicile lor s-au caracterizat printr-o acută divergenţă. Rigid unde Kádár se arăta flexibil G. Husek a preferat cu consecvenţă reţetele dogmatice în locul riscurilor experimentale. Astfel că în anii ’70 societatea cehoslovacă a intrat într-o perioadă de stagnare. Regimului Husák îi lipsea atât" vigoarea adevăratului totalitarism, cât şi elanul reformismului real". Din acest motiv, s-a simţit foarte ameninţat de eferfescenţa Solidarităţii din Polonia învecinată în anii 1980 – 1981, când, inversând rolurile din 1968, Praga a îndemnat Moscova să înăbuşe aşa-zisa" Contrarevoluţie de la Varşovia" (5; 299). Strategia internă a regimului Husák a fost caracterizată printr-un înalt grad de stabilitate. Cu excepţia câtorva decese naturale, echipa care a preluat puterea în 1968, sub egida Moscovei a rămas aceeaşi până la sfârşitul anilor optzeci, devenind o oligarhie osificată. Totuşi, pe la sfârşitul anilor ’70 apare în societatea civilă o reacţie la conservatorismul politic. Carta ’77 (fondată în ianuarie 1977) şi Comisia pentru Apărarea celor Persecutaţi pe Nedrept (întemeiată în 1978). Acestea cereau respectarea drepturilor omului şi cele civile, şi rezolvarea unor grave probleme economice etc.

Bulgaria a fost singura ţară comunistă din blocul sovietic al cărei regim n-a căzut niciodată în ispita de a sfida hegemonia sovietică sau de a devia de la dogmele marxiste. În 1971 liderul comunist bulgar T. Jivkov s-a simţit îndeajuns de încrezător şi sigur pe sine pentru a înlocui aşa-zisa Constituţie Dimitrov din decembrie 1947 cu una nouă care a ridicat statutul ideologic al ţării la acela de „stat socialist", identifica explicit partidul comunist ca autoritate de guvernare şi cita prietenia cu URSS ca principiu călăuzitor. Cu acest prilej T. Jivkov a devenit şi şef al statului. În 1979 liderul bulgar a introdus o imitaţie a noului mecanism economic unguresc favorizând loturile ţărăneşti private şi invitând investiţiile apusene anterior refuzate cu dispreţ. Bulgaria a obţinut o rată bună de dezvoltare însă acestea n-au putut să atenueze racilele de sistem, ale comunismului.

Marele paradox al evoluţiei regimului de la Bucureşti după anii ’70 a fost că proasta administrare a treburilor interne ale României contrasta foarte puternic cu modul în care a dus politica externă. La începutul anilor ’70 N. Ceauşescu se bucura de respectul pe care comunitatea internaţională i le acordase în 1968, iar el le-a exploatat la maximum. Faptul că România era folositoare Occidentului din punct de vedere politic ca „ghimpe” în „Coasta Moscovei” l-a determinat pe acesta să-i facă liderului român tot mai insistent curte. Edificator este gestul politic al preşedintelui Nixon de a vizita România în august 1969 iar preşedintele Ceauşescu a vizitat SUA în octombrie 1970. Au urmat o serie de favoruri economice. În 1971, România a fost primită în Acordul General pentru Tarife şi Comerţ (GATT) iar în 1972 a fost acceptată în FM ŞI BIRD.

Deziluzia românilor în politica internă a fost legată de „minirevoluţia culturală” declanşată după vizita liderului comunist în Coreea de Nord şi China (1971) şi eşecul economiei româneşti prinsă pe picior greşit din punct de vedere al strategiilor de dezvoltare de şocurile petroliere de la mijlocul anilor ’70 şi începutul deceniului nouă. Intervenţia directă a secretarului general în organizarea şi conducerea economiei prin „vizitele de lucru” periodice a dus la perpetue ajutări ale politicii şi practicii economice care-i năuceau pe conducătorii de întreprinderi şi pe muncitori, având un efect opus celui dorit şi a sfârşit prin ineficienţă. La acesta s-a adăugat şi hotărârea preşedintelui român de a „sfida Occidentul în decembrie 1982 prin declaraţia că va plăti datoria externă până în 1990” (6; 151). Pentru a realiza acest lucru a introdus un regim de austeritate fără egal în istoria regimurilor comuniste est-europene cu cartelarea şi raţionalizarea produselor alimentare şi a energiei electrice. Opoziţia faţă de măsurile şi ineficienţa regimului au condus la o serie de greve la începutul anilor ’80. Minerii din şapte mine metalifere din zona Maramureşului care au declanşat o grevă în septembrie 1983, în semn de protest faţă de noua lege a salarizării. Trei ani mai târziu o grevă au făcut şi muncitorii de la Fabrica de maşini grele din Cluj-Napoca. La 16 februarie 1987 o mie de angajaţi de la uzinele „Nicolina” din Iaşi au protestat împotriva scăderii salariale. Tulburări semnificative au fost semnalate şi în alte zone ale ţării. Regimul comunist intrase şi în

România în faza sa finală.

Sfârşitul „erei maoiste" în China a fost marcat de o luptă acerbă pentru putere între o tehnocraţie încarnată de Zhou Enlai şi apoi de Deng Xiaoping şi o tendinţă extremistă reprezentată de „banda celor patru". Împotriva lui Zhou Enlai şi a curentului reformator care domnea al X-lea Congres al partidului din august 1973, radicalii maoişti au decis să lupte împotriva „curentului". Victoria lui Zhou Enlai este concretizată la cea de-a patra Adunare Naţională Populară reunită în 1975 care decide să ia măsuri pentru „modernizarea atât a agriculturii, industriei şi apărării naţionale cât şi a ştiinţei şi tehnicii de o manieră care să ducă economia chineză pe primul loc în lume". (9; 205) Lupta pentru putere s-a reluat, în China, după moartea lui Zhou Enlai în ianuarie 1976. În anul 1978 linia pragmaticului Deng Xiaoping a câştigat definitiv iar China s-a lansat într-o eră de profunde reforme economice care vor conduce ţara la schimbări fundamentale. Au fost abandonate o serie de principii marxiste şi s-a operat o deschidere treptată către capitalurile şi tehnicile Occidentale.

Aceste reforme pragmatice – cum a fost de exemplu decolectivizarea agriculturii – au pus în mare măsură chestiunea fundamentală a caracterului socialist al economiei. Această societate chineză mai preocupată de modernizare şi de îmbunătăţiri de ordin material decât de ideologie a rămas oficial socialistă. Reformele politice ale erei Deng Xaoping au fost moderate şi s-au limitat la o restructurare a aparatului administrativ al ţării cu scopul de ai face mai eficient (1970) şi la o reechilibrare a raporturilor partid-stat în 1982. Relativa liberalizare a regimului nu va merge până la acceptarea unei veritabile schimbări: – democratizarea.

BIBLIOGRAFIE

1. Vladimir Tismăneanu, Reinventarea politicului. Europa răsăriteană de la Stalin la Havel, Iaşi, 1997.

2. Pierre Milza, Serge Berstein, Istoria secolului XX. Lumea între război şi pace. 1945 – 1973. Bucureşti, 1988.

3. Prof. univ. dr. Zorin Zamfir, Istoria universală contemporană, vol. II, Bucureşti, 1999.

4. André Fontaine, Istoria războiului rece. vol. II, Bucureşti. 1992.

5. Joseph Rothschild, Istoria politică a Europei centrale şi de Est după al doilea război mondial, Bucureşti, 1997.

6. Dennis Deletant, România sub regimul comunist, Bucureşti, 1997.

7. Anatol Petrencu. Istoria universală. Epoca contemporană, Chişinău, 1955.

8. Titu Georgescu, România în istoria Europei secolului XX 1945 – 1990. Bucureşti, 1992.

9. Pierre Milza, Serge Berstein, Istoria secolului XX, după 1973. Bucureşti, 1998.

X. DECOLONIZAREA ŞI EVOLUŢIA LUMII POSTCOLONIALE ÎN SECOLUL XX

1. CRIZA DOMINAŢIEI COLONIALE

Între cele două războaie mondiale, evoluţia colonialismului era acceptată fără prea mari probleme de majoritatea populaţiei. Ascensiunea şi creşterea popularităţii forţelor politice naţionale din cadrul dominioanelor au condus la punerea sub semnul întrebării a sistemului colonial.

Evoluţia imperiului britanic spre formarea „Commanwealth-ului naţiunilor" a fost marcată de slăbirea relaţiilor politice cu dominioanele şi de o tentativă de restrângere a legăturilor economice în cea mai mare colonie a Coroanei britanice, însă, Londra a întâmpinat rezistenţa unui puternic curent naţionalist condus de Gandlu. Franţa a fost mai preocupată să-şi menţină autoritatea asupra imperiului fără să întreprindă reforme care să vină în întâmpinarea revendicărilor naţionaliste.

Primul război mondial nu a provocat o declanşare a discuţiilor pe marginea temeiurilor dominaţiei coloniale asupra popoarelor de peste mări. Acestea erau convinse că sunt însărcinate cu o misiune umanitară şi civilizatoare. Aspiraţiile naţionale ale popoarelor colonizate erau puse sub semnul îndoielii şi negate. Pentru omul politic britanic, de exemplu, militantul naţionalist indian Gandhi nu era

decât un „factor pe jumătate dezbrăcat" (2; 288). În această perioadă prin scrierile politice, sociologice şi chiar literare s-a elaborat o adevărată doctrină a colonizării care justifica pe temeiuri economice, istorice şi morale, dominaţia europeană asupra altor continente.

Dacă aceasta a fost dominanţa gândirii europene la nivelul elitelor trebuie arătat totuşi că după încheierea primei conflagraţii mondiale apar voci care pun în discuţie termenele dominaţiei coloniale. André Gide denunţă abuzurile coloniale în cartea sa Călătorie în Cango (1928).

Ideile lansate de preşedintele american W. Wilson, crearea Societăţii Naţiunilor care a înscris în Charta sa principii generoase, destrămarea imperiilor austro ungar, otoman, ţarist şi deservirea procesului de afirmare naţională în Europa au favorizat apariţia mişcărilor de eliberare naţională în colonii.

La originea acestor mişcări s-au aflat intelectuali, funcţionari şi oameni de afaceri formaţi cu universităţi europene: Gandhi, Nehru în India; Bourguiba în Tunisia; Soekarno în Indonezia, Ferhat Abbas în Algeria. În prima fază aceste mişcări nu şi-au propus să rupă total legăturile cu metropola ci doar reforme de esenţă în domeniul economic şi social.

Supunând împeriul britanic la un efort de război căruia i-a făcut cu greu faţă prima mare conflagraţie a secolului XX a subliniat eroziunea acestuia. Metropola a fost obligată să-şi asocieze dominioanele la efortul de război. Pentru a obţine participarea lor, cu aproape 2 milioane de combatabţi, Londra a trebuit să efectueze, o reajustare a relaţiilor constituţionale între părţile componente ale imperiului (2; 290).

Astfel că la Conferinţa de Pace dominioanele vor face figură de state aproape independente. Unele dintre ele vor lua atitudini care făceau notă aparte faţă de Foreign Office. la Conferinţa imperială din 1926 lordul Balfour a găsit o formulă acceptabilă – British Commonwealth of Nations – prin care se stabilesc noi raporturi între Metropola şi Canada, Noua Zeelandă, Australia, Irlanda şi Uniunea Sud Africană. Legăturile care se vor menţine vor fi aproape simbolice.

Nu acelaşi statut îl va primii India. Prin „India Act" din 1919 aceasta a primit o mică autonomie la nivelul condiţiilor provinciale

deşi în 1917, s-au promis instituţii capabile să realizeze o guvernare responsabilă.

De asemenea, indienii care participaseră la efortul de război cu aproape un milion de oameni, vor intensifica mişcarea de eliberare naţională, marcată prin acţiuni de nesupunere civică şi de protest.

În Franţa tema imperială, după încheierea primului război mondial, este exaltată constant în mass media. De altfel imperiul colonial francez atinge extinderea maximă acum: 12 milioane de km. p şi peste 70 de milioane de locuitori. Metropola a stabilit peste tot un regim de administrare decentă ce puneau să ţină în adormire naţionalismele din imperiul său.

Totuşi între cele două războaie mişcări naţionaliste apar şi se dezvoltă şi la imperiul colonial francez. Ideile liderului naţionalist chinex Sun Yat-Sen au o mare influenţă în Indochina. În 1927 a fost creat un partid naţional vietnamez după modelul celui chinez. În 1930 Nguyen Al Quae (viitorul lider comunist cunoscut sub numele Ho Şi Min) a fontat partidul comunist vietnamez care avea ca obiectiv lupta pentru eliberare de sub dominaţia franceză şi obţinerea independenţei.

În Maroc în 1919 mişcarea naţionalistă îşi va lua simbolic denumirea de Destour (Constituţia). În Maroc naţionaliştii vor întreprinde o serie de revolte împotriva dominaţiei Coloniale: contra spaniolilor (1920 – 1924) şi apoi împotriva francezilor (1925 – 1926). la fel de activă va fi şi mişcarea naţionalistă condusă de ferhat Abbas în Algeria.

Nemulţumirile din Liban şi Siria au îmbrăcat forme violente. În august 1925 au avut loc revolte care au fost reprimate sever de către generalul Sarrail şi ordinea a fost restabilită abia în anul 1927 (4; 121). Siria şi Libanul vor primi, în urma acestor mişcări constituţii care vor reglementa viaţa publică şi politică în aceste ţări şi promisiunea că vor obţine independenţa în următorii trei ani.

Căderea Frontului popular de la putere în Franţa a făcut ca aceste promisiuni să nu se materializeze.

Dacă în perioada interbelică imperiul colonial francez parcă bine articulat şi aparent calm nu aceeaşi situaţie s-a întâmplat cu imperiul britanic care a fost obligat să accepte, în cele din urmă,

independenţa unor colonii. După evenimentele din 1919 când Afghanistanul a atacat India Britanică, Londra pierde controlul asupra acestei ţări.

În urma unei negocieri foarte dificile, Londra face o declaraţie prin care proclamă sfârşitul protectoratului britanic asupra Egiptului (febr.1922). Acesta nu a însemnat şi independenţa ţării dar s-au pus bazele unui acord care va reglementa viaţa politică a Egiptului şi natura raporturilor cu Marea Britanie.

Aceasta va fi obţinută în 1936 prin tratatul semnat la Londra în schimbul prezenţei trupelor britanice de-a lungul Canalului de Suez, punct strategic de interes vital pentru marea Britanică.

Arabia Saudită, în schimb, şi-a obţinut independenţa prin tratatele semnate la 20 mai 1927.

În ceea ce priveşte Irakul, englezii s-au confruntat cu o mare răscoală în regiunea Eufratului izbucnită ca urmare a impunerii pe tronul ţării a regelui Faisal alungat de francezi din Siria. În urma negocierilor guvernul Irakian a acceptat pe Faisal în schimbul creării unui regat ereditar. În 1929 înaltul comisar britanic pentru Irak Sir Giribert a propus guvernului Irakian un tratat prin care ţara devenea independentă şi putea să adere la Liga Naţiunilor. Tratatul a fost semnat în 1930 însă prin acesta Anglia îşi menţinea controlul şi influenţa, deoarece avea permisiunea de a menţine baze militare iar în timp de război putea folosi teritoriul Irakian. În plus avea şi controlul asupra exploatării petrolului Irakian.

Transiordania regiune cu aproximativ 200.000 de locuitori detaşată de Palestina de guvernul britanic în anul 1922 obţine independenţa prin acordul semnat la 20 februarie 1928 cu condiţia de a instaura un regim politic constituţional şi de a urma Londra în politica externă şi economică.

Interesele petroliere cunosc în perioada interbelică o creştere rapidă în orientul Mujlociu. Lungii dominaţii turceşti şi mai scurtei tutele franco-britanice le va succede o nouă formă de imperialism: cel al marilor companii petroliere engleze şi americane care îşi vor împărţi prospectarea şi exploatarea aurului negru din regiune. Acest fapt va cunoaşte o intensitate şi mai mare după cel de-al doilea război mondial când practic forma clasică a colonialismului dispare dar este

înlocuită cu una nouă.

2. MIŞCAREA DE ELIBERARE ÎN PRIMII ANI DUPĂ ÎNCHEIEREA CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Apariţia procesului de decolonizare după încheierea celei de-a doua conflagraţii mondiale a fost unul din fenomenele care au marcat pe termen lung istoria secolului XX. Decolonizarea şi revoluţia au modificat spectaculos harta politică a globului. Numărul de state independente din Asia, recunoscute pe plan internaţional a crescut de cinci ori. În Africa, unde în 1939 era un singur stat liber, acum erau cincizeci. Chiar şi în America, remarcă Eric Hasbawin, unde decolonizarea timpurie din secolul al XIX le-a avusese drept rezultat apariţia a vreo douăzeci de state libere, acum s-au mai adăungat vreo zece. (1; 400)

Decolonizarea, înţelegând prin aceasta prăbuşireaea dominaţiei coloniale a fost în primul rând o consecinţă majoră a celui de-al doilea război mondial dar şi rezultatul luptei de eliberare a popoarelor asuprite şi al afirmării în sistemul relaţiilor internaţionale a unor principii morale şi democratice. În acest sens, un rol de maximă importanţă l-au avut principiile lansate prin Cartha Atlanticului.

Articolul 3 al Chartei menţiona: „Ei (Roosevelt şi Churchill – n. a) respectă dreptul ce are fiecare popor de a alege forma de guvernământ sub care vrea să trăiască; ei doresc să fie redate drepturile suverane şi liberul exerciţiu de guvernare celor care au fost privaţi de ele prin forţă" (2; 323). Astfel Marea Britanie este nevoită să propună din 1944, un statut de independenţă Indiei. În Africa de Nord intransigenţa metropolei radicalizează şi consolidează curentele naţionaliste ostile prezentei franceze. Africa neagră, care a contribuit masiv la efortul de război, s-a arătat sensibilă la discursurile eliberatoare ale ONU. Anticolonialismul a progresat din 1945, impulsionat din motive diferite de cele două superputeri care s-au confruntat în perioada războiului rece – SU ŞI URSS. Între AU ŞI ASO edificiul colonial britanic s-a surpat, chiar dacă Londra a reuşit să menţină cea mai mare parte a fostelor sale posesiuni în cadrul Commanwealth-ului. Dacă Franţa n-a reuşit să evite decolonizarea fără vărsări grele de sânge, Indonezia s-a eliberat de sub dominaţia

olandeză, de exemplu, într-un mod mai puţin sângeros.

Primele seisme care vor anunţa destructurarea sistemului colonial sunt percepute de opinia publică şi lumea politică, în special, încă din perioada de sfârşit a războiului mondial.

În Asia de Sud – Est după înfrângerea Japoniei, europenii nu mai reuşesc să restabilească ordinea anterioară ocupării statelor din zonă de către militarismul japonez. India, dintre toate coloniile Asiei, cerea drepturi de consultare şi reprezentare în deciziile care o priveau încă de la izbucnirea conflictului Partidul Congresului din India a reproşat Marii Britanii de a fi târât ţara în război fără ca reprezentanţii acesteia să fi fost consultaţi. În Africa de Nord şi orientul Apropiat războiul a reactivat mişcările naţionaliste ai căror lideri se impun tot mai pregnant în fruntea luptei de eliberare naţională. În Africa neagră apar elite capabile să impună puterilor coloniale reconsiderarea raporturilor metropolă – colonie.

În ASIA, aşa cum s-a menţionat, procesul de eliberare materială s-a consolidat. În India în timpul conflictului mondial s-au format două curente: cel al lui Gandhi, favorabil unei colaborări cu Japonia în schimbul proclamării imediate a independenţei; cel care avea în fruntea sa pe Nehru, partizan al luptei antijaponeze şi al amânării chestiunii independenţei până după sfârşitul războiului.

În noiembrie 1945, în India au avut loc alegeri care au divizat lumea politică însă acestea n-au afectat lupta antibritanică. În aceste condiţii guvernul de la Londra a dat publicităţii, după conferinţa de la Simla (iulie 1945), o declaraţie în care se precizau condiţiile trecerii Indiei de la situaţia de colonie la cea de dominion

Un moment semnificativ privind viitorul Indiei l-a reprezentat declaraţia făcută de J Nehru în Adunarea Constituantă rezultată în urma alegerii din iunie 1946, prin care a subliniat necesitatea independenţei pentru India. La 3 iulie 1947 parlamentul englez a votat actul de independenţă pentru India.

La 15 august India şi Pakistanul au fost declarate două state independente în cadrul Commanweath-ului. În 1948 s-a publicat proiectul de Constituţie ce va fi votat în anul următor. Adunarea Constituantă a hotărât ca India să rămână în cadrul Imperiului Britanic. primul preşedinte al Indiei a fost Sri Rajendra Prasad. Unul

din obiectivele cele mai importante ale noului stat independent a fost înlăturarea dominaţiei străine din unele teritorii indiene (3; 327).

Astfel printr-un acord cu Franţa semnat la 28 mai 1956 au reintrat în componenţa statului Indian Pondicherry, Karikal, Jenan şi Mahe. Deşi Portugalia sa opus, în cele din urmă teritoriile: Goa, Daman şi Dea au fost eliberate.

Populaţia musulmană din fosta colonie India s-a constituit în într-un stat nou Pakistanul (14 august 1947). După separarea de Uniunea Indiană evoluţia Pakistanului a fost contradictorie şi complexă. După mai mulţi ani de frământări politice interne s-a reuşit adoptarea unei Constituţii (2 martie 1956) care a pus bazele unui stat musulman federativ în frunte cu generalul Iskander Mârza. Pe fondul luptei pentru autonomia Bengalului şi a intervenţiei Indiei în dispută se ajunge la războiul de 13 zile în urma căruia pe harta Asiei mai apărea la 16 decembrie 1971 un stat independent – Republica Populară Bangladesh.

În Asia de Sud Marea Britanie a încercat să rezolve problemele cerute de populaţiile aflate sub dominaţia ei dar fără să meargă până la capăt. Deşi în decembrie 1946 guvernul britanic a reuşit să impună un statut de autonomie Birmaniei elitele politice din această ţară continuă lupta şi la 17 octombrie 1947 acesta este obligat să recunoască independenţa noului stat: Republica Uniuni Birmane. Acest fapt agită spiritele în Ceylon care repune în discuţie planul Sanibury din 1945, care introducea, de fapt, Constituţia Britanică în insulă.

Pentru a evita tensiunile Londra a proclamat autoguvenarea completă (dec.1947) pentru Ceylon în cadrul Commanwalth-ului. Datorită resurselor materiale pe care Malayezia le deţinea, (staniu, cauciuc) guvernul britanic a făcut tot ce-a fost posibil pentru a-şi menţine controlul în această ţară. Astfel, de abia în anul 1957 a luat naştere, în urma unui lung conflict dintre naţionalişti şi administraţia britanică, federaţia Malayezei. Un an mai târziu Singapore obţine autonomia.

Mai greu s-a obţinut independenţa Indoneziei. După capitularea Japoniei, şeful partidului naţional din Indonezia a proclamat independenţa ţării (17 august 1945)

Preocupată de a-şi menţine interesele în arhipelag Olanda a

organizat două „operaţiuni de poliţie" împotriva tinerei republici (3; 136). Prin acordurile din 16 noiembrie 1946 olandezii au recunoscut noul regim din insule (Jara şi Sumatra) şi au admis constituirea Statelor Unite ale Indoneziei, asociate Olandei. Nemulţumită de regimul din ţară, Olanda va interveni succesiv în Jara şi Sumatra (iulie 1947 şi ianuarie 1948). Intervenţia ONU dar şi a celor două superputeri URS ŞI SUA obligă Olanda să accepte în decembrie 1949 independenţa Statelor Unite ale Indoneziei (4; 530).

Statele din Indonezia şi-au obţinut independenţa în urma unor războaie dure şi de lungă durată. La Honoi, pe 2 septembrie 1945, a fost proclamată – Republica Democratică Vietnam. Un guvern sub preşedinţia lui Ho-şi-Min, sub protecţie americană îl sileşte pe împăratul Bao Dai să abdice. Peste puţin timp englezii au ocupat sudul ţării, iar trupele generalului Chiang Kai Shi – nordul. Franţa intervine şi ea şi propune o soluţie politică crearea unui stat alcătuit din Cochiarchina, Cambodgia şi Laosul sub suveranitate franceză. Guvernul Vietmih-ului nu acceptă compromisul, decid independenţa. Se declanşează un război de decolonizare, Francezii deţineau oraşele şi cea mai mare parte a regiunilor vitale ale ţării. Vietnamul duce un război de guerilă obţinând în cele din urmă, controlul asupra unor importante regiuni (5; 40).

Franţa a căutat să găsească o personalitate non comunistă capabilă să atragă în jurul ei majoritatea populaţiei şi care să accepte „Compromisul". Acesta s-a găsit în persoana fostului împărat Bao Dai. Prin acordurile de la d'Along Franţa acorda independenţa (5 iunie 1948). Acordurile similare s-au semnat şi cu Laosul şi Combodgia, recunoscute ca asociate (4; 532).

Începând cu 1950, conflictul s-a internaţionalizat. China intervine în ajutorul guvernului vietnamez. Acesta declanşează operaţiuni ofensive de mare amploare. În 1952 generalul Giap înfrânge trupele franceze din Tonkin, Annam şi Lass. În aprilie 1953 este încercuită delta Tankineză. Trupele franceze, chiar şi cu ajutorul acordat de SUA, nu pot rezista. Înfrângerea şi dezintegrarea „Uniunii Franceze" din Indochina nu poate fi evitată. Acordurile semnate în iulie 1954 la Geneva de preşedintele Consiliului Pierre Mendes France pun capăt războiului. Vietnamul a fost împărţit în două state: la Nord de

paralela de 17 „Republica Democratică Vietnam; la sud un guvern prooccidental condus de Ngo – Dinh Diens. Au fost prevăzute alegeri pentru 1956 care să permită populaţiei să se pronunţe în legătură cu unificarea ţării. Laosul şi Combodgia au devenit independente. În anii următori, începând cu 1957 între cele două Vietnam-uri ca şi în Laos şi Cambodgia a început un război civil între comunişti susţinuţi de URSS şi naţionalişti prooccidentali.

Când au debarcat în insula Luzon, în ianuarie 1945, trupele americane au găsit vaste teritorii eliberate de sub ocupaţia japoneză, de forţele filipineze. Ţara era scindată în două curente: comunist şi naţionalist. După ce Congresul SUA a stabilit relaţii economice şi a proclamat independenţa Filipinelor (aprilie 1946) parlamentul dominat de liberali a proclamat independenţa alegând în fruntea statului pe Manuel Roxas.

Forţele controlate de comunişti şi nemulţumite de tratamentul acordat ţării de către SUA (tratament egal cu al filipinezilor în exploatare a resurselor, baze militare pe timp de 9 ani, etc.) au declanşat lupte împotriva guvernului. Acesta a desfăşurat, cu succes o ofensivă „Operaţia celor patru trandafiri" care s-a încheiat în 1953 cu înfrângerea comuniştilor.

În AFRICA prăbuşirea sistemului colonial a îmbrăcat forme diferite şi s-a caracterizat prin complexitate. EGIPTUL după înfrângerea forţelor a cunoscut creştere furtunoasă a luptei pentru cucerirea independenţei. Conducerea luptei o avea Frontul Naţional. În perioada 1945 – 1951 au avut loc ample demonstraţii împotriva englezilor.

Tensiunile au crescut considerabil în timpul războiului israelian (mai 1948 – februarie 1949) când au loc mari manifestaţii care au continuat şi ulterior. În aceste condiţii parlamentul egiptean a pus în discuţie la 8 octombrie 1951 clauzele Tratatului din 1936 şi acordurile din 1899 privind condominismul asupra Sudamului. Această acţiune a declanşat o veritabilă criză. Anglia a declarat că refuză să ia în considerare o denunţare unilaterală a acordurilor şi a trimis întăriri în Egipt. SUA, Franţa, Anglia şi Turcia au propus crearea unei forţe comune pentru apărarea Suezului. Egiptul a refuzat planul şi situaţia părea fără ieşire (4; 513). Egiptul a denunţat pe 15 octombrie 1951

tratatul din 1936 şi acordurile din 1899 iar Faruk s-a intitulat rege al Egiptului şi al Libanului. Anglia a spart forţele. Proteste şi ciocniri de stradă care au culminat cu o luptă înverşunată desfăşurată la Ismailia (25 ian 1952) soldată cu morţi şi răniţi. Regele Faruk a încercat să tempereze situaţia demiţând guvernul. Încercările următoarelor şase guverne de a „normaliza" situaţia au eşuat.

În aceste împrejurări organizaţia „Ofiţerii liberi" au dat o lovitură de stat (26 iulie 1952) şi au preluat puterea. La 18 iunie a fost abolită monarhia şi s-a proclamat republica în frunte cu generalul Mahomed Naguib, însă adevărata conducere o avea Gamol Aldel Nasser. La 19 octombrie 1954 s-a semnat acordul egipteano-englez prin care se anula Tratatul din 1936 şi se proclama retragerea forţelor britanice până în 1956.

După eliberarea Tunisiei de sub ocupaţia trupelor italo-germane Franţa încercat să o readucă la statutul anterior cedând doar la unele reforme minore. În această situaţie la începutul anului 1952 s-a declanşat o puternică grevă generală cu caracter insurecţional. În faţa rezistenţei tunisiene Franţa a semnat un acord cu guvernul tunisian prin care i se acordă autonomie, Parisul exercitând în continuare controlul asupra problemelor apărării naţionale şi a politicii externe. Populaţia n-a fost mulţumită cu oferta Franţei şi demonstraţiile au continuat. În urma unor noi tentative cu Parisul la 20 martie 1956 s-a semnat protocolul cu privire la independenţa Tunisiei. Tratatul din 1881 şi 1883 privind protectoratul francez asupra ţării au fost anulate Tunisia devenind un stat independent. La 12 noiembrie acelaşi an Tunisia a fost primită în ONU.

În MAROC lupta pentru eliberare naţională s-a declanşat încă din perioada ocupaţiei hitleriste când patrioţii marocani au luptat cot la cot cu francezii împotriva Axei însă când Partidul Independenţei din Maroc a cerut la 11 ianuarie 1944 lichidarea protectoratului francez instaurarea unei monarhii constituţionale şi intrarea ţării în ONU francezii au declanşat represiunea. În aprilie 1951 s-a creat Frontul Naţional Marocan, care a condus la amplificarea luptei anticoloniale. Rezidentul Francez în Maroc a luat măsuri energice. A detronat pe regele Mahomed al V-lea exilându-l şi a dizolvat guvernul înlocuindu-l cu unul docil. Lupta împotriva francezilor a continuat şi Parisul a fost

obligat să încheie la 2 noiembrie 1955 unele acorduri cu Marocul pe baza formulei „independenţă în independenţă". Tratativele ulterioare au condus la semnarea declaraţiei de independenţă a Marocului (2 martie 1956). Peste câteva săptămâni Spania a fost nevoită să recunoască şi ea independenţa Marocului.

La 1 ianuarie 1957 oraşul Tanger a fost inclus în componenţa Marocului, încheindu-se lupta pentru independenţă şi unificare.

În ALGERIA lupta de eliberare naţională a cunoscut o intensificare după 1942 când 56 de naţionalişti algerieni în frunte cu Ferhat Albas au publicat Manifestul poporului algerian prin care se cerea lichidarea regimului colonial. Instalarea la Algeri a Comitetului Francez de Eliberare Naţională condus de generalul Ch de Goulle au spulberat iluziile algerienilor. Guvernul provizoriu francez a promis şi s-a angajat la o serie de reforme cu caracter limitat (1944) însă algerienii doreau reforme radicale. În primăvara anului 1945 manifestaţiile antifranceze şi naţionaliste au căpătat caracterul unor revolte armate. Franţa a intervenit dar până la 12 mai acestea au fost înăbuşite cu pierderi grele din partea algerienilor.

În primăvara anului 1946 lupta s-a intensificat prin crearea „Uniunii Democratice a Manifestului Algerian" şi a Mişcării pentru Triumful Libertăţilor Democratice, care s-au angajat plenar în obţinerea independenţei. Constituţia adoptată în toamna anului 1946, potrivit căreia Algeria rămânea unitate administrativă a Uniunii Franceze, iar puterea aparţinea guvernatorului francez, a nemulţumit şi mai tare populaţia. În decembrie 1947 în munţii Kabyliei şi Aures s-au constituit primele grupe de rezistenţă armată. La 10 octombrie 1954 s-a creat Frontul de Eliberare Naţională condus de un Consiliu Naţional al Revoluţiei Algeriene… Răscoala armată se transformă în război de eliberare naţională. În toamna anului 1955 ia fiinţă Armata de Eliberare Naţională care va număra, un an mai târziu, peste 60.000 de oameni şi va controla circa o treime din teritoriul algerian.

Eşuarea forţelor franceze declanşată în toamna anului 1957 va produce o criză politică în Franţa şi deteriorează poziţia internaţională a statului. Incapacitatea elitei publice franceze de a soluţiona conflictul va produce paralizia instituţiilor, căderea celei de-a IVA Republici Franceze (13 mai 1958) şi riscul unui război civil în Franţa (3; 317). În

această situaţie generalul de Gaulle revine în viaţa politică. După victoria în alegeri gaullиştilor, el este ales preşedinte al celei de-a V a Republici. Sarcina sa principală a fost de a pune capăt conflictelor din Algeria. În septembrie 1959 generalul de Gaulle recunoaşte Algeriei dreptul la autodeterminare iar în iunie anul viitor s-a pronunţat pentru deschiderea tratativelor cu guvernul provizoriu al Republicii Algeria.

Primele negocieri au eşuat. Deteriorarea poziţiei internaţionale a Franţei ca şi intensificarea luptei desfăşurate de A.E.N. au determinat Parisul să reia negocierile la 20 mai 1961. La 18 martie 1962 Algeriei i s-a recunoscut independenţa. La 8 octombrie 1962 tânăra republică a devenit membră a ONU.

2. LUMEA A TREIA ÎN ANII RĂZBOIULUI RECE

Începând cu epoca războiului rece ţările care şi-au căpătat independenţa după primul şi cel de-al doilea război mondial, îşi fac tot mai simţită prezenţa pe scema vieţii internaţionale. Preocupate de a trece de la independenţă politică la cea economică şi la dezvoltare autonomă statele scăpate de dominaţia colonială s-au organizat în grupuri de solidaritate. Încă din primăvara anului 1947 o conferinţă a naţiunilor asiatice întrunită la iniţiativa Indiei a dezbătut problemele subdezvoltării şi consecinţele decolonizării din aproximativ 25 de ţări. Numeroşi oratori au acuzat occidentul şi au denunţat pericolele unui ajutor economic care riscă să înlocuiască fosta democraţie prin imperialismul dolarului (3; 410)

Intervenţia Olandei în Indonezia a declanşat nu numai un val de proteste ci şi organizarea unei Conferinţe Internaţionale la New Delhi (ianuarie 1949) care a condamnat politica de o presiune colonială. În aceea epocă, la ONU ţările recent eliberate au alcătuit un bloc compact denumit iniţial afroasiatic în care îşi coordonau poziţia faţă de problemele luate în dezbatere de formul mondial.

Coordonarea şi colaborarea ţărilor afroasiatice în problemele majore cu care erau implicate au condus la organizarea unei importante Conferinţe internaţionale care s-a desfăşurat în capitala Indoneziei Bandaung (18 – 25 aprilie 1955).

Au participat 29 de naţiuni, reprezentând mai mult de jumătate din populaţia globului dar cu numai 8% din bogăţiile acestuia.

Rezoluţia finală a Conferinţei afirmă dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, suveranitatea şi egalitatea între toate naţiunile, refuzul ingerinţei în treburile interne ale altor state. Ea cerea în mod hotărât reglementarea, pe cale paşnică, a tuturor conflictelor, dezarmarea, interzicerea armelor de nimicire în masă.

Comunicatul final al Conferinţei afirmă ca ţările semnatare s-au pus de acord pentru a declara că colonialismul, sub toate manifestările sale, este un rău căruia trebuie să i se pună capăt rapid, că problema popoarelor supuse asupririi străine, dominării şi exploatării constituie o negare a drepturilor funcţionale ale omului, este contrară Chartei Naţiunilor Unite şi împiedică realizarea păcii şi cooperării mondiale (3; 412).

Conferiţţa a avut un imens impact psihologic asupra lumii. Ea a determinat apariţia iluziei că în luarea marilor decizii internaţionale Lumea a treia va avea propriul cuvânt şi că în raport cu cele două superputeri care se confruntau în timpul războiului, ea va putea să aibă propria cale. Astfel se va naşte mişcarea de nealiniere.

După mai multe întâlniri premergătoare în zilele de 1 – 6 septembrie 1961 la Belgrad s-a desfăşurat Conferinţa care a pus bazele mişcării de nealiniere. La iniţiativa lui I.B. Tito, Nasser şi Nerhu au participat 25 de state de pe continentul african, asiatic şi America Latină. Au fost adoptate poziţii comune cu privire la securitatea internaţională şi la condiţiile de menţinere a păcii. Tema nealinierii a respins logica războiului rece.

După această dată, ţările nealiniate, deşi n-au putut să-şi creeze o adevărată unitate datorită divergenţelor ideologice şi nu numai, au fost capabile să genereze organizaţii şi instituţii regionale adeseori dinamice. În Asia cele mai cunoscute sunt ASEAN (Asociaţia Naţională Asiei de Sud-Est) şi CEAEO (Comisia Economică pentru Asia şi Extremul Orient). În Africa pe lângă OUA (Organizaţia Unităţii Africane) mai funcţionează UVAC (Uniunea Vamală a Africii Centrale) CEAV (Comunitatea Economică a Africii de Vest) etc. Pe continentul latino-american pe lângă OSA (Organizaţia Statelor Americane) mai funcţionează şi o serie de asociaţii regionale: PCCA (Piaţa Comună

Centro-Americană); SELA (Sistemul Economic Latino American) etc.

O problemă care a frământat „inteligenţele" din lumea postcolonială a fost şi aceea a regimului politic intern pe care trebuia să îl adopte. Multe din ele au fost tentate să adopte sisteme politice derivate de la vechii stăpâni imperiali sau de la cea care i-au cucerit. Alte state au fost înclinate să-şi însuşească modelul sovietic. Aşada, teoretic, lumea postcolonială era dominată de ceea ce păreau a fi republici parlamentare cu alegeri contestate plus o minoritate de republici de democraţie populară sub conducerea unui singur partid. În practică asemenea etichete indicau cel mult unde doreau aceste state să se situeze pe plan internaţional. În general, erau la fel de nerealiste ca şi constituţiile oficiale ale republicilor din America Latină şi din acelaşi motiv în cele mai multe cazuri erau lipsite de condiţiile materiale şi politice necesare pentru susţinerea lor (6; 403)

În realitate preponderenţa regiunilor militare şi autoritare a fost o fost o trăsătură comună a statelor Lunii a treia indiferent de afiliera lor politică sau constituţională. Condiţiile pentru o intervenţie militară în aceste state au fost întotdeauna prezente şi favorabile datorită existenţei unor guverne instabile, incapabile, corupţiei şi a unor stări de haos şi sărăcie.

Lumea a treia s-a confruntat cu un fenomen căruia n-a putut, în perioada războiului rece, să-i facă faţă: subdezvoltarea economică şi socială.

Populaţia acestor ţări, în majoritatea ei trăia în mediul rural şi era strâns legată de agricultură. Reforma agrară n-a adus rezultatele scontate în ţările recent eliberate.

Eric Hobsbamm ajunge la concluzia că „Niciodată nu au fost probabil mai multe reforme în istoria omenirii decât după sfârşitul celui de-al doilea război mondial, căci reforma intra în platforma tuturor partidelor din spectrul politic. Între 1945 şi 1950, aproape jumătate din masa umană trăia în ţări în care se făcea un anume fel de reformă agrară de tip comunist în Europa răsăriteană şi după 1949, în China, ca o consecinţă a decolonializări din fostul imperiu britanic (6; 412). Producţia agricolă a scăzut brust după asemenea reforme şi n-au putut să rezolve problemele grele ale economiei aşa cum s-au aşteptat unii oameni policiţi.

Explozia demografică care a caracterizat lumea a Treia s-a aflat şi ea la originea dezechilibrelor. Ritmul de creştere demografică a ţărilor în curs de dezvoltare a antrenat o dublare a populaţiei în mai puţin de treizeci de ani în timp ce înainte au fost necesare patru secole pentru a se realiza o astfel de creştere.

Nu mai puţin vinovate de starea de înapoiere a Lumii a Treia au fost şi dezechilibrele structurale ale economiei care s-au tradus prin „dualism" şi

„Dezarticulare" care le agravează efectele. Dualismul este dat de coexistenţa formelor moderne cu cele arhaice în economie, iar „dezarticularea" este generată de insuficienţa sau uneori inexistenţa relaţiilor care să pună în corelare diferite sectoare din economia naţională. Acestea s-au manifestat şi datorită eşecurilor suferite de unele ţări în politica lor de industrializare.

Pentru o serie de analişti care s-au ocupat cu studiul lumii postcoloniale sub dezvoltarea „ar fi în mod esenţial rezultatul unei inserţii nefavorabile a economiilor lumii a treia într-o reţea planetară de schimburi bazate pe inegalitate şi generatoare de dependenţe aflate în contradicţie cu exigenţele dezvoltării". (3; 429)

Acest lucru s-ar datora deschiderii mai mari a acestor ţări către exterior decât ţările industrializate. Valoarea absolută a importurilor este mai mare decât a exporturilor şi acest fapt conduce la apariţia unor mari deficite comerciale. Dacă în 1963 Lumea a Treia avea un deficit de 4, 5 miliarde de dolari, în 1970, în mai puţin de un deceniu, acesta a ajuns la 37 miliarde dolari.

Dezechilibrele integrării internaţionale a lumii postcolonialiste au fost amplificate în plan financiar, fie că este vorba de investiţii directe sau de credite internaţionale. Ţările în curs de dezvoltare au primit, în cursul anilor" 70, un sfert din stocul mondial al investiţiilor directe în străinătate, însă propriile lor capitaluri nu controlează decât 5% din acest stoc, iar propriile lor clasamente nu reprezintă adeseori decât simple reţele ale firmelor multinaţionale ale economiilor dominante. Acestea au investit în aceste ţări pentru a prelua controlul serviciilor publice rentabile (telefoanele de exemplu!) fie pentru a-şi procura în condiţii avantajoase materiile prime indispensabile activităţii lor. Urmărind propriul avantaj ele repatriază adeseori pe

termen mediu şi scurt profituri mai mari decât sumele investite ceea ce conduce la noi prevalări asupra economiilor în curs de dezvoltare.

Lipsa ajutorului financiar a obligat Luma a Treia să recurgă la credite internaţionale cu dobânzi şi condiţii politice sau economice ce nu le-au ajutat prea mult în depăşirea subdezvoltării.

Crizele economice care au zguduit lumea după anii „70 au agravat starea Lumii a Treia. Unele din aceste ţări au făcut faţă şocurilor crizei, altele nu.

Până în 1980, recurgerea la un credit internaţional abundent alimentat a permis pentru numeroase state în curs de dezvoltare să amortizeze efectele crizelor. Condiţia Lumii a Treia s-a înrăutăţit net în decursul anilor „80, în special ca urmare a excesului de datorii care a determinat pe creditori să-şi impună în faţa debitorilor (ţările subdezvoltate) politici de ajustare structurală. Acestea în loc să o favorizeze aruncă economia lor într-o gravă recesiune înainte de a genera fragila reînnoire.

BIBLIOGRAFIE

1. Erie Hobsbawm, Secolul extremelor, traducere Anca Irina Ionescu, Bucureşti 1998

2. Prof. univ. dr. Zorin Zamfir, Istoria universală contemporană, vol.2, 1999

3. Pierre Milza, Serge Berstein, Istoria secolului XX, Lumea între război şi pace; vol.2, (1945 – 1973). Bucureşti 1998.

4. J.B. Duroselle, Histoire diplomatique de 1919 a nos jours, Cinquième edition, Paris, 1971.

5. Raymond Cartier, Histoire Mondiale de l'après guerre, tome second, 1953 – 1969, Paris, f.a.

6. Eric Hobsbawm, Secolul extremelor, traducere Anca Irina Ionescu, Bucureşti 1994.

7. Alexandru Vianu, Constantin Buse, Zorin Zamfir, Gheorghe Bădescu.

Relaţii internaţionale în acte şi documente vol. II (1939 – 1945), Bucureşti 1976

XI. LUMEA OCCIDENTALĂ DUPĂ CEA DE-A DOUA CONFLAGRAŢIE MONDIALĂ

Sfârşitul celei de-a doua conflagraţie mondială a adus cu sine nu numai pacea ci şi un lung şir de schimbări în viaţa economică, socială, politică şi spirituală care vor face ca lumea de după război să nu mai semene cu cea de dinainte. Marile puteri europene, spre deosebire de SUA, au ieşit din această uriaşă încercare serios afectate. Germania, Italia şi Japonia înfrânte în război, ruinate economic nu mai reprezentau aproape nimic în ecuaţia de putere. Franţa şi Anglia au devenit puteri de categoria a doua şi erau neputincioase în efortul de reechilibrare a raportului de putere pe continentul european având în vedere că URSS a ieşit victorioasă şi relativ întărită din conflagraţia mondială. Intervenţia SUA pe continentul european a constituit o imperioasă necesitate. Civilizaţia euro-atlantică nu era numai o comunitate de valori spirituale şi culturale ci va deveni în scurt timp un sumum economic, politic şi militar.

I. RECONSTRUCŢIA ECONOMICĂ ŞI EVOLUŢIA SA POSTBELICĂ.

1.1. O NOUĂ ORDINE ECONOMICĂ MONDIALĂ

Economia şi finanţele apăreau la sfârşitul războiului complet dezorganizate. Distrugerile de tot felul au antrenat în mod incontestabil o paralizie a activităţii economice. Într-o Europă distrusă, învingătorii şi învinşii în egală măsură trebuiau să-şi reconstruiască economiile, să-şi restabilească soliditatea monedelor distruse de inflaţie şi să-şi restabilească fluxurile financiare şi comerciale – Europa a suferit un recul puternic în economia mondială. Nu mai este un pol dominant al comerţului mondial (în 1947 mai reprezenta doar 37%, faţă de 46% cât era ponderea în anul 1937), moneda forte – lira – care domina economia antebelică nu mai reprezenta aproape nimic în

raport cu dolarul. Japonia, ocupată de SUA („proconsulatul" generalului MacArthur) nu mai conta industrial în primii ani de după război pentru piaţa asiatică. Economia URSS nu a fost capabilă să joace un rol similar celui politico-militar în zonă datorită structurii ei.

Singura economie care a ieşit întărită din război a fost cea americană. SUA concentrau la sfârşitul conflagraţiei o forţă productivă care reprezenta jumătate din capacitatea mondială. Dolarul domină piaţa mondială deoarece reprezenta două-treimi din stocul monetar internaţional. (1; 9)

Pentru a se ieşi din dezordinea economică generată de război trebuiau puse la punct instituţii capabile să restabilească ordinea economică. Aceasta a fost făcută sub presiunea SUA, URSS neputând, din dogmatism, să-şi dea acordul la o reconstrucţie conformă cu canoanele liberalismului.

Sistemul Monetar Internaţional (SMI) definit, în iulie 1944, la Bretton Woods statua următoarele principii: libertatea în materie de navigaţie şi tranzacţii internaţionale şi liberul acces la sursele de materii prime. Din această perspectivă se preconiza întoarcerea cât mai rapidă la libera convertibilitate a tuturor monedelor între ele şi faţă de dolar, deviză cheie a noului sistem.

Pentru a gira noul sistem şi a se veghea la respectarea regulilor stabilite la Bretton Woods s-a creat un Fond Monetar Internaţional (FMI) prin cotizarea tuturor ţărilor semnatare în raport cu importanţa lor economică. Mărimea cotelor a determinat gradul de influenţă a fiecărui participant. Acest fond monetar era destinat ajutorării ţărilor în dificultate cu condiţia unei restabiliri rapide a echilibrelor lor structurale printr-o gestiune sănătoasă.

Al doilea pilon al liberalizării relaţiilor economice l-a constituit Acordul General pentru Tarife şi Comerţ (GATT) semnat la Geneva în anul 1947 de 23 de ţări. Acesta preconiza renunţarea la pârghiile vamale protecţioniste şi respectul reciprocităţii avantajelor constituite după principiul deja vechi al clauzei naţiunii celei mai favorizate.

Alte organisme care au condus la apariţia noii ordini economice au apărut sub egida sau în strânsă colaborare cu ONU. Organismul Naţiunilor Unite pentru Reconstrucţie şi Asistenţă (UNRRA) a acordat în peste un miliard de dolari şi peste 20 milioane tone produse de

primă necesitate populaţiilor sinistrate. România a beneficiat de un asemenea ajutor în urma secetei din 1946. Sub egida ONU a fost creat şi funcţionează Consiliul Economic şi Social (ECOSOC) care în legătură cu mai multe organisme specializate are drept scop să promoveze dezvoltarea economică şi socială.

În această ordine economică apare un actor central în sistemul relaţiilor internaţionale: Marile întreprinderi care prin cifra de afaceri, prin masa capitalurilor se manifestă ca centre de putere ce influenţează de o manieră decisivă investiţiile, producţia, viaţă socială şi uneori deciziile politice nu numai în ţara de origine ci şi în afara ei. Domnia societăţilor multinaţionale se anunţă încă din anii ’50.

Noua ordine economică va avea ca protagonist şi principal agent SUA. Era singurul stat care a ieşit din război mai bogat decât intrase. Venitul naţional a crescut de peste două ori. Capitalurile investite în afară au adus SUA dividende care au făcut balanţa lor de conturi puternic excedentară. Ajutorul pe care SUA îl putea da Europei a fost indispensabil pentru refacerea economiei mondiale. Industria americană serveşte lumii drept model prin preţuri de revenire scăzute, graţie unei productivităţi mai mari de patru ori ca în Europa. SUA a intrat către 1950 într-o eră a producţiei de masă a bunurilor de consum prin industria automobilului şi altor produse electrocasnice şi electrice.

1.2 RECONSTRUCŢIA ECONOMICĂ

Favorizată de înnoirea sistemelor de producţie, susţinută prin eforturile unei mâini de lucru diminuate de război însă puternic mobilizate în serviciul unei cereri uriaşe şi stimulată de o manieră decisivă în Europa de ajutorul american reconstrucţia s-a înfăptuit mai rapid decât ar fi lăsat să se întrevadă situaţia dezastruoasă de după 1945. Totuşi ea s-a realizat diferit, funcţie de potenţialul economic şi politica adaptată de un stat sau altul.

În tabăra învingătorilor, SUA au reuşit reconversia economiei lor dar cu preţul unei uşoare slăbiri a creşterii economice între 1946 – 1949. URSS şi-a refăcut infrastructura până în 1948 şi cu ajutorul

uriaşelor prevalări din economia statelor învinse sau „aliate” (2; 126), însă va trebui să aştepte până în anul 1952 pentru a se atinge din nou nivelul antebelic în economie.

Reconstrucţia Europei s-a făcut cu un maxim ajutor american. De fapt acesta n-a încetat după terminarea războiului. Ţările europene au continuat să obţină credite, condiţionat de la SUA. În august 1945 Marea Britanie a luat un împrumut de 3, 75 miliarde dolari cu condiţia să renunţe la sistemul imperial de preferinţe şi să restabilească convertibilitatea lirei sterline. Franţa a obţinut 2 iar Italia 1, 75 miliarde cu condiţia de a importa şi proiecta anual numeroase filme americane cu scop politic şi comercial. Politic deoarece se propaga ideologia şi modul de viaţă american în rândurile unor societăţi care ar fi trebuit să fie influenţate de socialism. Tot SUA au furnizat în Germania controlată de Aliaţi gratuit materii prime şi alte bunuri pentru relansarea economică. Lucru posibil după fuziunile economice dintre zonele de ocupaţie engleză şi americană („bi-zonia”) la 1 ianuarie 1947.

Odată cu votul Congresului în favoarea creditelor destinate Greciei şi Turciei, căzute pradă subversiunii comuniste, raţiunile politice ale ajutorului american au trecut pe primul plan. La 12 martie 1947 preşedintele american Truman afirma: „Seminţele regimurilor totalitare sunt hrănite de mizerie şi lipsuri. Ele cresc şi se înmulţesc în solul arid al sărăciei şi dezordinii. Ele îşi ating maxima dezvoltare atunci când speranţa poporului într-o viaţă mai bună s-a stins. Această speranţă, trebuie ca noi să o mai întreţinem în viaţă” (3; 67). În acest context puţin după înlăturarea miniştrilor comunişti din guvernele italian şi francez (mai 1947) a fost lansat planul Marshall.

Într-un discurs ţinut, la 5 iunie, la Universitatea Harvard, secretarul de stat George C. Marshall constata că dislocarea structurilor economice ale Europei de către război a fost totală şi sunt ameninţate bazele civilizaţiei moderne. Europa are nevoie de un ajutor exterior substanţial fără de care ea va cunoaşte o deteriorare economică, socială şi politică extrem de gravă (4; 185). Propunerea de ajutorare a vizat întreaga Europă însă a fost respinsă de URSS pe motiv că aduce atingere suveranităţii naţionale. La presiunea Moscovei ţările satelit au făcut acelaşi lucru. Însă 16 ţări din Europa Occidentală în

timpul celei de-a doua Conferinţe de la Paris (12 – 15 iulie) au decis să-i dea curs şi au constituit „Organizaţia Europeană de Cooperare Economică" (OECE). Aceasta va lua naştere oficial pe 16 aprilie 1948 cu scopul repartizării planului Marshall. Derulat pe o perioadă de peste trei ani acesta va fi de peste 10 miliarde de dolari principalii beneficiari fiind Marea Britanie 26%, Franţa 20%, Germania de Vest 11% şi Italia 10%.

Organizaţia Europeană pentru Cooperare Economică va facilita în mare măsură schimburile lor comerciale şi finanţarea reciprocă în diferite sectoare. În anii 1969 – 1961 OECE se va transforma într-o „Organizaţie pentru Coordonare şi Dezvoltare Economică (OECD) căreia i se vor alătura SUA şi Canada. După admiterea Japoniei (1964), Finlandei (1969) şi Australiei (1971) OECD a devenit un loc de concentrare a politicilor economice ale ţărilor dezvoltate din lumea capitalistă.

Ţările europene după ce-au depăşit criza economică din anii imediat încheierii celui de-al doilea război mondial au cunoscut o perioadă de „boom" economic. Marea Britanie în cei treisprezece ani ai guvernării conservatoare a obţinut creşteri constante în producţia industrială atingând indici impresionanţi în raport cu anul 1938 şi anume: 1951 130%, 1958 152%, 1964 179%. Cu toate acestea ea n-a reuşit să-şi menţină locul 2 în ierarhia mondială pe care l-a cedat la începutul anilor '60 Germaniei (5; 122).

Franţa a încheiat reconstrucţia economică în jurul anului 1950. Această rapidă reconstrucţie a lăsat să subziste grave dezechilibre sociale şi financiare care vor afecta mult timp economia franceză. Germania de sub ocupaţia Aliaţilor a cunoscut o redresare economică rapidă după ce la 20 iunie 1948 a fost înfăptuită reforma monetară ca urmare a planului Marshall. De altfel până la finele lui septembrie 1951, Germania Occidentală a primit alocaţii americane de stat de circa 9 miliarde de dolari. Ca urmare, în anul 1956 volumul producţiei industriale s-a dublat faţă de 1950, iar în 1962 s-a triplat. Statisticienii perioadei au constatat că în anul 1962 R.F. Germania se înscria pe locul doi în clasamentul marilor puteri industriale (5; 147).

În Japonia la finele războiului, activitatea economică, urmare a pierderilor, era aproape nulă. La sfârşitul anului 1945 producţia

industrială niponă reprezenta doar 13, 4% în raport cu cea a anului 1939. În ţară erau aproximativ 10 milioane de şomeri iar venitul naţional era de doar 17 dolari. Ajutorul american a fost nesemnificativ astfel că până în 1947 producţia industrială era refăcută doar în proporţie de 30%. În martie 1945, sub supravegherea americană a avut loc reforma monetară, iar la 21 octombrie 1946 reforma agrară care a lărgit relaţiile marfă-bani, a dus la creşterea cererii de mărfuri industriale şi a stimulat producţia economică. După anul 1950, Japonia s-a înscris cu ritmurile cele mai înalte de dezvoltare economică din lume, (între 5 – 12%). În perioada 1953 – 1968 producţia industrială a crescut cu 21% iar exportul cu 232%. Acest lucru a făcut ca Japonia să ocupe primul loc în lume la construcţia de nave, aparatură electronică şi maşini.

1.3 ECONOMIA ÎNTRE CREŞTERE ŞI CRIZĂ.

Din anii ’50 până la mijlocul deceniului opt economia mondială a cunoscut o creştere puternică şi regulată, încetinită în câteva rânduri de scurte recesiuni. Acest ritm a permis ca producţia să se dubleze în numai 30 de ani. Această creştere a fost determinată de o serie de factori cum ar fi: un avânt demografic atât cantitativ dar mai ales calitativ; un enorm efort de investire (între 16, 9% Marea Britanie, până la 29, 9% Japonia); liberalizarea schimburilor comerciale şi financiare şi intervenţia moderată a statului în viaţa economică.

Lunga perioadă de creştere economică s-a caracterizat printr-o regularitate excepţională. Societăţile dezvoltate s-au obişnuit să dispună în fiecare an de o cantitate de bunuri şi servicii superioare acelora din anul precedent. Ele au intrat într-o epocă a abundenţei, din moment ce în 30 de ani (1950 – 1980) ţările capitaliste industrializate au oferit cetăţenilor lor mai mult decât o dublare a produsului anual pe cap de locuitor: 3841 dolari în 1959, 9684 de dolari în 1980, deci o creştere de 5845 de dolari (1; 200). Dincolo de această creştere generală se poate observa că au existat şi unele particularităţi ale principalelor state industrializate.

Statele Unite ale Americii au avut o creştere economică

moderată şi neuniformă în raport cu ţările din OECD.

Ritmul de creştere al economiei americane s-a situat sub cel mediu al ţărilor OECD, care a fost în jur de 5% pe an între 1950 – 1973. Acest fapt s-a datorat şi plasamentului foarte mare de capital în afara pieţei americane. În 20 de ani SUA au investit 115 miliarde de dolari în străinătate şi a asigurat între două treimi şi trei sferturi din producţia mondială a majorităţii bunurilor industriale. În două decenii PNB american a crescut de 2, 3 ori şi că el în 1971 a depăşit cifra de 1.000 miliarde de dolari deci jumătate reprezentată din PNB cumulate ale ţărilor OECD.

Economia britanică care a fost pionieră a primei revoluţii industriale a apărut incapabilă să ţină ritmul impus de celelalte economii ale lumii libere. Volumul muncii depuse şi al capitalurilor investite au fost punctele slabe care n-au putut fi contracarate prin politicile economice ale guvernelor. Expresia acestei căderi din „top" a fost reculul dramatic al exporturilor britanice. În anul 1948 Marea Britanie reprezenta 11% în comerţul mondial pentru ca în 1972 să ajungă la doar 5, 9%.

Prin puternica lor dezvoltare economiile ţărilor învinse în cel de-al doilea război mondial au trecut drept „miracole" în deceniile cinci şi şapte. Japonia şi-a regăsit avântul industrial odată cu războiul din Coreea. Marile întreprinderi, grupate în carteluri care concentrau puterea economică s-au reconstituit rapid, sprijinindu-se pe un vast sector de subantepriză pe care îl dominau în întregime. Munca şi economisirea au fost favorizate de o puternică disciplină socială care la rândul lor au fost principala sursă de investiţii care absorbeau până la 30% din venitul naţional. Un alt element favorizant a fost şi nivelul foarte scăzut al cheltuielilor militare. Astfel că din 1970 Japonia a devenit a treia putere economică mondială, având o eficacitate industrială şi comercială redutabilă.

Germania a beneficiat de un ajutor american substanţial dar şi-a creat şi o serie de atuuri decisive prin politici-economice coerente şi realiste: o reţea bancară legată eficient de cea productivă o marcă competitivă şi suficient de solidă pentru a atrage capitalurile străine, şi o situaţie privilegiată în Piaţa Comună. Astfel în aceşti ani Germania care practic la sfârşitul războiului dispăruse din exporturile mondiale

(1, 4% în 1948) a ajuns să tatoneze în 1972 SUA (11, 2%) şi să îşi impună moneda naţională (Deutsche mark) ca una din valutele esenţiale ale S.I.M.7

Franţa şi Italia cunosc în această perioadă creşteri substanţiale şi reuşesc în destule sectoare industriale să ţină pasul cu ritmurile economiilor celor mai performante. De remarcat, totuşi, că mecanismele care au susţinut creşterea şi expansiunea economică a ţărilor dezvoltate au agravat în bună măsură înapoierea economică şi sărăcia celei mai mari părţi a regiunilor subdezvoltate. În 30 de ani creşterea producţiei şi a veniturilor ţărilor celor mai bogate a fost de 70 de ori mai mare decât a ţărilor celor mai sărace. În timp ce la primele ţări venitul pe cap de locuitor a crescut cu 5843 de dolari la ultimele cu doar 81 de dolari (1; 208).

În a doua jumătate a anilor ’60 au apărut semne premonitorii la criză care urma să vină începând cu apariţia unui şomaj moderat şi tendinţa de creştere a preţurilor în ţările industrializate. Încă din 1967 SIM intră într-o fază de criză acută datorită unei puternice devalorizări a lirei sterline şi a incapacităţii SUA de a finanţa simultan războiul din Vietnam şi cucerirea cosmosului. Pentru a restabili situaţia SUA recurge la mărirea cu de cinci ori (1971) a cantităţii de dolari pe piaţă faţă de necesar (10 miliarde). Aceştia au „migrat” pe piaţa internaţională mai ales în Europa sub forma de „eurodolari”. Crearea în 1969 a unui nou instrument de plăţi sub forma Drepturilor Speciale de Tragere (DST) emise de FMI şi sub controlul acestuia n-a reuşit să îndiguiască „mareea” eurodolarilor.

Pentru a stopa acest mecanism de criză preşedintele R. Nixon a anunţat, pe 15 august 1971, suprimarea convertibilităţii dolarului în aur şi instituirea unei suprataxe provizorii de 10% pe importurile americane. Negocierea ce-a urmat acestei decizii a condus la o ajustare monetară ratificată pe 18 decembrie 1971 prin acordul de la Washington. Acesta prevedea ca în timp ce dolarul era devalorizat, marca germană şi yenul să fie reevaluate iar francul şi lira să păstreze vechea paritate; marjele de fluctuaţie erau autorizate de la 1 la 2, 25% în plus şi în minus faţă de noile parităţi.

---

[7] Sistemul Internaţional Monetar.

Această reformă a fost insuficientă pentru stoparea crizei 1 n aceste condiţii în 1973, SUA decid încă o devalorizare cu 10% a dolarului însă statele din CCE nu mai recurg la negocieri şi reevaluări ale principalelor monede deoarece au elaborat un mecanism al fluctuaţiilor limitate cunoscut sub numele de „şarpele monetar european" (6; 7). A urmat o dezordine generalizată a monedelor care anunţă sfârşitul SIM instituit după cel de-al doilea război mondial.

„Primul şoc petrolier" şi criza din 1975 au fost generate de nemulţumirea principalilor exportatori asupra câştigurilor. Acestea se organizează într-un cartel OPEC (Organizaţia ţărilor exportatoare de petrol) în scopul opririi degradării veniturilor lor. Războiul arabo-israelian oferă cartelului OPEC pretextul de a folosi petrolul ca armă politică şi măresc în 4 luni preţul petrolului de 4 ori provocând un „şoc petrolier". Acest şoc declanşează efectiv un mecanism de criză printr-un dublu efect în aparenţă contradictoriu. Ţările industriale care adaptaseră deja măsuri de austeritate pentru a stopa puseul inflaţionist din 1972 – 1973 se văd constrânse în 1974 să reducă importurile de petrol devenit prea scump. Aceasta duce la o severă recesiune, creşterea şomajului şi scăderea nivelului de trai. Mecanismul crizei se autoîntreţinea. Această contracţie a activităţii industriale mondiale a avut drept efect logic reducerea puternică a cererii de materii prime ale căror preţuri erau în scădere amputând veniturile deja modeste ale ţărilor exportatoare din lumea a treia. Ţările sărace au fost obligate fie să-şi reducă importurile de bunuri industriale, provocând o diminuare suplimentară a cererii mondiale, fie să recurgă la datorii pentru a-şi menţine nivelul cumpărăturilor. De aici înainte vom avea de-a face în acelaşi timp şi cu scăderea cererii şi cu creşterea datoriilor.

După consumarea „şocului". preţul petrolului s-a temperat ajungând în jurul cifrei de 15 dolari/baril ceea ce-a permis „locomotivelor" economiei mondiale (SUA, Germania, Japonia) să cunoască o oarecare relansare economică. Până la cel de-al doilea „şoc petrolier" preţurile materiilor prime, în special al petrolului, au evoluat în „dinţi de fierăstrău" cu creşteri dar şi cu scăderi, este drept nesemnificative.

Revoluţia islamică din Iran a declanşat cel de-al doilea „şoc

petrolier" care a provocat o criză economică gravă deoarece a fost însoţită de o politică financiară restrictivă. Întreruperea livrărilor de petrol de către Iran a condus la dublarea preţului în numai un an. La sfârşitul lui 1980 preţul barilului era de aproximativ 32 de dolari. Acest fapt a dus la o încetinire a creşterii economice în 19801981 şi a devenit negativ în 1982. Inflaţia atinge 10% ca şi şomajul la acelaşi nivel de 10% din populaţia activă. SUA a adaptat o politică economică ultraliberală însoţită de o politică monetară restrictivă însoţită de dobânzi foarte ridicate. Acest fapt a dus la atragerea majorităţii capitalurilor disponibile în SUA şi creşterea cursului dolarului, cu efecte asupra ţărilor Lumii a Treia nevoite să-şi diminueze cumpărăturile în detrimentul activităţilor economice. Pentru că au făcut enorm de multe datorii în anii '70 când creditul era mai ieftin şocul petrolier din 1981 – 1982 a pus Statele din „Lumea a Treia" într-o criză dificilă şi de durată pentru că nu aveau cu ce să returneze datoriile dar nici posibilitatea de a contracta altele pentru a plăti datoriile scadente.

Aşa după cum s-a anticipat, statele n-au fost afectate în acelaşi mod de efectele celor două şocuri petroliere. Ţările mari producătoare de petrol devin principale beneficiare. Acestea au acumulat rezerve globale de „petrodolari" estimate la 400 miliarde în 1981 şi s-au implicat în creditul internaţional, jocul reînvestirii petrodolarilor. SUA şi principalele ţări industrializate chiar dacă n-au mai obţinut ritmuri mari au cunoscut o reală dezvoltare prin aplicarea în forţă a politicilor liberale.

Reluarea creşterii economice a fost antrenată, începând cu 1983, de riguroasă relansare americană şi a fost instituită de o stăpânire durabilă a inflaţiei în ţările industrializate, de o modernizare a structurilor de producţie şi de comunicaţie odată cu generalizarea revoluţiei informatice.

După vara lui 1990 o nouă recesiune a venit să întrerupă lunga creştere a ţărilor industrializate. Declanşată printr-o creştere a ratei dobânzilor în ţările anglo-saxone, ea s-a generalizat ulterior în ţările dezvoltate apoi în cele ale Lumii a Treia. Manifestările acestei crize au fost clasice: recul al PNB, rată anuală mică de creştere, în principalele ţări industrializate, creşterea şomajului etc. Aceasta arată că înnoirile

şi politicile economice lansate la nivelul anilor ’80 au avut limite şi carenţe. Prosperitatea fără precedent a activităţilor financiare se bazează în realitate pe grave dezechilibre în special pe o creştere generală a datoriilor care vor duce la frânarea creşterii economice.

II. TENDINŢE ŞI EVOLUŢII POLITICE ÎN „LUMEA LIBERĂ”.

2.1. VIAŢA POLITICĂ ÎN PRIMII ANI DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ÎN PRINCIPALELE ŢĂRI ALE LUMII LIBERE

Dacă în ţările învingătoare în cel de-al doilea război mondial mutaţiile în viaţa politică internă şi externă n-au fost spectaculoase în cele învinse ele au fost de esenţă. Regimurile totalitare au dispărut în Germania, Japonia, Italia şi ţările satelite Axei. Din păcate în Europa centrală şi de sud regimurile de dictatură şi autoritare de dreapta au fost substituite cu dictatura comunistă impusă de Uniunea Sovietică.

În SUA după moartea lui F.D. Roosevelt (12 aprilie 1945) Harry Truman a fost instalat preşedinte. De la început acesta a încercat să se prezinte în faţa americanilor drept un continuator al marelui său înaintaş. În acest scop şi-a prezentat programul de guvernare numit Fair Deal8* cuprins în mesajul adresat Congresului, la 6 septembrie 1945, în care propune, în afara garantării folosirii integrale a forţei de muncă, un lung şir de măsuri sociale pentru categoriile defavorizate. Era o poziţie curajoasă într-un moment în care liberalii doreau o întoarcere rapidă şi completă la liberalismul economic, dorinţă împărtăşită şi de aripa conservatoare a partidului democrat. Anii 1946 – 1947 au fost dificili pentru preşedintele Truman deoarece n-a putut să-şi impună politica socială. Cu toate acestea el câştigă alegerile din 1948.

După alegeri preşedintele H. Truman a luat iniţiativa luptei anticomuniste şi împotriva expansiunii acestei ideologii. În exterior el adoptă cum am arătat, politica de „containment”, în interior a ordonat

---

[8] ~nvoială cinstită

o anchetă asupra loialităţii funcţionarilor al cărui rezultat a fost „curăţarea aparatului de stat de simpatizanţii ideilor socialiste. Senatorul de Wisconsin Joseph MacCarthy a pornit o campanie pentru denunţarea unei aşa-zise" conspiraţii „comuniste în sânul departamentului de stat Campania sa are rezultate şi o veritabilă psihoză de teamă şi suspiciune se dezvoltă în SUA. Însuşi preşedintele va fi acuzat de extremiştii anticomunişti datorită caracterului social al politicii sale şi moderaţiei pe care o păstrează în faţa acestui fenomen. Se deschide o adevărată vânătoare de vrăjitoare de la cele mai neînsemnate locuri de muncă până la Studiourile Hollywood-ului. Charles Chaplin, îngrijorat de această psihoză se autoexilează în Elveţia şi va denunţa "mccarthysm"-ul printr-un film intitulat Un rege la New York.

În această atmosferă moderatul preşedinte a luat o serie de decizii de importanţă vitală în lupta SUA cu regimurile comuniste. Prin Legea din 1947 a fost înfiinţat Consiliul Naţional pentru Securitate şi Agenţia Centrală de Informaţii (CIA). (7; 16)

Opinia publică americană se va calma odată cu alegerea ca preşedinte, în 1953, a lui D. Eisenhower şi întoarcerea republicanilor la putere. Mai puţin autoritar şi mai puţin preocupat de a apăra priorităţile prezidenţiale decât predecesorul său el s-a considerat un arbitru între diferite curente şi a adoptat politica „căii de mijloc".

După moartea lui Stalin D. Eisenhower a decis să încerce o normalizare a relaţiilor cu URSS. A participat la Conferinţa la nivel înalt, din iulie 1955, alături de A. Eden, Edgar Faure, N. Bulganin şi N.S. Hruşciov care a pus bazele destinderii internaţionale.

Politica internă dusă de Eisenhower a avut la bază doctrina „noului republicanism". Au fost rezolvate o serie de probleme dificile cum a fost problema rasială. În 1954 segregaţia rasială a fost declarată ilegală. Au fost luate măsuri pentru dezvoltarea învăţământului şi cercetării ştiinţifice mai ales după ce URSS a lansat, în 1957, primul satelit artificial al pământului.

Marea Britanie, după câştigarea alegerilor de către laburişti şi desemnarea lui C. Atlee ca prim-ministru va parcurge o perioadă de transformări în plan politic şi economic pe care istoricii o vor denumi „revoluţia silenţioasă" (1; 41) În domeniul economic ei vor proceda la

toate naţionalizările înscrise în programul lor: Banca Angliei şi industria minieră (1946), transporturile şi telecomunicaţiile (1946 – 1947), gazul şi electricitatea (1947 – 1948), siderurgia (1949). Statul englez a devenit astfel cel mai mare utilizator al forţei de muncă deoarece controla un număr mare de sectoare cheie ale economiei.

În anii 1945 – 1948 guvernul C. Atlee a pus în practică şi un important program de reforme sociale dintre care menţionăm organizarea de asigurări sociale (1946) care excludea sistemul girat de stat asupra adulţilor. De asemenea a înfiinţat Serviciul Naţional al Sănătăţii asigurând gratuitatea integrală a îngrijirilor medicale, un program de construcţii de locuinţe şi amenajarea teritoriului etc.

În politica sa colonială, înţelegând schimbările produse în lume, guvernul laburist a trecut la crearea unui Commonwealth nou, o „asociaţie liberă a unor popoare libere" (5; 121). Afectat de mişcarea de decolonizare (India îşi capătă independenţa în 1947), slăbit de costul reformelor Regatul Unit nu mai are mijloace să mai joace un rol de prim plan pe scena internaţională. În condiţiile înăspririi „războiului rece" Anglia aderă la Pactul Atlanticului de Nord. (4 aprilie 1949). Alegerile din 1949, deşi câştigate tot de laburişti au evidenţiat o scădere de popularitate a acestora şi o şubrezire a poziţiilor politice în lupta cu partidul conservator. În octombrie 1953 conservatorii preiau puterea pe care o vor păstra o perioadă lungă de timp (13 ani)

Terminarea conflictului mondial găseşte Franţa condusă de un guvern provizoriu prezidat de generalul Ch. de Gaulle care şi-a desfăşurat activitatea pe baza programului adoptat de Consiliul Naţional al Rezistenţei. Programul prevedea printre altele: judecarea şi pedepsirea trădătorilor şi colaboraţioniştilor, restabilirea legalităţii republicane, naţionalizarea băncilor, îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă etc. În politica externă Franţa s-a dorit a fi la acea dată „veriga de legătură între cele două lumi" (5; 126) şi milita pentru legături de alianţă atât cu URSS cât şi cu Marea Britanie şi SUA.

În toamna anului 1945 au avut loc alegeri şi un referendum la care francezii trebuiau să se pronunţe asupra elaborării unei noi Constituţii. Aşa cum a prevăzut şi generalul de Gaulle 96% dintre alegători s-au pronunţat pentru o nouă constituţie ceea ce a însemnat şi naşterea celei de-a IV Republici Franceze. Partidele dominante din

cea de-a III-a Republică, radicalii şi moderaţii au fost strivite şi alegerile au fost câştigate de trei partide născute din Rezistenţă sau reînnoite prin ea: partidul socialist, partidul comunist şi Mişcarea Republicană Populară (M.R.P.).

În curând conflictul dintre partide şi generalul de Gaulle va duce la demisia acestuia din urmă şi la constituirea unei alianţe tripartite (socialiştii, comuniştii şi MRP) ce va guverna Franţa între ianuarie 1946 şi mai 1947. Instituţiile create ca urmare a guvernării tripartite îşi încep activitatea în noiembrie 1946 încheind astfel domnia provizoratului inaugurată odată cu eliberarea.

Moartea tripartidismului a fost generată de poziţiile diferite în rezolvarea unor probleme de politică internă, dar mai ales de politică externă: problemele decolonizării în Indochina şi Vietnam dar mai ales izbucnirea războiului rece. Franţa trebuia să aleagă între URS ŞI SUA şi evident că această alegere nu putea fi decât cea a democraţiei occidentale. Însă această alegere a fost incompatibilă cu menţinerea comuniştilor în guvern care nu ascundeau faptul că erau pentru modelul sovietic de societate.

În 1947 şi 1948 agitaţia comunistă făcea să domnească în Franţa o veritabilă atmosferă de război civil. Sub impresia „loviturii de stat de la Praga" din februarie 1948 se părea că şi comuniştii francezi se pregătesc de un lucru similar. Instituţiile celei de-a IV-a Republici oferă rolul preponderent Adunării Naţionale şi instituie un regim în care forţa partidelor politice este determinată. Dubla ameninţare pe care a executat-o asupra regimului partidul comunist şi R.P.F. a generalului de Gaulle a determinat celelalte partide să se unească într-o coaliţie care a luat denumirea de „A Treia Forţă" care a guvernat Franţa între 1947 – 1950 în mijlocul unor contradicţii care vor duce la dezmembrarea sa.

Dacă în plan intern A Treia Forţă n-a putut guverna Franţa decât prin imobilism şi instabilitate în plan extern forţele ce o compuneau au căzut de acord. Franţa este cea care va iniţia un acord de apărare împreună cu Anglia la Dunkerque (iulie 1947) care se va extinde un an mai târziu prin aderarea altor state iar în aprilie 1949 va fi la baza creieri NATO. În lupta sa pentru menţinerea coloniilor Franţa se va afunda tot mai mult în războiul din Indochina. Din anii 1949 – 1950

lupta cu vietnamezii lui Ho Şi Min este tot mai dificilă cu tot sprijinul dat de americani deoarece şi vietnamezii au primit ajutor substanţial de la China. O mare influenţă asupra mersului evenimentelor a avut-o războiul din Algeria. Evenimentele din această colonie franceză îl vor propulsa pe generalul de Gaulle în fruntea statului şi odată cu aceasta şi cea de-a IV Republică a încetat să mai existe. La 4 septembrie 1958 generalul de Gaulle a dat publicităţii un nou proiect de constituţie care va fi votat în septembrie acelaşi an. Preşedintele republicii avea prerogative sporite şi era ales pe 7 ani.

Adoptarea noii constituţii a atras după sine noi alegeri care s-au desfăşurat în noiembrie 1958. Acestea au fost câştigate de partidul generalului de Gaulle – Uniunea pentru Noua Republică.

În ţările învinse în cel de-al doilea război mondial transformările politice după încheierea conflictului au fost radicale. După capitularea necondiţionată a celui de-al III-lea Reich, pe 8 mai 1945, Germania a dispărut ca stat: suveranitatea ţării a trecut în mâinile Aliaţilor care au constituit patru zone de ocupaţie care au fost administrate în conformitate cu înţelegerile de la Pottdam.

Însă, curând, funcţionarea regimului era tripartit (O Comisie de Control ce reunea comandanţii zonelor de ocupaţie) a fost paralizată de divergenţele între Aliaţi. Anglo-americanii au dorit renaşterea politică a Germaniei într-un cadru federal şi redresarea economică, lucru pe care URSS nu l-a acceptat. Pe 1 ianuarie 1947 zonele de ocupaţie engleză şi americană au fost unite (Bi-zonia) la care pe 3 iunie se alătură şi Franţa (Tri-Zonia). Câteva săptămâni mai târziu, o importantă reformă monetară în zonele occidentale, urmate de blocada Berlinului Occidental instituită de sovietici (23 iunie 1948 - 12 mai 1949) au accelerat ruperea Germaniei în două state. (4; 241 – 260)

Viaţa politică a început să renască puţin câte puţin în zona occidentală prin organizarea de alegeri locale în 1946. Potrivit hotărârilor luate la Londra, pe 1 septembrie 1948, la Bonn s-a întrunit Consiliul Parlamentar format din 65 de reprezentanţi ai partidelor politice (27 democraţi creştini, 27 social – democraţi, 5 liber democraţi, 2 comunişti, 2 ai centrului şi 2 reprezentanţi ai partidului german) care a luat ulterior în dezbatere proiectul Legii Fundamentale vest-germane. Aceasta a fost votată pe 8 mai 1949. Legea

Fundamentală instituia un stat federal reunind 10 landuri fiecare cu parlamentul şi guvernul său cu o largă autonomie în administrare şi conducere. Puterea legislativă era deţinută de două adunări: Bundesratul (alcătuit din delegaţi ai guvernelor landurilor) şi Bundestag-ul, ales pe patru ani prin vot universal. Cancelarul, şeful puterii executive era ales de Bundestag. Primul Bundestag a fost ales în august 1949 care la rândul său a ales primul cancelar în persoana lui Konrad Adenauer.

În declaraţia făcută în aceeaşi zi cancelarul federal făgăduia apărarea drepturilor şi libertăţilor democratice, legislaţie socială, dezvoltarea economiei etc.

În planul politicii externe guvernul nu recunoştea linia Oder-Neise ca graniţă cu Polonia şi nici legalitatea constituirii R.D. Germane. Pe linia nominalizării situaţiei Germaniei în lume, la 9 iulie 1950 guvernele american, englez şi francez au notificat guvernului vest-german, încetarea stării de război cu Germania iar la 14 septembrie acelaşi an a fost invitat să ia parte la opera de construire a „Comunităţii europene". La 26 mai 1952 a fost semnat la Bonn Tratatul General prin care a fost remisă guvernului german suveranitatea teritorială. La 23 octombrie 1954 s-au semnat la Paris tratatele prin care Germania a aderat la Pactul de la Bruxelles (1948) şi s-a constituit astfel Uniunea Europei Occidentale (UEO). În acelaşi an NATO a invitat Germania să adere la acest organism de apărare colectivă. Urmând normalizarea situaţiei pe plan internaţional în 1955 Germania a stabilit relaţii diplomatice cu URSS.

Încă înainte de sfârşitul războiului administraţia americană a elaborat un document intitulat „Orientări pentru o politică americană aplicabilă după capitularea Japoniei" elaborat în baza declaraţiei de la Potsdam. Prin aceasta se spera să fie atrasă populaţia şi liderii ei politici la instituirea unui regim nou. Preşedintele H. Truman a numit pe generalul McArthur în funcţia de Comandant Suprem pentru puterile Aliate în Japonia. Acesta cu prestigiul său a câştigat foarte curând încrederea autorităţilor şi a populaţiei japoneze printr-o atitudine corectă şi decentă.

Din octombrie 1945 americanii au restabilit drepturile politice ale poporului japonez. În aceste condiţii au reapărut pe scena politică

partidele politice. Dintre aceştia vor participa la alegerile parlamentare din 10 aprilie 1946 Partidul progresist (Shimpoto), Partidul liberal (Jiynto), Partidul socialist (Shakaito) şi Partidul comunist (Kyosanto). Partidul liberal, care a câştigat alături de progresişti şi socialişti primele alegeri, va conduce, cu mici intermitenţe, Japonia ani în şir.

Din 1946 McArthur a impus Japoniei instituţii noi. Mai întâi a înlocuit Constituţia Meiji cu un proiect elaborat de serviciile sale care supus Parlamentului a fost adoptat cu mici retuşuri în mai 1947. Conform cu aceasta Japonia era proclamată monarhie constituţională, împăratul rămânând un simbol al statului expresie a „voinţei poporului" şi nu de esenţă divină. Organul suprem al puterii de stat era Parlamentul (Dieta), unicul organ legislativ al ţării. Foarte important era art.9 care interzicea războiul şi menţinerea forţelor armate (5; 159). În baza noii constituţii au fost adoptate noile coduri: penal, civil, comercial, etc.

În ziua de 8 septembrie 1951 guvernul american a iniţiat Conferinţa de Pace cu Japonia la care a invitat să participe, la San Francisco, 53 de state la care n-au participat URSS, China şi India. Tratatul semnat în San Francisco a permis Japoniei să-şi cucerească în mod oficial independenţa sa politică dar nu şi pe cea militară, căci în aceeaşi zi un pact de securitate încheiat cu SUA (confirmat în februarie 1952) garanta menţinerea bazelor şi trupelor americane în arhipelag.

În această perioadă Japonia şi-a consolidat situaţia sa internaţională ca sfat suveran, ţara devenind membră ONU la 18 decembrie 1956. De asemenea au fost restabilite relaţiile cu URSS la 19 oct. 1956 urmate de normalizarea relaţiilor cu Polonia şi Cehoslovacia (1957) şi cu România şi Ungaria (1960). Pe fondul manifestaţiilor pacifiste desfăşurate în semn de protest faţă de experienţele nucleare Japonia cere revizuirea Tratatului de securitate japono-american. La 18 ianuarie a fost semnat un nou tratat de colaborare şi securitate reciprocă, trupele americane rămân, pe încă 10 ani, însă se introduce o clauză prin care guvernul american trebuie să-l consulte pe cel japonez înainte de a folosi bazele militare din Japonia în operaţiuni în Asia.

Italia iese din război nu numai ruinată economic dar şi zdruncinată din punct de vedere politic. Monarhia este contestată şi pe

2 iunie 1946, 54% dintre italieni s-au pronunţat prin referendum pentru republică. Adunarea Constituantă aleasă în aceeaşi zi confirmă audienţa celor trei mari partide ale coaliţiei antifasciste: democraţi-creştini, socialişti şi comunişti. O nouă constituţie a pus bazele unui regim parlamentar clasic cu un preşedinte al Consiliului răspunzător în faţa parlamentului. În mai 1947 miniştrii comunişti şi socialişti au fost demişi din guvernul democrat-creştinului Alcide de Gasperi şi ţara se aliniază la principiile atlantismului şi la construcţia europeană, două opţiuni care vor facilita renaşterea economică şi politică a ţării în deceniile următoare.

2.2. LUMEA LIBERĂ PÂNĂ LA SFÂRŞITUL RĂZBOIULUI RECE

Anii de maximă prosperitate în lumea liberă au coincis pentru majoritatea statelor cu căutări şi reorientări în politica internă dar mai ales externă.

Odată cu alegerea celui mai tânăr preşedinte din istoria sa – John Fitzgerald Kennedy – „America realizează o schimbare de generaţie" şi se lansează în cucerirea a ceea ce se va numi „noua frontieră", adică a tuturor obstacolelor care împiedică SUA să-şi afirme superioritatea economică şi tehnică şi să fie recunoscute ca lider al lumii occidentale. Kennedy, convins de superioritatea absolută a valorilor apărate de ţara sa, libertatea şi democraţia a dorit să consolideze puterea americană atât pe plan intern cât şi extern. A implicat şi mai mult SUA în Vietnamul de sud. Au fost destui care au gândit că America a suferit un semieşec în politica externă. Dar firul vieţii preşedintelui a fost curmat la 22 noiembrie 1963 la Dallas. Vicepreşedintele Lyndon Johnson i-a urmat la Casa Albă şi a urmat politica predecesorului său. Însă războiul din Vietnam îi divizează pe americani. Tot mai mulţi cetăţeni doresc oprirea intervenţiei în Vietnam. Studenţimea americană începe să conteste valoarea lui „American Way of Life" care este propus ca model. Prima revoltă este la Universitatea din Berkeley dar se extinde şi în alte centre universitare.

În acest climat tensionat au loc alegerile din 1968 câştigate de

republicanul Nixon, graţie sprijinului dat de clasa de mijloc. Preşedintele Nixon va întoarce SUA la pragmatism bazat pe obiectivele clasei de mijloc. În această optică preşedintele va aborda problemele cele mai importante: războiul din Vietnam, lupta împotriva inflaţiei şi criza dolarului. Va încheia pacea în Vietnam (1973) şi cu ajutorul consiliului său, Henry Kissinger va elabora „doctrina Nixon" în materie de apărare a SUA.

În acelaşi an americanii suportă şocul primului scandal politic: afacerea Watergate datorită implicării Administraţiei într-un scandal provocat de o înregistrarea ilegală a convorbirilor telefonice. Preşedintele este constrâns de Senat să-şi dea demisia pe 9 august 1974 şi înlocuit cu Gerald Ford.

În alegerile din 1976 este propulsat în fruntea Administraţiei un fost ofiţer de marină Jimmy Carter care a promis regenerarea politicii americane şi că va lupta pentru apărarea drepturilor omului şi împotriva rasismului. Pe plan extern SUA suferea un recul. Este „ora pasivităţii", atât în Asia unde kmerii roşii iau puterea în Cambodgia (aprilie 1975) fără ca SUA să reacţioneze, cât şi în Africa unde criza etiopiană şi decolonizarea Angolei au permis o extindere a influenţei Moscovei. Dacă se compara harta mondială a zonelor de influenţă sovietică şi americană în 1950 cu aceea din 1980 se poate lesne constata reculul SUA în faţa ascensiunii URSS.

O cotitură în politica americană se va înregistra odată cu alegerea ca preşedinte în noiembrie 1980 a candidatului republican Ronald Reagan. În plan intern el optează pentru o cât mai mare libertate în funcţionarea mecanismelor pieţei şi pentru aplicarea „teoriei ofertei" (6; 79). În plan extern adoptă o politică opusă predecesorilor săi în raporturile cu lumea comunistă. El denunţa URSS ca „imperiul răului" şi aprobă un plan strategic îndrăzneţ şi de anvergură „Iniţiativa Apărării Strategice (S.D.I.) pentru a restaura o marjă de securitate faţă de URSS" convin că aceasta nu i se va opune. Triumf al reales în 1984, fără ca democraţii să-i poată opune un adversar pe măsura sa, el va încheia, în noiembrie 1988, un al doilea mandat păstrându-şi o reală popularitate. Inflaţia este controlată, şomajul a scăzut de la 9, 5% la 5, 4% din totalul populaţiei active. La sfârşitul anilor '80 America „a trăit mai bine decât îşi putea permite"

(6; 80).

Popularitatea lui Ronald Reagan l-a propulsat în funcţia supremă pe vice-preşedintele din timpul mandatului său: George Bush. Pe plan intern noul preşedinte trebuia să „gestioneze nota de plată" a cheltuielilor pe credit făcute de administraţia R. Reagan. Problemă cu atât mai dificilă de rezolvat cu cât se confrunta cu un Congres democrat hotărât să nu-l ajute pe preşedinte.

Pe plan extern criza URSS, prăbuşirea comunismului şi politica de mare conciliere promovată de Mihail Gorbaciov au făcut din G. Bush omul care a făcut din SUA singura superputere mondială. Astfel jucând rolul de „jandarm" al lumii, ele obţin o condamnare din partea ONU a agresiunii Irakului împotriva Kuweitului în august 1990 şi preiau conducerea unei coaliţii internaţionale care va obliga Iraku să evacueze Kuweitul. Popularitatea preşedintelui este la zenit. Însă dificultăţile economice, – în 1991 SUA cunosc, după o lungă perioadă de progres o „creştere negativă", produc efecte sociale negative. În momentul în care începe campania electorală popularitatea lui G. Bush se afla la cota cea mai de jos deşi era învingătorul în războiul rece şi pierde campania în favoarea lui Bill Clinton. Supranumit „cel mai bun guvernator din Statele Unite" Bill Clinton a ales ca model în acţiunea sa politică pe John Kennedy.

Franţa în anii celei de-a IV-a Republici s-a confruntat cu o serie de urgenţe în plan intern dar mai ales extern. Cea mai urgentă sarcină pentru generalul de Gaulle a fost să pună capăt războiului din Algeria. Sătui de război şi speriaţi de riscurile unei lovituri de stat militare cu caracter fascist francezii au manifestat o încredere deplină în şeful statului. Sprijinit de opinia publică generalul de Gaulle a impus „o interpretare" a instituţiilor statului în favoarea sa. El face din instituţia prezidenţială singura putere reală în Stat, guvernul este redus la rol de execuţie iar Parlamentul la acele al unei camere de înregistrare.

Semnarea acordurilor de la Evian, în martie 1962, a fost momentul în care s-a declanşat lupta dintre preşedinte şi partide. Aceasta va conduce la o gravă criză care se va rezolva printr-un referendum desfăşurat la 28 octombrie 1962 prin care se modifică Constituţia pentru a se schimba procedura de alegere a preşedintelui. Generalul de Gaulle a obţinut un strălucit succes în lupta cu partidele

politice. Partidul gaullist a câştigat alegerile din noiembrie 1962 şi astfel de Gaulle a modelat instituţiile celei de-a V-a Republici conform intenţiilor sale.

Gaullismul şi-a trecut la activ o remarcabilă expansiune economică şi decolonizarea Africii negre. În locul fostului imperiu din Africa a apărut un ansamblu francofon african în care legăturile economice, tehnice, culturale şi militare au înlocuit vechile raporturi de dependenţă politică. Preocupat de a-i oferi Franţei rangul de mare putere de Gaulle a respins cu ostentaţie „protectoratul american". Şi-a retras forţa militară din Alianţa Nord Atlantică în 1966 şi a criticat politica americană în Indochina a contestat Sistemul Monetar Internaţional bazat pe primatul dolarului. Gesturile Franţei de independenţă la adresa SUA n-au pus în discuţie Alianţa Atlantică: În timpul crizei rachetelor din Cuba, Franţa a făcut cunoscut sprijinul său total într-o eventuală confruntare cu URSS. În ceea ce priveşte Europa, generalul contrapunea ideii unei Europe supranaţionale cea a unei „Europe a patriilor".

Generalul de Gaulle a făcut faţă cu succes crizei din 1968 însă în primăvara anului 1969 a dorit să impună Franţei un plan de reforme care urmăreau instituirea unui sistem corporatist sau al „participării" care nu poate fi confundat cu cel italian (5; 140). Respingerea planului prin referendumul din 27 aprilie 1969 a dus la demisia lui de Gaulle care a fost înlocuit cu George Pompidou.

Începând cu 1974, Franţa a trecut printr-o criză economică peste care s-a suprapus una politică. Ales preşedinte al Republicii în 1974, Valéry Giscard d'Estaing a fost prins între stânga dominată de Partidul Socialist şi concurenţa gaulliştilor condusă de Jacques Chirac. Tentativa de a rezolva criza prin mecanisme liberale au condus la agravarea şomajului şi prin cucerirea postului de preşedinte de F. Mitterand şi a majorităţii în Parlament de socialişti. Venită la putere după un sfert de veac stânga a anunţat un vast program de reforme. Neîndeplinirea acestui program va fi sancţiona prin câştigarea alegerilor din 1986 de către „dreapta" şi obligarea lui F. Mitterand de a coabita cu ea. Soluţia „coabitării" va mai funcţiona şi sub actualul preşedinte Jacque Chirac datorită supleţei celei de-a V-a Republici Franceze.

În plin marş către „societatea abundenţei" începând cu anii '50, britanicii s-au confruntat cu numeroase dificultăţi care îi vor coborî de la statutul de „Mare putere" pe care-l mai aveau la Yalta, la rangul de simplă putere europeană constrânsă să-şi lege soarta de cea a ţărilor Pieţei Comune. După 13 ani de guvernare conservatoare, laburiştii ajung din nou la putere şi aveau de îndeplinit ambiţiosul program de măsuri: schimbări de esenţă în politica economică şi fiscală, asigurarea unei dezvoltări economice neîntrerupte şi abandonarea politicii conservatoare „Stop and Go", modernizarea industriei etc. Incapacitatea guvernului laburist de a-şi respecta promisiunile electorale a dat câştig de cauză conservatorilor în alegerile din 1970. Dacă în plan intern noul guvern conservator a dus aceeaşi politică oscilantă şi contradictorie în plan extern obţine intrarea Marii Britanii în Piaţa Comună după ce ani de-a rândul Franţa se opusese.

Reveniţi la putere în februarie 1974 cu un avans foarte strâns de voturi într-un context de gravă criză socială, laburiştii au reuşit să relanseze activitatea economică pe jumătate paralizată amorsând o politică de „contract social" cu sindicatele asupra preţurilor şi salariilor.

Conservatorii victorioşi în alegerile din 1979 vor renunţa total la dirijismul laburist şi vor impune în plan intern prin şeful partidului şi prim-ministru în exerciţiu Margaret Thatcher un neoliberalism cvasiabsolut, acţiunea guvernului reducându-se doar la controlul monedei. Această schimbare de orientare a politicii economice s-a manifestat mai ales printr-o tentativă de restructurare industrială (privatizări, închiderea de întreprinderi nerentabile şi mine…) şi printr-o atitudine fermă faţă de sindicate (Union Trade). Neoliberalismul thatcherist a reprezentat câteva succese: scăderea inflaţiei, a şomajului, însă per ansamblu această „revoluţie conservatoare" a sporit disparităţile sociale şi regionale. Marilor profitori ai restructurărilor din City li s-au opus dezavantajaţii, victime ale măsurilor care au afectat drepturile dobândite pe timpul guvernărilor laburiste.

Pe plan extern „Doamna de fier" a obţinut câteva incontestabile succese. Prin ea Marea britanie a jucat un rol important în reglementarea problemei rodesiene care va duce la întemeierea unui

nou stat independent, în aprilie 1980, Zimbabwe. Nu a ezitat să răspundă prin forţă ocupării insulelor Malvine (Folkland) de către armata argentiniană pe 2 aprilie 1982. Victoria militară a Regatului Unit, după două luni şi jumătate de război ultramodern şi anacronic totodată a sporit popularitatea premierului M. Thatcher şi succesul în alegerile din 1983.

În iunie 1989 cu ocazia alegerilor pentru Parlamentul european conservatorii şi d-na Thatcher au suferit un eşec care au antrenat dispute în sânul partidului de guvernământ. Aceste dispute vor culmina cu demisia doamnei M. Thatcher şi formarea unui nou cabinet condus de John Major. Acesta a continuat în linii mari politica guvernului Thatcher în plan economic (continuarea privatizărilor) şi extern (alinierea la politica SUA în războiul din Golf). În ciuda uzurii puterii conservatoare John Major a câştigat şi alegerile din aprilie 1992.

În contrast cu evoluţiile contradictorii ale economiei Marii Britanii, Germania Federală apărea la începutul anilor ’70 în plin avânt. Miracolul economic german a fost, fără îndoială legat de o politică internă realistă şi echilibrată. Din 1962 până în 1966 Partidul Creştin Democrat a cunoscut o perioadă de mari frământări care a culminat cu plecarea de la putere a lui K. Adenauer în 1963 şi apoi a succesorului său L. Erhard în 1966.

Pentru a ieşi din criză creştin democraţii au format atunci un cabinet de o mare coaliţie cu socialiştii până în 1969. La alegerile din 1969, creştin-democraţii au rămas partidul cel mai puternic în Bundestag dar socialiştii au format guvernul cu liberalii care acced pentru pentru prima dată la putere. Noul cancelar Willy Branalt, fostul primar socialist al Berlinului, s-a remarcat mai ales în plan extern prin iniţiative curajoase. A recunoscut linia Oder-Neisse ca graniţă cu Polonia (1970) şi a lansat o politică de deschidere spre est (Ostpolitik): stabilirea de relaţii diplomatice cu Polonia şi mai ales normalizarea relaţiilor cu RDG (1972) care va deschide „poarta” intrării RFG în ONU. (1973)

Primul şoc petrolier afectează într-o oarecare măsură Germania însă guvernul social-democrat al lui Helmut Schimdt, care i-a succedat lui L. Brandt în mai 1974, a reuşit să depăşească faza critică a crizei

încă din 1976 printr-o politică bugetară favorabilă relansării investiţiilor şi consumului. Divergenţele dintre socialişti şi liberali i-au determinat pe ultimii să facă o coaliţie cu creştin democraţii. Liderul noii coaliţii, creştin-democratul Helmut Kohl va inaugura etapa unei foarte lungi perioade de guvernare a ţării în care Germania se va impune prin dinamism economic – moneda germană va fi cea de-a doua monedă de rezervă a lumii – şi printr-un rol foarte activ în dinamica relaţiilor Est-Vest şi criza din Europa de Sud-Est în 1989 – 1990.

Căderea zidului Berlinului şi prăbuşirea Republicii Democrate Germane vor permite cancelarului H. Kohl să pună în aplicare cu aprobarea celor 4 mari puteri victorioase în cel de-al doilea război mondial un plan de unificare a Germaniei în 10 puncte, începând cu februarie 1990. De la 1 iulie a intrat în vigoare uniunea economică şi monetară a celor două Germanii, în fapt o veritabilă înghiţire a RDG de către RFG care a plătit costul unificării. Unificarea a intrat oficial în vigoare în 3 octombrie 1990. În decembrie 1990 primele alegeri legislative ale Germaniei reunificate au fost un adevărat triumf pentru Coaliţia lui Helmut Kohl. Însă, după climatul euforic din prima perioadă a reunificării au apărut şi unele dificultăţi rezultate din restructurarea şi privatizarea economiei est-germane. Acestea au fost relativ repede depăşite, Germania unificată devenind astfel, un lider necontestat al Uniunii Europene.

Printr-o politică constantă de creştere economică Japonia s-a ridicat din 1968 la rangul de cea de-a treia mare putere. (1; 375) Viaţa politică japoneză a rămas dominată de un curent conservator aflat în mod constant la putere în perioada postbelică cu mici intermitenţe. Ea s-a caracterizat prin absenţa pasiunilor ideologice, majoritatea populaţiei fiind mai interesată de dezvoltarea economică a ţării decât de dezbateri ideologice. Ea nu este animată decât de probleme legate de apărarea şi mai ales de prezenţa americană în arhipelag.

După anii ’60 diplomaţia niponă a fost din ce în ce mai condiţionată de problemele economice fie că a fost vorba de raporturile cu SUA fie că avea problemele din „Sfera” Asia-Pacific care este într-o anumită măsură replica pacifistă şi economică a „sferei de coprosperitate asiatică” pe care voiau să o construiască prin forţa

armelor militarii japonezi. Faţă de China, Japonia a utilizat din ce în ce mai mult formula „separării politicului de economic". Încă din 1996 ea a devenit principalul partener comercial al Chinei comuniste, iar în 1972 s-au restabilit oficial relaţiile diplomatice între Tokio şi Pekin.

Restructurarea economiei japoneze în anii '70 a antrenat anumite schimburi în societatea niponă însă viaţa politică „pare a rămâne imuabilă şi prea puţin morală: scandaluri financiare, malversaţiuni, corupţie… ritmează o viaţă parlamentară destul de fermă din moment ce partidul liberal este la putere din 1948" (6; 200). Divizată în formaţiuni antagoniste (partidul socialist, komeito, partidul comunist), opoziţia nu a fost capabilă să ofere o alternativă credibilă societăţii pentru a avea acces la guvernare.

În planul politicii externe Japonia a rămas multă vreme condiţionată de slăbiciunea potenţialului său militar. În anii '70, în inima unei zone în care se întâlneau interesele a trei mari puteri – URSS, SU şi China – Japonia a încercat să rămână în relaţii bune cu toţi centrii de putere. În august 1978 Japonia a semnat un tratat de pace şi prietenie cu China punând capăt stării de război dintre cele două ţări. Dezangajarea progresivă a SUA în sud-estul asiatic i-a permis Japoniei să joace un rol mai important în această parte a lumii. Absenţa de la marile decizii diplomatice (nu este membră a Consiliului de Securitate ONU) a fost constrânsă să-i urmeze pe occidentali în deciziile acestora: astfel în ciuda absenţei angajamentului militar, ea şi-a adus o puternică contribuţie financiară la războiul din Golf din 1991.

BIBLIOGRAFIE

1. Pierre Milza, Serge Berstein. Istoria secolului XX. Lumea între război şi pace. 1945 – 1973, vol. II, Bucureşti, 1998.

2. Constantin Hlihor, Armata Roşie în România. Adversar. Aliat. Ocupant. 1940 – 1948. vol. I, Bucureşti, 1996.

3. André Fontaine, Istoria războiului rece, vol II, Bucureşti, 1992.

4. Raymond Cartier, Histoire mondiale de l'après guerre tome premier, 1945 – 1953, Paris, f.a.

5. Prof. univ. dr. Zarin Zamfir, Istoria universală contemporană,

vol. II, Bucureşti, 1999.
6. Pierre Milza, Serge Berstein, op. cit., vol. III, Bucureşti, 1998.
7. John Padros, Războaiele secrete ale preşedinţilor, traducere Junona Ţuţurea, Bucureşti, 1999.

XII. PRĂBUŞIREA COMUNISMULUI ÎN URSS ŞI ÎN ŢĂRILE BLOCULUI RĂSĂRITEAN

Prăbuşirea ca şi naşterea comunismului ca formă de organizare politică a unei societăţi au fost în opinia politologilor, istoricilor dar şi a opiniei publice evenimentele care au marcat în mod deosebit istoria secolului al XX-lea. Artizanul uneia dintre cele mai semnificative revoluţii ale timpului său a fost Mihail S. Gorbaciov. El a distrus Partidul Comunist, care fusese organizat cu scopul precis de a acapara puterea şi de a o menţine şi care controlase de fapt fiecare aspect al vieţii sovietice. În urma acestuia, Gorbaciov a lăsat sfărâmăturile unui imperiu care fusese asamblat cu mare efort, de-a lungul a secole întregi. (7; 711). Cauzele prăbuşirii comunismului nu pot fi reduse la un factor unic. Pentru că un astfel de proces de dimensiuni istorice să se producă, a trebuit ca o mulţime de cauze să interacţioneze şi să creeze un set de circumstanţe ce-au făcut schimbarea să fie urgentă şi de neevitat.

I. CRIZA COMUNISMULUI ÎN URSS. EŞECUL REFORMELOR GORBACIOVISTE.

Criza economică ce-a cuprins URSS ca şi majoritatea statelor socialiste în anii ’70 s-a perpetuat şi în deceniul următor. Surogatele de reformă introduse succesiv de liderii comunişti n-au avut niciun efect asupra eficientizării economiei şi a detensionării relaţiilor sociale. Cauza principală a nereuşitei a constat în sistemul economic socialist falimentelor şi în lipsa de democraţie politică a modelului socialismului autoritar-birocratic. Modelul socialismului de tip sovietic s-a dovedit complet inadecvat în condiţiile în care lumea intra în a treia revoluţie industrială. Dar la fel de important a fost şi rolul

Occidentului în „anvergura şi repeziciunea schimbărilor din Europa de Răsărit" (2; 163) şi din Uniunea Sovietică. Occidentul a încurajat apariţia forţelor pluraliste democratice, interesate într-o schimbare sistemică iar Kremlinul şi-a pus speranţele în reformiştii care aveau în program nu distrugerea şi raţionalizarea mecanismelor economice şi politice existente.

Mihail Gorbaciov a venit la putere, în mai 1985, după ce timp de câţiva ani (1982 – 1985) succesorii lui L. Brejnev n-au reuşit să modifice structurile de conducere şi organizare a economiei deşi criza era evidentă. Iuri Andropov (1982 – 1984) părea a voi să pună în practică o politică de reforme, însă s-a confruntat cu imobilismul structurilor şi rezistenţa sistemului birocratic instaurat de L. Brejnev. Noul secretar general s-a arătat la început de o mare prudenţă plasându-se într-o aparentă poziţie continuatoare a predecesorilor săi. Foarte curând însă a procedat cu mare rapiditate la consolidarea puterii sale, schimbând în câteva săptămâni echipa conducătoare şi îndepărtându-i pe principalii săi rivali. Din acest moment, Gorbaciov a rupt imobilismul erijat în principii de guvernare.

M. Gorbaciov a fixat acţiunii sale o dublă direcţie pe care a definit-o prin două concepte: Glasnosti şi Perestroika. Glasnosti-ul avea drept scop să trezească societatea sovietică din letargie printr-un limbaj şi metode ale adevărului. Prin perestroika trebuia încurajată pentru un ansamblu de reforme prin care se urmărea reconcilierea socialismului cu democraţia. El a încercat să salveze sistemul comunist printr-un proces lent de liberalizare care să ducă la eliminarea trăsăturilor sale cele mai odioase însă fără a aboli fundamentele sale ideologice.

Iniţiind această campanie M. Gorbaciov a exprimat interesele politice ale birocraţiei sovietice între două vârste şi ale unui anumit grup de intelectuali din preajma partidului, care ajunseseră să se împotrivească corupţiei şi incompetenţei din vremea lui Brejnev. El a militat pentru valorile unei generaţii care îşi asumase ideile celui de-al XX-lea Congres al PCUS, inclusiv cele privind reformele politice şi economice, coexistenţa paşnică cu Occidentul şi revizuirea generală a modelului utopic comunist în sensul umanizării lui.

Punerea în aplicare a conceptului de perestroika a depins total

de sprijinul societăţii faţă de care nu se putea spera că economia sovietică ar putea face progrese. Însă conştient de obstacolele ce i se ridicau, Gorbaciov a luat o serie de măsuri pentru a împiedica nomenklatura care ar fi dorit să stopeze procesul reformelor.

Astfel el şi adepţii reformelor se vor decide pentru modificarea instituţiilor. În primăvara anului 1989 a fost ales, la capătul unei campanii electorale animate, un Congres al deputaţilor poporului, dintre care o parte a membrilor a fost desemnată pe baza candidaturilor multiple şi câteodată chiar împotriva candidaţilor oficiali ai partidului. Acest organism a desemnat Parlamentul (Sovietul Suprem) care trebuia să-şi desfăşoare activitatea în intervalul dintre sesiunile Congresului. În fruntea Sovietului Suprem a fost ales Mihail Gorbaciov pe 28 mai 1989. Astfel el s-a pus la adăpostul unei tentative de a fi înlăturat din funcţia de secretar general al partidului. În fruntea armatei, a KGB-ului şi la ministerul de externe au fost numiţi fideli ai procesului de perestroika, concomitent cu modificarea structurilor unor organe de administrare şi conducere începând cu Consiliul de Miniştrii (guvernul) până la conducerea unităţilor social-economice.

În vara anului 1987 a fost elaborată o hotărâre prin care s-a trecut la autonomia financiară. Letargiei Brejneviste i-a succedat schimbarea. Liberalizarea intelectuală a permis mijloacelor de informare în masă să se exprime, iar sovieticii au descoperit progresiv „paginile albe" ale istoriei lor. Destalinizarea, pornită odinioară de Hruşciov a fost reluată şi dusă până la consecinţele sale logice, reabilitarea victimelor lui Stalin. Au fost reabilitaţi Buharin, Zinoviev, Kamenev, Piatakov şi Radok. Troţki a ieşit din uitare şi a fost lăudat pentru că i s-a opus lui Stalin, etc.

Consecinţe importante a avut perestroika şi în domeniul politicii externe a URSS. În această privinţă M. Gorbaciov era convins că programul perestricii nu va putea fi realizat dacă relaţiile externe ale ţării nu se vor schimba în mod radical. Pentru aceasta „trebuie să ne schimbăm poziţia şi să propunem lumii o nouă politică internaţională" (3; 247 – 248). Într-adevăr URSS-ul şi-a schimbat liniile esenţiale ale politicii externe. În octombrie 1998 a intervenit un acord între China şi URSS asupra traseului frontierei orientale. Propunerile de limitare a armamentelor nucleare şi convenţionale avansate de

Gorbaciov, retragerea în 1989 a trupelor sovietice din Afghanistan au făcut din acesta un om care oferă garanţii de pace.

În vara anului 1989, Gorbaciov s-a adresat plenului parlamentar al Consiliului European de la Strasbourg. Cu acea ocazie el a mers mai departe în repudierea doctrinei Brejnev privind suveranitatea limitată. A admis că nu exista un sistem social imuabil şi a sugerat că astfel de transformări ar putea avea loc şi în Europa de Răsărit. Declaraţia lui Gorbaciov de la Strasbourg a fost larg interpretată ca o lumină verde dată reformatorilor din Europa de Răsărit în eforturile lor de a ajunge la un sistem multipartrinic şi la o economie de piaţă, dar mai ales a înlăturat teama de intervenţie a „fratelui mai mare" pentru a pune capăt reformelor.

Contradicţiile şi limitele perestroicii au făcut ca sistemul politic să nu poată fi reformat. Astfel că între ceea ce şi-a dorit iniţiatorul reformelor în URSS şi ceea ce a rezultat în final a fost o mare diferenţă. Voinţa de a permite o reală libertate de exprimare în mass-media a antrenat nu numai o sporire a aspiraţiilor pentru libertate şi democraţie, ci şi formularea de critici care n-au vizat numai birocraţia ci şi sistemul comunist însuşi, exprimând preferinţa unui părţi a societăţii sovietice pentru o democratizare de tip occidental. Ori M. Gorbaciov n-a avut în vedere modelul occidental, atunci când a lansat conceptele de „Glasnost" şi „Perestroika". Pentru el acestea vizau o perfecţionare a mecanismului social-economic comunist, şi nicidecum răsturnarea regimului politic. Până în anul 1990, atât demersurile cât şi acţiunile politice ale lui Gorbaciov, pendulau între hotărârea pentru reforme radicale şi teama că astfel de reforme vor prăbuşi sistemul comunist.

Pe măsură ce lupta politică între reformatori şi nomenclaturişti s-a intensificat Gorbaciov a înţeles că trebuie să meargă mai departe. La 2 iulie 1990 el afirma că „însăşi logica perestroicii, dificultăţile din domeniul economic şi social ne obligă să schimbăm în mod fundamental sistemul economic. Este vorba de elaborarea unui nou model economic diversificat, cu forme diferite de gestiune şi proprietate, dotat cu o infrastructură modernă" (3; 243).

Întreaga filosofie a comunismului, aşa cum existase ea de şapte decenii a suferit un declin rapid, ca rezultat al recunoaşterii oficiale a

eşecului istoric al sistemului existent. Triumful filosofiei revizioniste a declanşat un proces de eliberare a naţionalismului şi a confruntărilor interetnice. A spulberat mitul poporului sovietic. Discursul optimist consacrat poporului sovietic, internaţionalismului şi progreselor lui, s-a frânt, în 1986, sub lozinca: Kazahstanul pentru Kazahi" (4; 55).

Anul 1990 a fost anul în care creşterea frământărilor păreau să ducă la punerea în discuţie a Perestroicii ca urmare a resurgenţei sentimentelor naţionale fapt pe care M. Gorbaciov nu l-a prevăzut în planul său de redresare a URSS. Confruntări interetnice au izbucnit în Azerbadjan, Nagorno-Karabakh, Kirghizia, Moldova, iar conflictele naţionale ameninţau coeziunea URSS. Lituania s-a declarat independentă în martie 1990. I-au urmat imediat Estonia, Letonia, Georgia şi Armenia. Alte republici s-au proclamat suverane: Federaţia Rusă, Azerbadjan, Uzbekistan, Turkmenia, Tadjikistan, Moldova, Bielorusia, Ucraina. Legile URSS nu mai erau respectate, conducătorii republicilor cereau ca recruţii să nu mai fie încorporaţi în armata URSS.

Conştient de pericol Mihail Gorbaciov a propus în februarie 1990 un nou tratat stabilind o confederaţie pentru a evita secesiunile. Congresul delegaţilor poporului acceptă proiectul unui referendum cu privire la apartenenţa la Uniune, care ar fi trebiut să aibă loc în primăvara lui 1991. Instaurarea unei puteri prezidenţiale a cântărit foarte mult în evoluţia rapidă a problemei naţionale. Preşedintele Uniunii Sovietice concentra toate puterile Sovietului Suprem şi ale preşedintelui său şi acest lucru a însemnat deposedarea republicilor de autoritatea lor în favoarea puterii centrale şi va duce la o şi mai mare contradicţie între puterea centrală şi republici.

Economia Sovietică a continuat să-şi înrăutăţească starea. Toate reformele preconizate până atunci de Gorbaciov nu au reuşit decât să sporească lipsurile dezorganizând angrenajele tradiţionale fără a fi înlocuite cu noi circuite. Această situaţie a generat frământări sociale şi greve. Acest lucru îl va determina pe Gorbaciov să treacă la măsuri radicale care anunţau moartea sistemului economic socialist. Plenara din februarie 1990 a aprobat abandonarea rolului conducător al partidului introducând astfel multipartidismul şi trecerea la un regim prezidenţial democratic. În momentul în care M. Gorbaciov şi-a sporit

prerogativele o parte din radicalii reformişti se vor distanţa şi apoi îl vor părăsi. În decembrie 1990 E. Şevarnadze şi-a dat demisia din funcţia de ministru de externe pentru a protesta împotriva avansării către dictatură în URSS. (5; 168). La rândul lui B. Elţîn a criticat în Parlament sporirea prerogativelor preşedintelui URSS. Imperiul sovietic ajunsese la o răscruce. Noul proiect de Uniune era menit să evite dezintegrarea URSS însă imperiul era în descompunere. Puciul conservator (18 – 21 august 1991) nu va putea schimba destinul istoric al ultimului imperiu de tip clasic din lume.

Anunţarea trecerii la economia de piaţă şi abandonarea principiului luptei de clasă au precipitat lucrurile. Nomenklatura n-a mai suportat să vadă atingerile aduse principiilor fundamentale ale marxismului. Îl consideră pe M. Gorbaciov personal responsabil de prăbuşirea regimului şi destrămarea statului sovietic. Considerând că acesta nu mai este demn de a fi şeful statului sovietic ea consideră că trebuie înlăturat. Adepţii menţinerii regimului comunist şi a imperiului sovietic au început prin a-l izola pe M. Gorbaciov de principalii săi sprijinitori în reformarea sistemului. Lovitura de stat se pregăteşte aproape pe faţă. Aceasta are loc efectiv pe 19 august 1991 cu o zi înainte de ziua în care trebuia semnat noul tratat asupra Uniunii. Autorii loviturii de Stat l-au reţinut pe Gorbaciov în reşedinţa sa de vacanţă de la Foros (Crimeea) şi „l-au declarat incapabil să-şi asume funcţiunile din motive de sănătate” (5; 165). Au numit în fruntea statului pe vicepreşedintele URSS Ghenadi Ianaev şi au organizat un „Comitet de stat pentru starea de urgenţă” format din miniştri conservatori (apărare, interne, economie etc) şi şeful KGB. Puciştii sperau ca populaţia să-i urmeaze şi au mizat pe fragilitatea ataşamentului acestuia faţă de democraţie. Ori, imediat după anunţarea publică a puciului preşedintele Federaţiei Ruse, Boris Elţîn, a făcut apel la rezistenţă şi a cerut armetei să se alieze cu populaţia pentru a face să eşueze „lovitura de stat reacţionară”.

Rezistenţa condusă de B. Elţîn a descumpănit pe puciști care au fost incapabili să controleze situaţia. Ciocnirile dintre forţele de ordine şi populaţia ieşită în stradă pentru a lupta contra restauraţiei dominaţiei regimului totalitar au condus la descompunerea puterii puciştilor care vor fi arestaţi iar Gorbaciov în noaptea de 22 august

1991 a revenit la Moscova şi şi-a reluat funcţiile. Nomenklatura care a sperat că prin această acţiune pot să redea partidului comunist poziţia sa predominantă în societate, a ajuns la alte rezultate: Puciul a dat ultima lovitură regimului comunist şi a împins statul sovietic spre implozie.

Ca un gest simbolic al victoriei forţelor reformatoare pe 23 august mulţimea a dărâmat statuia lui Dzerjinski, fondatorul poliţiei politice secrete, (strămoaşa KGB-ului) şi a cerut retragerea portretului lui Lenin din edificiile publice. Discreditarea partidului comunist, vinovat de a fi încercat a da lovitura de forţă împotriva forţelor reformatoare a fost totală. Câteva zile mai târziu M. Gorbaciov şi-a dat demisia din funcţia de secretar general al P.C.U.S. după care a invitat C.C. să se autodizolve. Partidul comunist a fost interzis în armată şi în organismele statului. Pe 28 august 1991 Sovietul Suprem a suspendat activităţile partidului comunist în întreaga Uniune Sovietică şi a decis să se autodizolve. S-a ajuns la un vid instituţional după dispariţia partidului comunist care deţinea efectiv puterea. Pentru a-l umple a fost necesară elaborarea unei noi Constituţii. Până la apariţia acesteia trei noi instituţii au condus URSS-ul. Un Consiliu de Stat format din conducătorii republicilor – coordona politica externă şi problemele interne comune; un Comitet interrepublican compus din reprezentanţi ai tuturor republicilor cu scopul de a coordona gestiunea şi reforma economiei şi un Consiliu al reprezentanţilor poporului însărcinat cu elaborarea noii Constituţii a Uniunii. KGB-ul a fost reformat în octombrie 1991 când a fost dizolvat, însă practic a fost transformat pe trei servicii în viitor autonome: Serviciul Central independent de servicii, Serviciul interrepublican de contraspionaj şi un Comitet de stat, pentru apărarea frontierelor. Sfârşitul comunismului în istoria Rusiei a fost marcat de dizolvarea, în noiembrie 1991, a partidului comunist al Federaţiei Ruse. În toamna anului 1991 n-au mai existat partide comuniste în URSS.

Moartea URSS a survenit nu mult timp după decesul partidului comunist. Puciul ca şi în cazul regimului comunist a avut pentru Uniune aceleaşi efecte dizolvante. În săptămânile care i-au urmat, toate republicile, şi-au afirmat dorinţa desfacerii legăturilor care le uneau cu puterea federală. Pe 17 septembrie 1991 cele trei republici

baltice au fost admise la ONU.

În contextul afirmării tot mai accentuate a autorităţii republicilor a fost elaborat acordul care a dat naştere unei Comunităţi economice. Acordul s-a semnat la 18 octombrie 1991 de opt republici, mai puţin ţările baltice, Ucraina, Moldova, Georgia şi Azerbadjan. În acest timp Consiliul de Stat a pregătit un proiect de tratat pentru o Uniune politică pe baze federale. Puterea centrală în acest proiect nu mai exercita decât funcţiile delegate de Statele membre, iar aceste funcţii s-ar reduce la diplomaţie şi apărare.

Cel care a dat lovitura de graţie URSS-ului definitivând prăbuşirea ei a fost preşedintele Federaţiei Ruse, Boris Elţîn care la 8 decembrie 1991 împreună cu preşedintele Ucrainei şi a Belarusului, a decis să creeze o „Comunitate a Statelor Independente (CSI) la care vor putea adera şi alte republici şi în cadrul căruia ele îşi coordonau politica monetară şi economică. Pe 14 decembrie alte cinci republici din Asia Centrală s-au raliat la CSI curând imitate de Moldova şi Armenia. Pe 17 decembrie 1991 Boris Elţîn şi Mihail Gorbaciov au anunţat dizolvarea oficială a URSS, începând cu 31 decembrie 1991. URSS-ul a fost înlocuit de CSI dominată de Rusia. Luând act de pierderea puterii sale Mihail Gorbaciov şi-a anunţat demisia la televiziune pe 25 decembrie 1991. El recunoştea oficial moartea URSS. În fapt atât comunismul cât şi imperiul nu mai existau de câteva luni, iar ultimele sale vestigii erau pe cale de dispariţie.

ÎI SFÂRŞITUL COMUNISMULUI ÎN EUROPA DE EST

Triumful filosofiei revizioniste la Kremlin a afectat nu numai imperiul interior ci şi pe cel exterior, întreaga comunitate a „naţiunilor socialiste" care alcătuiau blocul sovietic. Noua poziţie sovietică a avut un impact uriaş în Europa răsăriteană prin slăbirea forţelor conservatoare în conducerile unor ţări ai căror lideri respingeau până şi ideea de reformă. Când Gorbaciov a lansat conceptele de perestroika şi glasnosti ţările din blocul răsăritean n-au reacţionat în aceeaşi manieră. Gustáv Husák în Cehoslovacia, Nicolae Ceauşescu în România, Erich Honeker în R.D. Germană au fost ostili oricărei schimbări. În

Bulgaria, Tudor Jivkov a acceptat o parte din reformele din domeniul economic însă le-a considerat foarte periculoase pe cele din domeniul politicii. În Ungaria şi Polonia, perestroika a fost depăşită constant prin interpretare şi manieră de acţiune.

Polonia a fost prima ţară din Europa de răsărit unde perestroika şi glasnosti-ul gorbaciovist s-a transformat într-o revoluţie anticomunistă. Ieşirea nonviolentă a Poloniei dintr-un regim totalitar bazat pe dictatura ideologică a partidului comunist a fost posibilă datorită existenţei unor grupări atât pentru elitele de la putere cât şi din opoziţie, care au înţeles necesitatea compromisului. Adepţii reformelor din cadrul partidului comunist polonez au reuşit la plenara din decembrie 1988 – ianuarie 1989 să schimbe cursul politic al partidului de guvernământ. A fost luată hotărârea de a introduce pluralismul politic, de a iniţia un dialog cu toate forţele din societate pentru a depăşi criza. În februarie 1989 liderul comunist W. Jaruzelski a iniţiat un dialog cu liderul mişcării Solidaritatea şi au convenit să se organizeze alegeri parlamentare în care opoziţia putea dispune de 35% din locurile în Dietă iar în Senat alegerile vor fi libere. Se mei prevedea alegerea unui preşedinte al Republicii de către cele două camere ale Parlamentului.

După o campanie electorală pasionantă dominată de candidaţii Solidarităţii alegerile de la 4 şi 18 iunie 1989 se vor încheia cu o strivitoare victorie a opoziţiei. Comuniştii au câştigat doar un singur fotoliu în Senat şi numai unul dintre cele 35% din locurile Senatului. A fost nevoie de ajutorul Solidarităţii în al doilea tur de scrutin pentru a se evita o criză majoră. Cele două camere îl aleg (cu o majoritate de un singur vot) pe generalul W. Jaruzelski preşedinte al Republicii şi acesta este obligat să încredinţeze conducerea guvernului unui membru al Solidarităţii, Tadeusz Mazowiecki. S-a format astfel primul guvern necomunist al ţării după cel de-al doilea război mondial.

La următorul (şi ultimul) său Congres, în ianuarie 1990, partidul comunist din Polonia s-a scindat, ambele formaţiuni nou apărute s-au botezat cu apelative de „Social-Democrat" (6; 330). Însă acestea la un loc nu mai aveau decât 67.000 de membri în raport cu cele mai mult de două milioane de membrii cât număra partidul comunist. Se poate spune din această perspectivă că în Polonia, comunismul a luat sfârşit

printr-o discreditare totală morală şi politică.

Într-o succesiune destul de rapidă, iniţierea revoluţiei radicale, paşnice, politice şi legale spre democraţie şi drepturile omului a fost urmată şi apoi însoţită de o remarcabilă convalescenţă a economiei poloneze. În vara anului 1990 guvernul polonez a trecut la aplicarea „terapiei de şoc" o trecere bruscă de la planificarea socialistă la deschiderea pieţelor, impusă de ministrul de finanţe L. Belcerowicz. Costul imediat al „terapiei de şoc" a fost suportat de populaţie care a fost silită să se adapteze la o ambianţă cu „preţuri din Lumea întâi şi salarii din Lumea a Treia". (6; 332)

În decembrie 1990 generalul Jaruzelski a demisionat. Alegerile prezidenţiale i-au dat câştig de cauză lui Lech Wałęsa, după un al doilea tur de scrutin. Aceste alegeri şi deznodământul lor au închis definitiv era comunistă din istoria Poloniei postbelice. Deschiderea poloneză din anii 1988 – 1989 a avut un impact substanţial în întreaga regiune. Speranţele au renăscut în Ungaria şi Cehoslovacia.

Abandonul comunismului în Ungaria s-a făcut sub presiunea a o parte din tinerii comunişti maghiari. În mai 1988 a fost înlocuit J. Kádár din fruntea partidului comunist cu o conducere colectivă în frunte cu Reszo Nyers. Secretar general al partidului a fost numit K. Grosz o personalitate ştearsă curând contestată şi pusă în plan secund de aripa reformatoare în frunte cu Imre Pozsgay.

Ca şi Gorbaciov, Pozsgay şi-a menţinut convingerile comuniste însă a tras o linie de demarcaţie clară între socialismul „uman" şi totalitarismul stalinist. Nyers, specialist în problemele economice a pregătit un ansamblu de măsuri care să ducă la economia de piaţă în Ungaria. În octombrie 1989 partidul comunist a hotărât să-şi schimbe denumirea în Partidul Socialist Maghiar, renunţând la ideologia lui bolşevică.

În anii 1988 – 1989, în Ungaria au apărut câteva partide politice importante: Federaţia Tinerilor Democraţi (FIDESZ); Forumul Democratic; Alianţa Democraţilor Liberi; Partidul Social-Democrat, Partidul Popular Creştin Democrat etc. Acestea au organizat, în vara anului 1989 discuţii cu guvernul şi s-a ajuns la înţelegerea cu privire la organizarea de alegeri în 1990. În primăvara anului 1990 au loc alegerile în Ungaria câştigate de Forumul Democratic şi astfel

comuniştii au fost răsturnaţi de la putere prin voinţa societăţii. Acesta s-a pronunţat pentru construirea unui stat de drept, autoconducere democratică, privatizarea întreprinderilor falimentare şi pentru trecerea mai rapidă la economia de piaţă. Liderul Forumului Democratic, J. Antall a devenit prim-ministru şi a format un guvern de coaliţie în care au mai intrat Partidul Independent al Micilor Proprietari. În august a fost ales preşedinte al Republicii Ungaria Arpad Gonez, lider al Alianţei Democraţilor Liberi. Astfel în Ungaria s-a pus capăt dictaturii comuniste. Reformele economice promovate în anii ’70—80 au pregătit, în mare măsură trecerea accelerată la economia de piaţă. Din primele luni ale anului 1900 statul a sistat investiţiile în agricultură. Întreprinderile industriale au trecut la un rapid proces de privatizare.

În Cehoslovacia prăbuşirea regimului comunist s-a făcut prin ceea ce istoricii şi opinia publică au denumit „revoluţia de catifea”. Radicalizarea opoziţiei faţă de regimul comunist a devenit vizibilă încă din ianuarie 1989 când au fost organizate demonstraţii pentru comemorarea liderului studenţesc Jan Palach, care îşi dăduse foc, în semn de protest, cu douăzeci de ani în urmă. În iunie un grup de intelectuali, în frunte cu V. Havel, au redactat un memoriu intitulat – Doar câteva propoziţii – prin care cereau democratizarea imediată a ţării.

În tot timpul verii anului 1989 demonstraţiile din pieţele şi de pe străzile oraşelor din Ceho-Slovacia au continuat. Scânteia care a aprins butoiul cu pulbere a constituit intervenţia în forţă a poliţiei la 17 noiembrie 1989, pentru a înlătura o manifestaţie a studenţească neviolentă. Grevele şi mitingurile s-au generalizat în Cehoslovacia. La 25 noiembrie 1989 conducerea comunistă a demisionat în bloc însă schimbările cosmetice n-au convins pe nimeni. Sute de mii de oameni s-au adunat iar în Piaţa Wenceslav (…) ca să-i asculte pe Vaklav Havel şi Alexandru Dubček denunţând încercările neostaliniştilor de a rămâne la putere. (2; 192) În zilele următoare opoziţia s-a cristalizat în două alianţe: Forumul Civic la Praga şi Publicul Slovac împotriva Violenţei la Bratislava. Într-un document elaborat de Forumul Civic se insista pe separarea puterilor în stat, dezvoltarea unei economii de piaţă fără intervenţie birocratică.

Greva generală din 27 noiembrie 1989 a paralizat conducerea politică şi a obligat guvernul să accepte cererile opoziţiei. La 29 noiembrie Adunarea Federală a abolit prevederea constituţională ce asigura partidului comunist rolul conducător în societate. După două remanieri sub presiunea străzii s-a format, la 10 decembrie 1989, o coaliţie guvernamentală cu o majoritate necomunistă. La 29 decembrie fondatorul Forumului Civic a fost ales preşedinte al Cehoslovaciei.

La 4 decembrie 1989 la Moscova a avut loc o întâlnire a Pactului de la Varşovia. Kremlinul a recunoscut oficial că invadarea Cehoslovaciei în august 1968, a fost ilegală şi a repudiat doctrina Brejnev. S-a dat lumină verde forţelor revoluţionare pentru a înlocui comunismul nu numai în Cehoslovacia ci şi în celelalte ţări satelit.

Prăbuşirea comunismului în Germania de Est a venit ca o consecinţă logică a evenimentelor care se succedau cu repeziciune în blocul sovietic dar mai ales ca urmare a hotărârii Moscovei de a nu mai ajuta regimurile comuniste neostaliniste aflate în profundă criză de sistem. În ciuda marşurilor şi mitingurilor cu grijă orchestrate de liderii comunişti est-germani în frunte cu Erich Honecker nemulţumirea faţă de regim creştea, începând cu vara anului 1989, pe zi ce trecea. În Berlinul de Est, Dresda, Leipzig protestatarii s-au încăierat cu forţele de ordine. Liderul comuniştilor est-germani a respins mişcarea de reformă iniţiată de M. Gorbaciov subliniind pe de o parte diferenţele de situaţie dintre URS ŞI RDG iar pe de alta imposibila corelaţie dintre liberalizarea sistemului şi reuşita economică. Pentru a scăpa de presiunea lui M. Gorbaciov, Honecker a adaptat tactica „paşilor mărunţi". Aceasta nu mai era adecvată în împrejurările descătuşării energiilor unor societăţi ţinute, decenii în şir, sub presiuni şi teroare. Ca şi Cehoslovacia, liderii est-germani şi-au dat seama că de vreme ce sovieticii nu numai că nu mai agreau folosirea violenţei pentru înăbuşirea nemulţumirilor ci chiar o descurajau, ei vor trebui să sacrifice pe duri şi să promită lansarea imediată a unor reforme generale. La 18 octombrie 1989, la doar câteva zile după „sărbătorirea celei de-a 40-a aniversări a creării R.D.G" CC al P.S. Unit German l-a eliberat din funcţie pe Erich Honecker şi l-a ales pe Egor Krenz. Noul secretar general s-a angajat la o serie de reforme. Însă pentru el, ca pentru întreaga conducere a PSUG, era clar

că mergerea cu reformele până la organizarea de alegeri libere şi la reformarea sistemului politic, acestea ar fi dus imediat la dispariţia regimului comunist şi la RDG ca stat. În această privinţă un jurnalist vest-german scria: „Doar socialismul prusac sprijină pretenţia Berlinului de Est la un stat separat. Renunţând la aceasta, nu mai exista nicio raţiune de a fi a Germaniei Răsăritene. Să permitem astăzi alegeri libere şi mâine vom putea la fel de bine să sărbătorim ansahluss-ul[9] cu Germania de Vest. (2; 188)

La sfârşitul lunii octombrie şi începutul lunii noiembrie sute de mii de protestatari cereau, în principalele oraşe est-germane, legalizarea mişcărilor de opoziţie, separarea puterilor între stat şi partidul comunist, libertatea cuvântului, alegeri libere şi desfiinţarea STASI.[10] La 7 noiembrie 1989 întregul Birou Politic al PSUG a demisionat, iar la 9 noiembrie „Zidul Berlinului" – expresia materială a războiului rece, a fost dărâmat. În faţa unei impresionante mulţimi de est şi vest-berlinezi, adunate la primăria Berlinului de Vest, cancelarul H. Kohl a afirmat: „Vreau să le spun tuturor celor din Republica Democrată Germană: suntem cu voi, suntem şi rămânem o singură naţiune. Suntem un singur popor". (2; 189)

La jumătatea lunii noiembrie 1989 un Congres extraordinar al PSUG a recunoscut falimentul partidului. În încercarea de a se salva, aripa reformistă a schimbat denumirea partidului în Partidul Socialismului Democratic şi l-a ales în fruntea sa pe avocatul Gregor Gyse. Acesta considera că partidul trebuia să rupă cu moştenirea stalinistă şi să se angajeze spre valorile pluralismului şi a democraţiei. Nemulţumirea populaţiei era atât de mare încât, în decurs de câteva luni, chemarea la unificarea germană a căpătat o dimensiune naţională, partidele de opoziţie fiind de acord cu accelerarea acestui proces. În lipsa sprijinului extern în Germania de Est „comunismul s-a prăbuşit jalnic şi neplâns de nimeni". (2; 191)

În Bulgaria, pentru început, liderul comunist Todor Jivkov a reuşit, prin manevre abile să lase impresia că va imita politica de reforme iniţiată de Mihail Gorbaciov. În vara anului 1987 a declarat că

---

[9] Unire în limba germană.

[10] Securitatea est-germană, una din cele mai nepopulare poliţii politice secrete.

atotputernicia unui singur partid va lua sfârşit şi că este nevoie de „un model nou al socialismului" de reforme economice şi administrativ-teritoriale. Printr-o rezoluţie a Biroului Politic a partidului comunist au fost îndepărtate portretele lui T. Jivkov din locurile publice.

În 1988 s-a lansat un grup neoficial pentru drepturile omului. Deşi liderii acestuia au fost arestaţi sau exilaţi în primăvara anului 1989 grupul a căpatat o audienţă mai mare, din el desprinzându-se un sindicat independent şi alte nouă organizaţii dizidente. În vara anului 1989 situaţia din Bulgaria s-a înrăutăţit şi poziţia liderului comunist bulgar este în pericol sub presiunea populaţiei nemulţumite. Pe 10 noiembrie 1989 Tudor Jivkov a fost înlocuit cu un grup de „aparatnici" în frunte cu Petar Mladenov. Noul lider, agreat de Moscova, a anunţat începerea de reforme pentru ca Bulgaria să devină, în scurt timp, „o ţară modernă, democrată şi de drept" (2; 196).

După căderea lui T. Jivkov la Sofia şi alte oraşe au avut loc mari demonstraţii de stradă, în care se cerea înlăturarea dictaturii şi trecerea la un sistem multipartidic. La 13 decembrie 1989 C.C. al partidului comunist a hotărât să-l elimine din rândurile sale pe T. Jivkov iar în ianuarie 1990 acesta a fost pus sub arest la domiciliu. Ulterior partidul comunist din Bulgaria şi-a schimbat numele în Partidul Socialist Bulgar, ca o despărţire simbolică de dogmele leniniste.

La începutul anilor '90 Albania rămăsese singura „pepinieră" a stalinismului în Europa. Deşi Ramiz Alia i-a succedat în fruntea statului şi a partidului comunist lui E. Hodja în acelaşi an în care M. Gorbaciov venea la putere la Moscova, acesta a respins ideea de reformă a regimului, considerând-o nerelevantă pentru Albania. Forţată de împrejurări, conducerea comunistă a procedat la o serie de deschideri, în ianuarie 1990 s-a hotărât o relaxare în domeniul conducerii economice, mai ales în agricultură, şi în ceea ce priveşte drepturile omului. A permis cetăţenilor să călătorească în afară şi s-a abrogat interzicerea religiei. Albania a restabilit relaţiile diplomatice cu Moscova, Bonul şi capitalele est-europene, ieşind, astfel, din autoizolare.

Conducerea albaneză a renunţat la stalinism, însă nu şi la

marxism-leninism şi a acceptat sistemul multipartidic. Partidele politice şi ziarele de opoziţie, s-au impus în societate rapid. Lider al opoziţiei a devenit Sali Berisha. Primele alegeri libere se desfăşoară în primăvara anului 1991, iar în iunie s-a constituit primul guvern de coaliţie care-i cuprindea şi pe comuniştii botezaţi acum socialişti. (2; 196)

În România, spre deosebire de alte ţări ale blocului sovietic comunismul a fost înlăturat printr-o luptă deschisă violentă. Lipsa unei opoziţii reale în interiorul partidului comunist a făcut ca în România să nu poată avea loc o tranziţie paşnică de la comunism la democraţie.

După venirea lui Gorbaciov la putere în URSS, Nicolae Ceauşescu a început să fie tot mai izolat în plan extern. După schimbările de politică externă de la Moscova şi adoptarea unui alt comportament al Kremlinului faţă de ţările din blocul răsăritean, politica de autonomie şi poziţia de rebel pe care statul român o avea faţă de URSS n-au mai impresionat Occidentul şi acest lucru a început să se simtă. În 1988 clauza naţiunii celei mai favorizate care se acorda de SUA României în baza Amendamentului Jackson-Vanick n-a mai operat datorită politicii regimului de îngrădire a emigrărilor şi a încălcării tot mai mult a drepturilor omului. Liderul comunist român, cu vanitatea-i cunoscută a denunţat clauza, înainte de publicarea oficială a hotărârii SUA şi fără să informeze conducerea partidului sau pe primul ministru.

Grăitor pentru irealismul cu care Nicolae Ceauşescu acţiona în sistemul relaţiilor internaţionale la sfârşitul deceniului nouă a fost şi poziţia sa în cadrul ţărilor socialiste. La jumătatea anului 1989, în consfătuirea statelor participante la tratatul de la Varşovia, liderul comunist de la Bucureşti a condamnat „rapida alunecare a socialismului din toate ţările europene, pe panta prăbuşirii şi a cerut măsuri urgente pentru salvarea lui în Polonia". (7; 292)

Pe plan intern, cu cât situaţia populaţiei se înrăutăţea cu atât mai mult creştea poziţia fermă de singur apărător al socialismului pe care o afişa Partidul Comunist din România. Toată toamna anului 1989 s-au desfăşurat şedinţe la nivel central „cu factorii de răspundere" din ministere, mari întreprinderi, de la sindicate, pentru strângerea rândurilor.

Scrisoarea adresată, la începutul lui martie 1989, de şase foste

cadre de vârf ale Partidului Comunist din România lui Nicolae Ceauşescu n-a avut niciun ecou. Nici chiar la cel de-al XIV-lea Congres al partidului, în ultimul ceas, n-a fost schiţată vreo idee de reformă, o ameliorare în privinţa libertăţilor cetăţeneşti, a nivelului de trai. Conducerea partidului a insistat pe ideea de austeritate, pe construirea de noi şi mari obiective industriale, etc.

Pe durata Congresului partidului, izolarea României Socialiste a fost scoasă în evidenţă de absenţa delegaţiilor partidelor „frăţeşti" din Ungaria, Italia şi spre surprinderea comuniştilor de la Bucureşti, din RDG. „Cu mai puţin de două luni în urmă, Germania Răsăriteană fusese susţinătorul cel mai apropiat a lui Ceauşescu în refuzul lui hotărât de a accepta reforme, între timp echipa E. Honecker fusese debarcată şi Germania de Est luase drumul reformelor.

Revoluţia română a izbucnit la Timişoara, Scânteia a fost aprinsă de pastorul reformat al Bisericii calviniste L. Tökes şi o parte din majoritatea etnică maghiară. Actul de nesupunere civică al pastorului reformat a generat o revoltă a nemulţumiţilor din Timişoara care a fost reprimată, la 17 decembrie 1989, de către forţele de securitate. Nicolae Ceauşescu n-a fost dispus să urmeze modelul est-german de a se abţine de la utilizarea forţei şi va folosi orice mijloc pentru a rămâne la putere.

La 18 decembrie, zeci de mii de muncitori timişoreni au organizat proteste paşnice în curţile fabricilor, iar la 20 decembrie, s-au revărsat pe străzi şi au pus efectiv capăt stăpânirii regimului comunist în oraş. Mulţimea a proclamat Timişoara oraş liber, iar aceasta s-a întâmplat cu două zile ca Nicolae Ceauşescu să fugă din Bucureşti. (8; 198)

Sfidând gravitatea situaţiei, Ceauşescu a făcut o scurtă vizită în Iran. La întoarcere a făcut o cascadă de greşeli care au grăbit sfârşitul regimului comunist. Necunoscând starea de spirit din ţară şi crezând că se bucură de asentimentul populaţiei, a condamnat pe manifestanţii timişoreni, calificând demonstraţiile drept „fasciste", iar pe participanţii la aceasta drept „huligani" inspiraţi de iredentismul maghiar. Greşelile au culminat cu organizarea unui miting de sprijin în dimineaţa zilei de 21 decembrie. A fost momentul în care mulţimea a rupt „bariera psihologică" şi a condamnat politica regimului comunist.

Ceauşescu a fost huiduit. După spargerea mitingului, grupuri masive de manifestanţi au rămas în Piaţa Universităţii ridicând o baricadă. Forţele de securitate şi miliţie, sprijinite de unităţi ale armatei au încercat să spargă baricada şi să împrăştie pe demonstranţi. Acest lucru a fost reuşit după miezul nopţii după ce în rândul manifestanţilor au căzut morţi şi răniţi. A doua zi, mulţimea s-a adunat din nou în Piaţa Universităţii. Sub presiunea mulţimii Nicolae Ceauşescu şi cu o parte din apropiaţii săi au părăsit sediul C.C. al P.C. din România la bordul unui elicopter. În cele din urmă cuplul dictatorial a fost capturat şi ţinut într-o unitate militară din Târgovişte. Un tribunal improvizat a acuzat pe soţii Ceauşescu de genocid şi subminarea economiei naţionale, şi executaţi „în ziua de Crăciun a anului 1989". (8; 200)

În aceeaşi zi s-a format Frontul Salvării naţionale care a ales în fruntea sa pe Ion Iliescu, un opozant al cuplului Ceauşescu iar pe un tânăr profesor de la Politehnică, Petre Roman, ca prim-ministru. România a încetat să mai fie o democraţie populară după dispariţia partidului comunist iar partidele istorice au fost reînfiinţate. A început drumul de tranziţie spre o societate democratică.

BIBLIOGRAFIE

1. Henry Kissinger, Diplomaţia, Traducere din lb. engleză: Mircea Ştefancu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, 1998.

2. Vladimir Tismăneanu, Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel, Polirom, Iaşi, 1997.

3. Mihail Gorbaciov, Memorii, Nemira, Bucureşti, 1994.

4. Hélene Carrere d'Encausse, Triumful naţiunilor sau Sfârşitul imperiului sovietic, în româneşte de Sofia L. Oprescu, Bucureşti, 1993.

5. Pierre Milza, Serge Berstein, Istoria secolului XX. În căutarea unei noi lumi. (1973 până în zilele noastre). vol. 3, Bucureşti, 1998.

6. Joseph Rothschild, Istoria politică a Europei Centrale şi de Est după al Doilea Război Mondial, Bucureşti, ediţia a II-a, 1997.

7. Titu Georgescu, România între Yalta şi Malta, Bucureşti, 1993.

8. Dennis Deletant, România sub regimul comunist, Fundaţia Academia Civică, 1995.

XIII. EVOLUŢII CULTURALE ŞI SPIRITUALE ÎN SECOLUL XX

Mutaţiile produse în dezvoltarea materială şi ştiinţifică a omenirii „şocurile" pe care le-a cunoscut lumea în perioada de sfârşit a secolului al XIX-lea şi jumătatea celui următor – prima conflagraţie mondială, revoluţia bolşevică, fascismul şi nazismul, criza economică din 1929 – 1933 – au afectat puternic evoluţia culturii, artelor şi a religiei. Criza generată de aceste mutaţii a afectat, în special, mediile intelectuale şi mai puţin masele care îşi abandonează puţin câte puţin moştenirea culturală de origine rurală pentru o cultură a consumului şi divertismentului răspândită prin noile tehnici de comunicare. În acelaşi timp conducătorii vieţii religioase ezitau între o atitudine conservatoare, sprijinită pe tradiţie şi o tratativă de adaptare la lumea modernă.

I. CRIZA CULTURII CLASICE OCCIDENTALE.

Războiul a marcat profund „generaţia focului". Foarte repede intelectualii au devenit conştienţi că a apărut o adevărată criză a valorilor. Paul Valéry, de exemplu, a exprimat această percepţie într-o formulare care a devenit, apoi, celebră: „Cât despre noi, civilizaţiile, acum, ştim că suntem muritoare…" (1; 112)

Sentimentul crizei civilizaţiei dă un elan sporit unui curent intelectual născut înainte de război: mişcarea Dada. Acesta a apărut ca un protest timid şi ironic nihilist împotriva unei lumi conservatoare şi a societăţii care i-a dat naştere, inclusiv împotriva artei sale. Dadaismul respingea orice fel de artă, nu a avut niciun fel de caracteristici bine definite, deşi a împrumutat câteva trucuri de la avangardele cubiste şi futuriste de dinainte de 1914. În esenţă, tot ceea ce putea provoca apoplexia iubitorilor burghezi de artă convenţională era acceptabil pentru dadaişti. Scandalul era principiul lui de coeziune. Astfel, expunerea de către Marcel Duchamps a unui pisoar la expoziţia din 1917 de la New York a fost întru totul în spiritul dadaismului.

Acest curent de revoltă intensă se va cumini curând, dând

naştere suprarealismului, la fel de preocupat să respingă arta aşa cum fusese cunoscută până atunci. Acesta s-a născut ca ceea ce s-a numit „o pledoarie pentru reînvierea imaginaţiei, bazată pe subconştient aşa cum a fost el dezvăluit de psihanaliză, precum şi un nou accent pus pe magie, accidental, iraţionalitate, simboluri şi vise. (2; 215)

Respingând orice control al raţiunii asupra gândirii, orice preocupare estetică sau morală, suprarealiştii înţeleg să expună fie verbal, fie scris, fie în orice altă formă, funcţionarea reală a gândirii, ceea ce ei denumeau „automatismul psihic pur" (1; 114). Suprarealismul a fost o adăugire originală la repertoriul artelor de avangardă şi a influenţat poeţii şi scriitorii de primă mărime din Franţa (P. Éluard, L. Aragon) Spania (García Lorca) în Europa răsăriteană şi America Latină (Cesar Vallejo şi Pablo Neruda). Spre deosebire de alte avangarde Suprarealismul a „fertilizat" principala artă a secolului XXcinematografia. Nu este deloc întâmplător că cinematograful îi este îndatorat suprarealismului, nu numai prin Luis Buñuel (1900 – 1983) dar şi prin cel mai important scenarist francez al perioadei, Jacque Prévert (1900 – 1977), în timp ce fotojurnalismul îi este îndatorat prin Henri-Cartier-Bresson. (n.1908).

În Germania, imediat după încheierea războiului Walter Gropius a fondat curentul Bauhaus care preconiza o estetică funcţională, suprimând orice distincţie între artă şi artizanat, încurajând artiştii să se adapteze nevoilor societăţii industriale prin stagii în întreprinderi şi eliberarea de prototipuri şi brevete comerciale. Criticată de conservatorii de la Weimar pentru ideile sale „socialiste" Şcoala Bauhaus a fost considerată de naziști drept antigermană şi închisă în 1933.

Tot în Germania după prima conflagraţie se afirmă plenar expresionismul. Respingând ca şi futurismul italian conformismul „mic-burghez" al perioadei „Belle Époque", expansionismul s-a alăturat „tradiţiei germanice" (Grunewald) influenţând atât cinematografia cât şi teatrul. Însă marea noutate a epocii a fost crearea teatrului politic de vocaţie populară căruia regizorul Erwin Piscator i-a fost atât teoretician cât şi promotor. Dramaturgi şi militanţi, Ernest Toller şi Bertolt Brecht vor multiplica inovaţiile atât prin alegerea subiectelor, prin tehnică cât şi prin spiritul unei reprezentaţii care asociază

publicul acţiunii.

Aceste curente au apărut ca o reacţie la criza valorilor morale pe care o percepeau oamenii de artă şi literaţii. Înainte să piară în materialitatea ei, lumea a fost anihilată prin forţa imaginaţiei. Cu ajutorul intuiţiei şi al sensibilităţii, artiştii au fost primii care au pus în practică, în domeniul lor, distrugerea vechii lumi. De atâtea ori anunţată la începutul secolului, Apocalipsa în cultură şi civilizaţie s-a materializat odată cu declanşarea războiului. Nimic n-a mai fost, după 1918, ca înainte: acea Belle Époque cu faţada ei burgheză aparent stabilă, era definitiv încheiată. (3; 152) Conştiinţe care au marcat începutul secolului XX au elaborat sub înrâurirea lui Nietzsche lucrări şi studii în care erau explicate liniile de evoluţie ale civilizaţiei occidentale. Oswald Spengler, publică la sfârşitul primului război mondial „Declinul Occidentului" în care pune un diagnostic sever asupra civilizaţiei occidentale: condamnare la dispariţie. Civilizaţia ca şi fiinţa umană în accepţiunea lui Spengler, este supusă evoluţiei ciclice. Unei fiinţe omeneşti ajunsă la vârsta de o sută de ani nu-i mai rămâne nicio speranţă de viaţă. Nicio speranţă nu mai rămâne unei civilizaţii (sau culturi, pentru a folosi termenul lui Splengler) care a atins vârsta de o sută de ani. Aceasta era în accepţiunea sa limita biologică a civilizaţiilor.

Influenţat de Nietzsche şi Spengler, istoricul şi filosoful Olaf Stapledon a elaborat lucrarea „Ultimii şi primii oameni" în care a încercat să creioneze evoluţia omenirii pe parcursul a două miliarde de ani în care se succed ciclurile istorice, biologice întrerupte uneori de crize, dezastre naturale sau provocate de om. De fiecare dată, progresul triumfă asupra „sfârşitului lumii". Dar acesta va avea totuşi ultimul cuvânt la terminarea celor două miliarde de ani.

Tragedia artiştilor moderni, de stânga sau de dreapta, a fost angajarea politică mult mai eficientă a propriilor mişcări de masă, dar respingerea curentelor lor de către politicieni. Cu excepţia parţială a fascismului italian de influenţă futuristă, noile regimuri autoritare, atât de stânga, cât şi de dreapta, au preferat vechile clădiri gigantice monumentale în arhitectură, vechile stiluri în pictură şi sculptură, spectacole clasice pe scenă, accectabilitatea ideologică în literatură. Arta avangardei europene din prima jumătate a secolului XX nu insufla

decât rareori un sentiment de speranţă. Aşadar, a fost o artă creată cum spunea învăţatul şi poetul clasic A.E. Housman „în zilele în care lumea se prăbuşea, la ora la care temeliile pământului se scufundau" (4; 138).

Progresul ştiinţific, dar şi războaiele care au bulversat liniile tradiţionale ale societăţii au repus în discuţie vechiul sistem de valori. Are loc o eliberare tot mai puternică de tab-uri, de constrângeri morale sau sociale, o deschidere spre inconştient, sunt exaltate instinctul, forţa, etc. Apar aşa după cum am arătat, o serie de curente de avangardă. Alături de aceste curente, puternice individualităţi şi-au confirmat în operele lor detaşarea, scepticismul sau îndoiala faţă de valorile tradiţionale: germanul Spengler, francezul Gide, italianul Pirandello, austriacul Kafka. Reacţia împotriva raţionalismului, care triumfă în filosofie cu Bergson şi Heidegger, poate genera o reînnoire a sentimentului religios (Miquel de Unamuno, Mauriac, Bernanos).

Refuzul lumii prezente poate de asemenea conduce spre căutarea evaziunii în analiza subiectivă (Marcel Proust, James Joyce), în căutările estetice (Paul Valéry) sau într-un oarecare clasicism (Jean Giraudeux). În opoziţie cu acest refuz al lumii actuale, numeroşi intelectuali nu au ezitat să se angajeze în operele lor în faţa marilor probleme ale vremii. În Italia, mişcarea futuristă a fost una din componentele fascismului în faza sa incipientă, în timp ce în Franţa mişcarea suprarealistă avea legături politice foarte strânse cu partidul comunist între 1925 şi 1934. În Uniunea Sovietică, scriitori (Gorki, Şoholov), artişti cineaşti (Eisenstein) se pun în serviciul Revoluţiei. În Germania, sosirea naziştilor la putere constrânge la exil pe arhitecţii mişcării Bauhaus, ca şi numeroşi scriitori (Brecht), muzicieni, cineaşti. La sfârşitul anilor '30, de la Steinbeck, Hemingway, Aragon sau Habrause la Celine, Drieu La Rochelle sau Brasilbach, scriitorii au încercat să găsească în angajarea politică un răspuns la problemele lor.

În pictură, după revoluţia impresionistă de la sfârşitul secolului XIX, Van Gogh, Gauguin şi Cezanne deschid calea unor revoluţii picturale ce vor da naştere picturii contemporane. Prima este cea a exaltării senzaţiei şi culorii – şcoala botezată „fauves" (Matisse, Dufy, Derain). A doua a fost cubismul (Picasso, Braque…). Influenţa acestor două şcoli o regăsim în expresionismul german, care caută într-o

culoare exuberantă mijlocul de expresie al frământărilor interioare (Molde, Mundi) şi în pictura abstractă. Influenţele cubismului, futurismului, expresionismului se manifestă, atât în sculprtură, cât şi în arhitectură.

În muzică, îndrăznelile unor Straviński, Schönberg, Milhani sau Honegger marchează ruptura cu tradiţia, o reacţie împotriva moştenirii lui Wagner sau Debussy. Marea revoluţie muzicală din prima jumătate a secolului XX este fără îndoială apariţia şi dezvoltarea jazz-ului, originar din America. (1; 369)

Cultura de avangardă era, la jumătatea secolului XX, un concept limitat în Europa. Privirile se îndreptau cu nostalgie spre Paris şi Londra. Încă nu se privea spre New York. Pentru cea mai mare parte a talentelor creatoare din lumea neeuropeană – care nu erau limitate la tradiţiile lor, nici nu imitau pur şi simplu Occidentul, sarcina principală părea să fie descoperirea realităţii contemporane a propriilor popoare. Aşa s-a născut o mişcare care a fost realismul.

Din a doua jumătate a secolului XX, lucrul cel mai evident, în legătură cu dezvoltarea culturii, a fost mutarea centrelor tradiţionale de manifestare ale acesteia din Europa în America. New York-ul se mândrea că înlocuise Parisul ca centru al artelor vizuale, prin care înţelegea piaţa operelor de artă sau locul în care artiştii în viaţă deveneau mărfuri apreciate la cele mai înalte preţuri. Mai mult chiar, juriul premiului Nobel pentru literatură a început să ia în serios literatura neeuropeană începând cu anii ’60, după ce mai înainte o neglijase complet. (2; 574)

Odată cu începutul deceniului şapte, epicentrul mişcării literare inovatoare se mută din nou în Europa, în special în Franţa unde influenţa valului existenţialist a afectat tineri literaţi al căror succes provine din practica de a exprima noile valori eliberate de constrângerile morale şi formale impuse de tradiţie şi mai ales de şcoala „noului roman”. Autorii care aparţin acestui curent, Alain Rabbe-Grillet, Michel Butor, Jean Ricardon, Claude Simon, Phillipe Sollers, Marquerite Duras, pun accentul asupra formelor, figurilor, limbajului în creaţia românească, în defavoarea povestirii lineare şi a psihologiei personajelor. Această mişcare cu caracter de revoluţie în literatură s-a desfăşurat împotriva realismului şi marxismului, care

privilegiaseră acţiunea şi angajarea scriitorului. „Noul roman" şi „teatrul absurdului" care triumfă în aceeaşi epocă (Samuel Bechett, Eugene Ionesco, Jean Genet) ce dezvoltă pe un fundal al contestării generale a valorilor colective şi al ruperii legăturilor între opera de cultură şi ideologie, caracteristice unei perioade de relaxare a tensiunilor sociale şi internaţionale.

Refluxul valului „noul roman" nu a fost urmat de apariţia unor noi şcoli. Marile nume sunt cele ce caracterizează perioada, începând cu anii '80: franceza Marguerite Yourcenar, elveţianul Albert Cohen, italienii Elsa Morante, Alberto Moravia, Italo Galvino, spaniolul José Bergamin, sovieticul Mihai Şolohov, Columbianul García Márquez, argentinianul Jorge Luis Borges, cubanezul Alejo Carpenter, egipteanul Maguib Mafouz, algerianul Tahar Bejelloun, japonezul Yukio-Mishima, etc.

Chiar dacă în ultimii 20 de ani ai secolului existenţa unor şcoli de artă a fost mai puţin contestată, curentul rus în care s-au manifestat individualităţile culturale a fost numit „postmodernism". (2; 588) În anii '90 existau artişti, filosofi, sociologi, antropologi istorici postmodernişti. Toate „postmodernismele" aveau în comun un scepticism esenţial asupra unei existenţe a realităţii obiectivelor şi/sau posibilitatea de a ajunge la o înţelegere a acesteia prin mijloace raţionale. Era o tendinţă de relativism radical. Postmodernismul contestă esenţa unei lumi care se întemeiază pe presupuneri contrare: pe lumea transformată de ştiinţă şi de tehnologia bazată pe ea şi ideologia progresului care o reflectă. (2; 590)

O privire retrospectivă asupra culturii din a doua jumătate a secolului XX ne duce la concluzia chiar a unui declin, cel puţin regional, al unor genuri culturale, artistice, care înfloriseră în prima jumătate a secolul al XX-lea şi au supravieţuit până la jumătatea lui. În sculptură, de exemplu, expresia principală a acestei arte, monumentul public, s-a stins, practic, după primul război mondial. Pictura nu mai era ceea ce fusese în perioada dintre războaie. În orice caz, ar fi greu să se facă o listă a pictorilor dintre anii 1950 – 1990 care să fie acceptaţi drept personalităţi de importanţă majoră (adică să fie consideraţi demni de a fi incluşi în muzeele din altă parte decât din ţara autorului), comparabilă cu una din perioada interbelică (Picasso, Matisse, Chagall,

Ronault, Klee etc). În muzica clasică, declinul vechilor genuri a fost ascuns de enorma creştere a numărului de spectacole. Cu excepţia unor compozitori din Anglia şi Germania (Henze, Britteu), foarte puţini au creat opere mari. Americanii (Leonard Bernstein, de exemplu) au preferat genul musicalului. În afara ruşilor Procofiev, Şostakovici şi Straviński, creatori ai unor simfonii foarte apreciate, niciun alt nume nu s-a mai distins în realizarea muzicii instrumentale. Şi nu trebuie uitat că cei trei aparţineau şi se formaseră în prima parte a secolului.

Un regres similar se constată şi în domeniul literaturii în special în ceea ce priveşte romanul. Declinul genurilor clasice în cultură nu s-a datorat lipsei de talente. Au existat încă doi factori care au subminat cultura de tip clasic: moartea modernismului şi, mai ales, triumful universal al societăţii de consum. Acest factor va genera „cultura de masă", „populară". (1; 370)

II. DE LA CULTURA ELITISTĂ LA CULTURA DE MASĂ.

Progresele democraţiei, creşterea nivelului de trai, dezvoltarea învăţământului şi apariţia mass media au dus la naşterea unor forme ale culturii populare: reportajul, romanul poliţist, benzile desenate mesajul publicitar, jazzul, radioul şi mai ales cinematograful şi televiziunea.

„Reportajul" – termen folosit din 1929 în dicţionarele franceze şi din 1931 în cele engleze – a devenit un gen unanim acceptat al literaturii de critică socială şi al reprezentărilor vizuale din anii '20. El s-a răspândit prin intermediul cinematografului, televiziunii, radioului, presei scrise. Scriitorii, în special cei din SUA, nu numai că se considerau şi reporteri, dar scriau pentru ziare şi fuseseră ziarişti: Ernest Hemingway (1899 – 1962), Theodore Dreiser (1871 – 1945), Sinclair Lewis (1885 – 1951).

O interesantă evoluţie a avut romanul poliţist care s-a caracterizat prin creştere extraordinară şi explozivă. Iniţial, a fost un gen literar englezesetributar personajului Sherlock Holmes al lui Conan Doyle – feminin şi convenţional în mare măsură. Pioniera acestuia, Agatha Christie (1891 – 1976), rămâne printre bestselleruri.

Acestea tratează aproape exclusiv crime prezentate ca un joc de societate care necesită o anumită ingeniozitate pentru a-l rezolva. Genul poate fi considerat drept o inovaţie curioasă a unei ordini sociale aflate în primejdie fără să fi fost încălcate încă. Ordinea este restabilită prin raţiune. Autorii lui, au fost oameni cu merite literare modeste. Singurul scriitor care a transformat povestirea detectivă în literatură adevărată este belgianul Georges Simenon (1903 – 1989) (2; 231). Alături de romanul poliţist, cele mai citite genuri sunt romanele de dragoste pentru femei, „thriller"-ele de diferite genuri pentru bărbaţi şi, probabil, scrierile erotice şi porno. În ultima parte a secolului, oamenii care citesc cărţi la modul serios din alte motive decât cele profesionale, de învăţământ sau în scopuri de culturalizare reprezintă o minoritate. Deşi revoluţia educaţională a mărit mult cifrele absolute deprinderea cititului este în declin în ţările în care lumea este alfabetizată.

Moştenitoare a unei tradiţii care coboară în prima parte a secolului XIX, banda desenată a cunoscut încă de la începutul secolului XX, un remarcabil succes, legat de moda ziarelor ilustrate pentru copii şi adolescenţi. În anii '30 apar serialele americane (Mickey, Tarzan, Mandrake Magicianul, mai târziu Superman şi Batman), adoptate curând sau imitate de desenatorii europeni. După al doilea război mondial, un real succes au producţiile şcolii franco-belgiene, dominată de desenatorii grupaţi în jurul publicaţiilor „Journal de Spirou", „Journal de Ţintin", „Journal de Pif" şi „Pilote". La începutul anilor '60 banda desenată americană pătrunde în Europa cu o serie de producţie pentru adulţi profitând de interesul unei părţi a publicului pentru science-fiction şi fantastic. Apetitul pentru banda desenată a fost un fenomen al civilizaţiei care poate fi explicat alături de un oarecare snobism intelectual, de declinul cărţii şi de nevoia de a evada din real a multora dintre contemporanii noştri. (5; 463)

Dacă universul benzii desenate este în mare măsură cel al visului şi poate vehicula mesaje politice puternic subversive, iconografia publicitară concură la uniformizarea societăţilor industriale şi este unul din motoarele economiei de piaţă. Cuvintele care domină societăţile de consum nu mai sunt cele din cărţile sfinte sau scriitori clasici, ci denumirile bunurilor care pot fi cumpărate.

Acestea sunt imprimate pe tricouri, ataşate la alte obiecte vestimentare ca nişte amulete fermecate cu ajutorul cărora purtătorul dobândea apartenenţa spirituală la un stil de viaţă.

După primul război mondial, dezvoltarea radioului, apoi al discului asigură o difuzare masivă a informaţiilor, dar şi a culturii populare. Gusturile se uniformizează şi se internaţionalizează: jazzul invadează Europa în care tangoul, onestepul şi charlestonul concură valsul şi polka. Nume ca Louis Armstrong, Duke Ellington sau Maurice Chevalier sunt mondial recunoscute.

Cinematograful devine rapid divertismentul popular prin excelenţă. Franţa domină producţia cinematografică până la primul război mondial, înainte de a ceda locul SUA (Hollywood, de unde ies primele westernuri şi marii comici ai filmului mut: Mack Sennet, Buster Keaton şi Charlot). În Europa, două şcoli marchează anii ’20: expresionismul german cu Murnan (Nosferatu, 1922), Fritz Lang (Metropolis, 1925) şi realismul sovietic cu Einstein (Crucişătorul Potemkin, 1925). După apariţia sonorului (1927), cinematograful cunoaşte o cotitură decisivă. America domină în continuare producţia, mai ales printr-un gen nou, de mare succes, comedia muzicală, însă cinematografia franceză, produce în anii ’30 ’40 opere de calitate semnate Jean Renoir, Marcel Carné, René Clair.

La răscrucea anilor ’50 şi ’60 se produce o adevărată revoluţie a celei de-a şaptea arte. Ea a avut loc în Franţa: reacţia împotriva tendinţei de comercializare a producţiei cinematografice, vizând să înlocuiască printr-un „cinema de autor” realizat cu bugete modeste, producţiile industrializate, standardizate şi în mod esenţial recreative care păreau să fi cucerit definitiv piaţa odată cu trumful societăţii de consum. Opere ca „Le beau Serge” (Claude Chabrol, 1958) „Les 400 coups” (François Truffant, 1959), „À bout de soufflé” (Jean-Luc Godard, 1960), „Hiroshima mon amour” (Alain Resnais, 1959) etc, sunt ilustrative pentru „noul val”. Acesta va cuprinde o mare parte a cinematografului mondial: Polonia (Andrezej Wajdo, Roman Polański), Brazilia (Glauber Rocha şi Guy Guerra), Canada şi Belgia (André Delvaux), Italia (Visconti, Fellini, Antonioni, Roşi, Bertolucci). Acest curent neo-realist încearcă să exprime, într-o manieră globală, toate problemele vremii noastre. (5; 461 – 462)

Micul ecran cunoaşte o dezvoltare spectaculoasă şi devine principalul instrument de comunicare în masă. El concurează puternic la propagarea unei culturi standardizate, hrănite din universul aseptic al serialelor, al jocurilor televizate şi al emisiunilor de varietăţi. Însă televiziunea a devenit totodată o fereastră către lume, graţie imaginilor din actualitate.

Mai mult decât „cultura elitistă" (care nu este totuşi cruţată) cultura de masă poate deveni un instrument în sprijinul unei ideologii. În regimurile democratice presa, radioul, cinematograful, televiziunea suferea mai mult sau mai puţin influenţa diferitelor forţe politice şi grupuri de presiune, mai ales financiare. În ţările cu regimuri totalitare, ele devin puternice instrumente de propagandă folosite pentru manipularea maselor. Subliniem în acelaşi timp faptul că în aceste regimuri cultura devine un element de exprimare a nevoilor şi aspiraţiilor sociale. Artistul are sentimentul că oamenii au nevoie de el. Acest sentiment nu a fost limitat doar la creatorii de cultură din regimurile comuniste, dar şi acolo unde intelectualii erau în contradicţie cu un sistem politic dominant: Africa de Sud, America Latină în anii ’50 şi ’60.

În acest context, atât în lumea socialistă, cât şi în diverse zone ale Lumii a Treia, producătorii de cultură se bucurau de prestigiu şi de o relativă prosperitate şi privilegii. În lumea socialistă, ei se puteau număra printre cei mai bogaţi cetăţeni şi se puteau bucura de cea mai rară dintre libertăţile acestui sistem totalitar, anume faptul de a călători sau chiar de a avea acces la cultura occidentală. Toate acestea se manifestau în perioadele de relaxare a regimurilor.

În mare parte regimurile totalitare au încercat reprimarea culturii ca formă de manifestare a libertăţii de gândire şi de exprimare. Situaţia din China, spre exemplu, până la sfârşitul anilor ’70 a fost dominată de o represiune nemiloasă. Regimul lui Mao Zedong a atins apogeul prin „Revoluţia culturală" din anii 1966 – 1976, o campanie împotriva culturii, o educaţie şi o îndoctrinare fără egal în istoria secolului XX. Timp de doi ani, practic, învăţământul mediu şi superior a fost desfiinţat. Interpretarea muzicii clasice (occidentale) a fost interzisă iar repertoriul naţional al teatrelor şi al cinematografelor a fost redus la circa şase piese cuviincioase, judecate de către soţia

Marelui Cârmuitor, (cândva actriţă de mâna a doua la Shanghai), care erau repetate la nesfârşit. (2; 577)

Sfârşitul „războiului rece" şi perioada de destindere care i-a urmat a permis pătrunderea şi în aceste spaţii a produselor culturii de masă. Consecinţele acestui fenomen asupra psihologiei colective şi asupra identităţii culturale a popoarelor sunt considerabile. Ele sunt în egală măsură contradictorii şi greu de măsurat. Fenomenul favorizează o anumită uniformizare a mentalităţilor, conformă unui model (occidental). În 1972 – 1973, SUA controlau peste 65%, iar în anii '90 procentul a crescut la 80% din fluxul mondial de informaţii. Acest fapt nu putea rămâne fără consecinţe asupra manierei în care o bună parte a locuitorilor planetei văd lumea (5; 453).

Mult mai nesigure sunt efectele obişnuirii oamenilor cu imaginea reprodusă, fără încetare, a mizeriei, a violenţei şi a morţii. Acestea pot, în acelaşi timp, să trezească salutare efecte de umanitate, compasiune şi solidaritate dar şi să transforme în banalitate aspectele dezolante din lume, sau, şi mai rău, să le transforme într-un spectacol. De aici şi reacţia, apărută în anii '60 în SUA şi în celelalte state dezvoltate, sub forma unei critici, adeseori virulente, a societăţii de consum şi a modelului productivist.

Desigur că instantaneitatea şi mondializarea informaţiilor sunt fenomene reale, fireşti într-o lume care merge spre globalizare. Problema care interesează, după opinia noastră, din punct de vedere cultural, este de a se păstra individualitatea, creativitatea, originalitatea şi specifitatea actului artistic. Dacă fiecare om este o fiinţă unică, ni se pare firesc ca actul de cultură să exprime această diversitate infinită, ce dă acestuia frumuseţe, măreţie şi grandoare.

III. DEZVOLTAREA CULTURII TEHNICE ŞI A ŞTIINŢELOR NATURII.

Dacă din punct de vedere al artelor secolului XX este caracterizat de o serie întreagă de crize, în ceea ce priveşte ştiinţa, situaţia este cu totul alta. Aceasta şi pentru faptul că nicio perioadă din istoria omenirii nu a fost atât de dependentă de ştiinţele naturii ca secolul XX. Dacă în 1910, oamenii de ştiinţă din Europa occidentală

erau, probabil, în număr de circa opt mii, la începutul anilor ’90 numărul lor era estimat la circa cinci milioane de persoane. (2; 596)

O caracteristică a ştiinţei secolului XX este faptul că ea a încetat să mai fie eurocentrică. Din anii ’30 producându-se un transfer al centrului de gravitate al acesteia în SUA, unde a şi rămas. Între anii 1900 şi 1933 numai şapte premii pentru ştiinţă fuseseră acordate SUA, iar între 1933 şi 1970, numărul acestora a fost de şaptezeci şi şapte. După 1945 şi alte centre de cercetare independente se afirmă: Canada, Australia, Argentina, Noua Zeelandă, Africa de Sud. În acelaşi timp, afirmarea oamenilor de ştiinţă neeuropeni, mai ales a celor din Asia de Est şi din subcontinentul indian a fost izbitoare. Cu toate acestea, la sfârşitul secolului, sunt încă zone ale globului care au generat puţini oameni de ştiinţă: Africa şi America Latină.

Frapant este faptul că o treime din laureaţii asiatici ai premiilor Nobel pentru ştiinţă nu apar sub steagul ţării lor de origine, ci sub cel american. (Dintre laureaţii americani douăzeci şi şapte sunt prima generaţie de imigranţi). Într-o lume tot mai globalizată a avut loc şi are în continuare loc un proces de concentrare a ştiinţelor în relativ puţine centre, care dispun de resurse adecvate pentru dezvoltarea lor, mai ales în SUA şi unele state occidentale: Germania, Anglia, Franţa. Creierele lumii au fugit din Europa din motive politice (în perioada anilor ’30 – ’90), s-au scurs din ţările sărace spre cele bogate din motive economice. În anii ’70 şi ’80, ţările dezvoltate au cheltuit aproape trei sferturi din sumele alocate pe plan mondial pentru cercetare şi dezvoltare, în timp ce statele sărace (în curs de dezvoltare) nu au cheltuit mai mult de 2 – 3% (6; 103). Într-o lume democratică şi populistă, oamenii de ştiinţă sunt o elită, concentrată în relativ puţine centre subvenţionate.

Faptul că secolul XX s-a bizuit foarte mult pe ştiinţă nu trebuie prea mult argumentat. Tehnologia bazată pe teoria ştiinţifică avansată şi pe cercetare a determinat „boom”-ul economic din lumea dezvoltată. Fără ştiinţa genetică, India şi Indonezia nu ar fi putut produce suficientă hrană pentru populaţia lor în plină explozie demografică. La sfârşitul secolului biotehnologia a devenit un element important atât în agricultură, cât şi în medicină. Descoperirea fuziunii nucleare, a teoriei moderne a computerelor, a laserului, a structurii ADN-ului, a

transmiţătorului fac din secolul XX o perioadă de maximă înflorire a ştiinţei. Aceasta a devenit indispensabilă şi omniprezentă – pentru că până şi cele mai uitate colţuri ale lumii cunosc radioul cu tranzistori şi calculatorul electronic.

O problemă de mare actualitate este aceea a raportului dintre dezvoltarea ştiinţei şi consecinţele acesteia asupra Pământului ca habitat al organismelor vii. Cu alte cuvinte se pune problema stabilirii unor limite practice şi morale ale cercetării ştiinţifice. Aceasta datorită unor pericole reale sesizate şi semnalate opiniei publice în ultimul sfert de veac. Este vorba de distrugerea stratului de ozon din atmosfera pământului de către fluorcarbon (utilizat în refrigerare şi la sprayuri), apariţia „efectului de seră" adică încălzirea necontrolabilă a temperaturii pământului din cauza gazelor produse de om; moralitatea reproducerii umane în eprubetă şi a clonării umane, etc.

Analiza evoluţiei dezvoltării culturii ştiinţifice ne face să afirmăm că după explozia primei bombe nucleare din 1945, ştiinţa devine parte componentă a conştiinţei comune şi nu poate exista nicio îndoială cu privire la faptul că secolul XX a fost un secol în care ştiinţa a transformat şi lumea şi cunoştinţele noastre despre ea.

Vorbind despre ştiinţa secolului XX nu putem să nu semnalăm faptul că au existat momente de politizare a acesteia. Au existat două tipuri de regimuri politice care s-au amestecat în cercetarea ştiinţifică, fiind amândouă interesate la maximum de progresul tehnic nelimitat. Într-unul din cazuri, de o ideologie care se identifica cu ştiinţa şi saluta cucerirea lumii prin raţiune şi experiment. În modalităţi diferite, atât naţional-socialismul german, cât şi stalinismul sovietic au respins ştiinţa, deşi au folosit-o în scopuri tehnologice. Apogeul perioadei ştiinţei politizate a fost atins în timpul celui de-al doilea război mondial, când savanţii au fost mobilizaţi sistematic în scopuri militare. În mod tragic, războiul nuclear a fost un produs al antifascismului deoarece au fost convinşi savanţii fizicieni să accepte să lucreze la elaborarea bombei atomice. În acelaşi timp, războiul a convins în cele din urmă guvernele că alocarea unor resurse impresionante pentru cercetarea ştiinţifică era necesară, ba chiar esenţială pentru viitor.

În a doua jumătate a secolului ştiinţa a devenit mai politică în zona de influenţă sovietică a globului. Oamenii de ştiinţă sovietici erau

consideraţi de către elitele comuniste mai importanţi decât omologii lor occidentali întrucât în concepţia acestora doar ei puteau face ca o ţară mai puţin dezvoltată ca URSS să poată înfrunta o superputere ca SUA. Aşa se explică şi faptul că ei au reuşit să facă ca Uniunea Sovietică să depăşească pentru un timp Occidentul în cea mai înaltă dintre tehnologii, cea a spaţiului cosmic. Primul satelit artificial (Sputnik, 1957), primul zbor spaţial al unui bărbat şi al unei femei (1961, 1963) şi primele ieşiri în spaţiu au aparţinut, toate, ruşilor. Situaţia s-a schimbat radical în deceniile următoare în favoarea S.U.A.

Dezvoltarea ştiinţei în secolul XX s-a realizat şi datorită faptului că majoritatea statelor au sprijinit-o. Dar guvernele nu au fost şi nu sunt interesate de adevărurile ultime, ci de adevărul instrumental. În cel mai bun caz, ele pot sprijini cercetarea „în sine" fiindcă s-ar putea ca într-o zi să dea ceva folositor sau din motive care ţin de prestigiul naţional Premiul Nobel). Acestea au fost fundamentele pe care s-au înălţat şi au înflorit cercetarea şi teoria ştiinţifică, prin care secolul XX poate fi considerat ca o epocă a progresului uman şi nu în ultimul rând a tragediei umane.

BIBLIOGRAFIE

1. Milza Pierre, Serge Berstein, Istoria secolului XX. Sfârşitul lumii europene. 1900 – 1945, vol. I, Bucureşti, 1998.

2. Hobsbawm Eric, Secolul extremelor, traducere Anca-Irina Ionescu, Bucureşti, 1944.

3. Boia Lucian, Sfârşitul lumii. O istorie fără sfârşit, Bucureşti, 1999.

4. D.E. Housman, Collected Poems and Selected Prose, Londra, 1988.

5. Milza Pierre, Berstein Serge, Istoria secolului XX. Lumea între război şi pace (1945 – 1973), vol. 2, Bucureşti, 1998.

6. UM Wold Social Situation, New York, 1989.